

SASON KASABASININ COĞRAFYASI

Zeynep TOPLU

**Yüksek Lisans Tezi
Coğrafya Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Kenan ARINÇ
2024
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANA BİLİM DALI**

Zeynep TOPLU

SASON KASABASININ COĞRAFYASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Kenan ARINÇ**

ERZURUM-2024

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "SASON KASABASININ COĞRAFYASI" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☐ Tezinin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezinin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[16.09.2024]
Aslı ıslak imzalıdır
[Zeynep TOPLU]

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Kenan ARINÇ danışmanlığında, Zeynep TOPLU tarafından hazırlanan bu çalışma 16 / 09 / 2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Coğrafya Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Hasbi SOYLU	İmza:	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Kenan ARINÇ	İmza:	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Faruk KAYA	İmza:	Aslı ıslak imzalıdır

Aslı ıslak imzalıdır
Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VI
TABLolar DİZİNİ	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ	X
HARİTALAR DİZİNİ	XI
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ.....	XII
ÖN SÖZ.....	XIV
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMA SAHASININ SINIRLARI VE BAŞLICA ÖZELLİKLERİ.....	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU	6

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞAL ÇEVRE

1.1. JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ.....	8
1.2. KLİMATOLOJİK FAKTÖRLER	19
1.2.1. İklim Elemanları.....	19
1.2.1.1. Sıcaklık	20
1.2.1.2. Atmosfer Basıncı ve Rüzgârlar.....	27
1.2.1.3. Atmosferdeki Buharlaşma, Su Buharı ve Nem	35
1.2.1.4. Yağış	39
1.2.1.4.1. Yağışlar ve Yağış Rejimi.....	39
1.2.1.4.2. Yağış Etkinliği ve İklim Tipi	43
1.3. HİDROGRAFYA ÖZELLİKLERİ.....	47
1.4. TOPRAK ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ.....	53
1.5. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ.....	57

İKİNCİ BÖLÜM

BEŞERİ COĞRAFYA

2.1. İNCELEME ALANININ TARİHİ COĞRAFYASI.....	62
2.1. NÜFUS	67
2.2.1. Nüfusun Gelişimi	67
2.2.2. Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Yapısı	72
2.2.3. Nüfus Hareketleri	78
2.2.3.1. Doğumlar ve Ölümler.....	78
2.2.3.2. Göçler	79
2.2.4. Nüfusun Sosyo-Ekonomik Özellikleri	83
2.2.4.1. Aile Büyüklükleri	83
2.2.4.2. Bağımlılık Durumu ve Bağımlı Nüfus	85
2.2.4.3. Nüfusun Eğitim ve Kültür Durumu	85
2.2.5. Nüfus Yoğunluğu ve Dağılışı.....	88
2.3. YERLEŞME	92
2.3.1. Yerleşmenin Fizyonomisi	92
2.3.1.1. Yerleşmenin Yatay ve Dikey Gelişimi.....	93
2.3.1.2. Konutlar ve Konut Tipleri	97
2.3.1.3. Arazi Kullanışı ve Fonksiyon Alanlarına Genel Bir Bakış	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ VE EKONOMİK FONKSİYONLAR

3.1. GİRİŞ	112
3.2. BAŞLICA EKONOMİK FONKSİYONLAR.....	112
3.2.1. Hizmet Fonksiyonları.....	113
3.2.1.1. Yönetim Fonksiyonu	113
3.2.1.2. Ticaret Fonksiyonu	116
3.2.1.3. Eğitim ve Kültür Fonksiyonu	119
3.2.1.4. Sağlık Fonksiyonu	126
3.2.1.5. Ulaşım Fonksiyonu.....	128
3.2.1.6. Turizm Fonksiyonu	130
3.2.1.7. Diğer Hizmet Fonksiyonları	134

3.2.2. Sanayi Fonksiyonu	134
3.2.2.1. Ev Tipi Sanayi Faaliyetleri	135
3.2.2.2. Atölye Sanayi Faaliyetleri	136
3.2.2.3. Modern Sanayi.....	137
3.2.3. Tarım Fonksiyonu	137
3.2.3.1. Bitkisel Üretim	138
3.2.3.2. Hayvancılık Faaliyetleri	144
3.3. YERLEŞMENİN ETKİ BÖLGESİ ANALİZİ.....	149
3.4. SASON İLÇESİNİN FONKSİYONEL SINIFLAMADAKİ YERİ.....	151

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PLANLAMA VE BAŞLICA PLANLAMA SORUNLARI

4.1. YERLEŞME PLANI VE PLANI ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	154
4.1.1. Nüfus Projeksiyonları ve Yönlendirici Etkisi	154
4.1.2. İmar Planı Öneri ve Uygulamaları	156
4.2. ALT YAPI DURUMU VE SORUNLARI.....	156
SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	158
STRATEJİK YÖNETİM VE SWOT ANALİZİ.....	161
SONUÇ.....	164
KAYNAKÇA	168
ÖZ GEÇMİŞ.....	178

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SASON KASABASININ COĞRAFYASI

Zeynep TOPLU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kenan ARINÇ

2024, 178 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Kenan ARINÇ

Prof. Dr. Hasbi SOYLU

Prof. Dr. Faruk KAYA

Çalışma alanını oluşturan Sason, idari açıdan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümü sınırları içinde yer alan Batman iline bağlı bir ilçe merkezidir. Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde 06-21 Haziran 1941 tarihleri arasında toplanan Birinci Türk Coğrafya Kongresi'nde, Türkiye'nin coğrafi bölgelerinin sınırlarının çizilmesinde genelde doğal unsurların meydana getirdiği coğrafi bütünlük dikkate alındığı için Sason, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü sınırlarına dahil edilmiştir. Sason ilçesi yönetim alanı yaklaşık 54 km² lik alan kaplamaktadır.

Sason ilçe merkezi ve çevresinde yükselen dağlar Güneydoğu Toros Dağları'nın parçası durumundadır. İlçe merkezi bu kıvrımlardan kaynağını alan akarsuların meydana getirdiği etek düzlüğü (piedmont) durumundaki topografik ünite üzerinde kurulmuştur. Mereto Dağı, 2973 metre ile Güneydoğu Anadolu'nun ve Batman ilinin en yüksek noktasıdır. Kasabanın orta kesiminden geçen Aydınlık (Sason) Çayı'nın etrafında mahalle üniteleri çizgisel uzanış sergilemektedir.

Yıllık ortalama sıcaklığı 17,5°C olan sahanın yağış miktarı 794,9 mm ile Türkiye ortalamasının (735 mm) üstündedir. Bu toplam yağışın %44'ü kış mevsiminde, %40'ı ilkbahar döneminde düşmektedir. Bu bakımdan Akdeniz ikliminin yarı kurak stepik özelliklerini yansıtmaktadır.

Sason ilçe merkezinde 13 921 kişi yaşamakta, bunun 7 014'ünü kadın nüfus ve 6 907'sini de erkek nüfus oluşturmaktadır. Yerleşme genç ve dinamik bir nüfusa sahiptir. İlçedeki toplam nüfusun %56,2'si kırdaki, %43,7'si ise kasabada ikamet etmektedir.

Yerel ismi *Kabu'l Cev-z* olan ve ilçe merkezi statüsünde olan Sason kasabasının yönetim alanında, 1 belde, 36 mahalle ve 54 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Kasabanın en önemli tarımsal ürünlerini çilek, ceviz ve bal meydana getirmektedir.

Araştırma sahasında en çok gelişen fonksiyon, %50,2 oranıyla hizmet ve %47,8 ile tarımdır. Bu nedenle hizmet-tarım kasabası özelliği göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sason, Mereto Dağı, Aydınlık (Sason) Çayı, Yerleşme, Ekonomik.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****GEOGRAPHY OF SASON TOWN****Zeynep TOPLU****Advisor: Prof. Dr. Kenan ARINÇ****2024, 178 pages****Jüri: Prof. Dr. Kenan ARINÇ****Prof. Dr. Hasbi SOYLU****Prof. Dr. Faruk KAYA**

Sason, which constitutes the study area, is a district center of Batman province, administratively located within the borders of the Dicle Department of the Southeastern Anatolia Region. At the First Turkish Geography Congress, held between 06-21 June 1941 at Ankara Faculty of Languages, History and Geography, Sason was placed within the borders of the Upper Euphrates Section of the Eastern Anatolia Region, as the geographical integrity created by natural elements was generally taken into account in drawing the borders of Turkey's geographical regions. has been included. The management area of Sason district covers an area of approximately 54 km².

The mountains rising in and around Sason district center are part of the Southeastern Taurus Mountains. The district center was founded on a topographic unit in the form of a foothill plain (piedmont) formed by the streams originating from these folds. Mount Mereto is the highest point of Southeastern Anatolia and Batman province with 2973 meters. Neighborhood units display a linear extension around the Aydınlık (Sason) Stream, which passes through the central part of the town.

The average annual temperature of the area is 17.5°C and the rainfall amount is 794.9 mm, which is above the Türkiye average (735 mm). 44% of this total precipitation falls in winter and 40% in spring. In this respect, it reflects the semi-arid steppe characteristics of the Mediterranean climate.

13 921 people live in Sason district center, 7 014 of which are female and 6 907 are male. The settlement has a young and dynamic population. 56.2% of the total population in the district lives in rural areas and 43.7% in towns.

There is 1 town, 36 neighborhoods and 54 village settlements in the management area of Sason town, whose local name is Kabu'l Cev-z and has the status of district center. The most important agricultural products of the town are strawberries, walnuts and honey.

The most developed function in the research area is service with 50.2% and agriculture with 47.8%. For this reason, it has the characteristics of a service-agricultural town.

Key Words: Sason, Mereto Mountain, Aydınlık (Sason) Stream, Settlement, Economic.

KISALTMALAR DİZİNİ

ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
°C	: Santigrat Derce
cP	: Karasal Kutbi
cT	: Karasal Tropikal
ÇATOM	: Çok Amaçlı Toplum Merkezi
DMİGM	: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü
DSİ	: Devlet Su İşleri
E	: Doğu
Gr.	: Gram
Km	: Kilometre
m³	: Metre küp
mb.	: Milibar
m / sn	: Metre/ Saniye
mm.	: Milimetre
MS	: Milattan Sonra
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEM	: Milli Eğitim Müdürlüğü
MTA	: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
N	: Kuzey
Ort.	: Ortalama
S	: Güney
SEGE	: Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları
W	: Batı
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
%	: Yüzde

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Aylık ve Yıllık Ortalama Güneşlenme Süreleri (saat/gün).	21
Tablo 1.2. Güneş Işınlarnının Sason’a Düşme Açıları (Derece).	21
Tablo 1.3. Sason’da Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri (2013-2022, °C).	22
Tablo 1.4. Sason’da Aylık Ortalama ve Ekstrem Sıcaklıkların Yıl İçindeki Dağılımı (2013-2022, °C).	24
Tablo 1.5. Sason’da Aylık Ortalama Donlu Günlerin Sayısı (2013-2022).	26
Tablo 1.6. Sason’da Ortalama Toprak Sıcaklıklarının Belli Derinliklere ve Aylara Göre Dağılımı (° C) (2013-2022).	27
Tablo 1.7. Sason’da Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı (2013-2022).	28
Tablo 1.8. Sason’da Esen Rüzgârların Esme Sayıları ve Esme Oranları (2013-2022).	31
Tablo 1.9. Sason’da Rüzgâr Hızlarının Aylık Dağılımı (2013-2022).	32
Tablo 1.10. Sason’da Rüzgârların Mevsimlere Göre Yıllık Dağılımı ve Oranları (2013- 2022).	32
Tablo 1.11. Sason’da Rubinstein Formülüne Göre Hâkim Rüzgâr Doğrultuları.	33
Tablo 1.12. Sason’da Yıllık Ortalama Buharlaşıma Miktarı (2013-2022 mm.).	35
Tablo 1.13. Sason’da Aylık Ortalama Nispi Nem Değerleri (% , 2013-2022).	37
Tablo 1.14. Sason’da Ortalama Bulutluluk ve Bulutlu Günler Sayısının Aylık Dağılımı (2013-2022, 0-10).	38
Tablo 1.15. Sason’da Ortalama Sisli Gün Sayılarının Aylara Göre Dağılımı (2013-2022).	39
Tablo 1.16. Sason’da Ortalama Yağış Miktarının Aylık Seyri (2013-2022, mm).	40
Tablo 1.17. Sason’da Ortalama Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (2013-2022, mm.).	41
Tablo 1.18. Sason’da Ortalama Yağışlı Gün Sayılarının Aylara Göre Dağılımı (2013- 2022, mm.).	42
Tablo 1.19. Sason’da Ortalama Yağışlı Gün, Kar Yağışlı Gün ve Ortalama Kar Yüksekliği (2013-2022).	43
Tablo 1.20. Sason’da De Martonne ve Gottmann (1942) Yağış Tesirlilik İndisinin Dağılımı.	44
Tablo 1.21. Sason’da Erinç’in (1965) Yağış Tesirlilik İndisinin Aylık Dağılımı.	44

Tablo 1.22. Sason'un Thornthwaite Metoduna Göre Su Bilançosu (2013-2022).....	45
Tablo 2.1. Sason'un XIX. Yüzyıldaki Nüfus Gelişimi.	69
Tablo 2.2. Sayım Dönemlerine Göre Sason'un Nüfus Gelişimi (1927-2023).	71
Tablo 2.3. Sason Kasabası Nüfusunun Geniş Aralıklı Yaş Yapısı (2023).....	73
Tablo 2.4. Sason Kasabasının Dar Aralıklı Nüfus Yaş Yapısı (2023).	75
Tablo 2.5. Sason Kasabası Nüfus Gelişiminin Cinsiyete Göre Dağılımı (1935-2023).....	77
Tablo 2.6. Sason'da Yıllara Göre Gerçekleşen Doğum ve Ölüm Sayıları (2018-2022).....	79
Tablo 2.7. Sason'un Yıllara Göre Aldığı ve Verdiği Göç (2016-2022).....	80
Tablo 2.8. Sason İlçesinden Dışarıya Yönelik Yapılan Göçlerin İllere Göre Dağılımı (2016- 2022).....	81
Tablo 2.9. Sason'da Yurt Dışından Gelen ve Yurt Dışına Giden Göçlerin Yıllara Göre Dağılımı (2016-2022).....	83
Tablo 2.10. Sason Kasabasında Mahallelere Göre Ortalama Aile Büyüklüğü (2023)...	84
Tablo 2.11. Sason İlçesinde Nüfusunun Eğitim Durumu (2023).	87
Tablo 2.12. Sason İlçesinde Nüfusun Okuryazarlık Durumu (2023).....	88
Tablo 2.13. Sason Kasabasında Aritmetik Nüfus Yoğunluğunun Mahallere Göre Dağılımı (2023).....	90
Tablo 2.14. Sason Kasabasında Konutların Kat Sayısının Mahallelere Göre Dağılımı (2023).	95
Tablo 2.15. Sason Kasabasında Kat Durumlarına Göre Konut Dağılımı (2023).....	96
Tablo 2.16. Sason Kasabasında Fonksiyonel Arazi Kullanışları (2022).....	102
Tablo 2.17. Sason'un Mahalle Yüz Ölçümleri, Mahallelere Göre Aile Konutu Sayıları ve Aile Konutu Yoğunluğunun Dağılımı (2023).....	105
Tablo 2.18. Sason Kasabasının Mahalleleri, Mahalle Yüz Ölçümleri ve Konutların Mahallelere Göre Dağılımı (2022).....	110
Tablo 3.1. Birimlerine Göre Yönetim Fonksiyonunda İstihdam Edilen Kişi Sayısı (2023).	115
Tablo 3.2. Sason Kasabasında İş Kollarına Göre Ticari İş Yerleri Dağılımı ve İstihdam Edilen İşgücü (2023).	117
Tablo 3.3. Sason Kasabasında Eğitim Kurumlarının Öğrenci Sayıları (2023).	123

Tablo 3.4. Sason Kasabasında Eğitim Fonksiyonu ile İlgili Kuruluşlar ve İstihdam Durumu (2023).....	124
Tablo 3.5. Sason Kasabasındaki Sağlık Kuruluşları ve Personel Sayılar (2023).....	127
Tablo 3.6. Sason Kasabasında Ulaşım Sektöründe İstihdam Edilen İş Gücü (2023)...	130
Tablo 3.7. Sason Kasabasının Sanayi Bölgesinde Yer Alan Tesislerin Sayısı ve İstihdam Durumu (2023).....	136
Tablo 3.8. Sason Kasabasında Tarım Arazilerinde En Çok Tercih Edilen Ürünlerin Dağılımı (2022).....	143
Tablo 3.9. Sason Kasabasında Hayvan Varlığının Mahallelere Göre Dağılımı (2023).	145
Tablo 3.10. Sason Kasabasında Hayvan Varlığının Tür Bileşimi (2023).	146
Tablo 3.11. Sason Kasabasında İktisaden Faal Nüfusun Ekonomik Sektörlere Göre Dağılımı (2023).	153
Tablo 4.1. Sason Kasabasının Belirli Projeksiyon Yöntemlerine Göre Gelecekteki Tahmini Nüfusu.....	155

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Güneş Işınlarının Sason’a Düşme Açıları (Derece).....	22
Şekil 1.2. Sason’da Aylık Ortalama Sıcaklığın Aylara Göre Değişimi.	23
Şekil 1.3. Sason’da Aylık Ortalama ve Ekstrem Sıcaklıkların Yıl İçindeki Değişimi. ..	25
Şekil 1.4. Sason’da Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı.	29
Şekil 1.6. Sason’da Ortalama Buharlaştırma ve Sıcaklık Diyagramı.....	36
Şekil 1.7. Sason’da Ortalama, En Yüksek ve En Düşük Nispi Nem Diyagramı.	37
Şekil 1.8. Sason’da Aylık Ortalama Yağış Miktarının Yıl İçindeki Dağılım Grafiği. ...	40
Şekil 1.9. Sason’da Ortalama Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı.	41
Şekil 1.10. Sason’da Ortalama Yağışlı, Kar Yağışlı ve Ortalama Karla Örtülü Günler Sayısı.	43
Şekil 1.11. Sason’da Thornthwaite Su Bilançosu Diyagramı.....	46
Şekil 1.12. Sason Çayı’nın Aylık Toplam ve Ortalama Akım Değeri Grafiği.	53
Şekil 2.1. Sason Kasabasının Yıllara Göre Nüfus Gelişimi ve Değişimi (1927- 2023).....	72
Şekil 2.2. Sason Kasabasının Geniş Aralıklı Yaş Grupları Grafiği.	74
Şekil 2.3. Sason Kasabasının Dar Aralıklı Yaş Grupları Grafiği.	76
Şekil 2.4. Sason Kasabasının Sayım Devrelerine Göre Cinsiyet Durumu.	78
Şekil 2.5. Sason Kasabasında Kat Durumlarına Göre Konut Dağılımı (2023).	96
Şekil 2.6. Sason Kasabasında Fonksiyonel Arazi Kullanım Dağılımı.....	102
Şekil 3.1. Sason Kasabasındaki İş Kollarına Göre Ticari İş Yerleri Dağılımı ve İstihdam Edilen İş Gücü.	118
Şekil 3.2. Sason Kasabasında Çalışan Nüfusun Ekonomik Sektörlere Göre Dağılımı (2023).	153
Şekil 4.1. Sason Kasabasına Ait Nüfus Projeksiyonları.	155

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1.1. Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası.....	1
Harita 1.2. Sason Kasabası ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası.....	2
Harita 1.1. Sason İlçe Merkezi ve Yakın Çevresinin Jeoloji Haritası	11
Harita 1.2. Sason Kasabası ve Yakın Çevresinin Jeomorfoloji Haritası.	18
Harita 1.3. Sason Kasabası ve Yakın Çevresinin Hidroğrafya Haritası.	51
Harita 1.4. Sason Kasabası ve Yakın Çevresin Toprak Haritası	55
Harita 2.1. Sason’dan Dışarıya Yönelik Göçlerin İllere Göre Dağılım Haritası (2016- 2022).....	82
Harita 2.2. Sason Kasabasının Mahallere Göre Nüfus Dağılışı Haritası.	91
Harita 2.3. Sason Kasabasının Fonksiyonel Arazi Kullanılış Haritası (2022).....	103

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf I.1. Sason Kasabasından Bir Görünüm.	3
Fotoğraf 1.1. Sahanın Şekillenmesini Sağlayan Aydınlık (Sason) Çayı.....	15
Fotoğraf 1.2. Aydınlık (Sason) Çayı’ndan Bir Görünüm.	49
Fotoğraf 1.3. Kasabanın Doğal Bitki Örtüsünden Bir Görünüm.	58
Fotoğraf 1.4. Sason’un Meşe Formasyonundan Bir Görünüm.	59
Fotoğraf 1.5. Sason’daki Ters Lalelerden Bir Görünüm.	60
Fotoğraf 2.1. Kaleyolu (Bozikan) Kalesinden Bir Görünüm.....	66
Fotoğraf 2.2. Kasabanın Yatay Gelişimini Sınırlandıran Faktörlerden Bir Görünüm...93	
Fotoğraf 2.3. Sason Kasabasının Dikey Gelişimini Gösteren Bir Görünüm.	94
Fotoğraf 2.4. Çalışma Sahasındaki Taş Konuttan Bir Görünüm.	98
Fotoğraf 2.5. Kasabadaki Sağlık Caddesi’nden Bir Görünüm.	101
Fotoğraf 2.6. Kasabanın En İşlek Caddesi Olan Cumhuriyet Caddesi’nden Bir Görünüm.....	106
Fotoğraf 2.7. Cumhuriyet Caddesi’nde Bulunan PTT Binasından Bir Görünüm.....	107
Fotoğraf 2.8. Kasabada Bulunan Ziraat Bankası’ndan Bir Görünüm.....	108
Fotoğraf 2.9. Kasabada hizmet veren Gençlik ve Spor İlçe Müdürlüğü Binasından Bir Görünüm.....	108
Fotoğraf 2.10. Kasabada Eski ve Yapımı Devam Eden Yeni Kaymakamlık Binasından Görünümler.	111
Fotoğraf 3.1. Aynı Binada Hizmet Veren İlçe MEM, Halk Eğitim Merkezi, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Başkanlığından Bir Görünüm.	114
Fotoğraf 3.2. Sason Meslek Yüksekokulundan Görünüm.	119
Fotoğraf 3.3. Sason Yunus Emre İlköğretim Okulundan Bir Görünüm.	120
Fotoğraf 3.4. Sason Yunus Emre Ortaokulundan Bir Görünüm.	121
Fotoğraf 3.5. Sason Anadolu Lisesinden Bir Görünüm.....	121
Fotoğraf 3.6. Sason Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinden Bir Görünüm.....	122
Fotoğraf 3.7. Yapı Devam Eden Sason Merkez Camisi’nden Bir Görünüm.....	125
Fotoğraf 3.8. Halk Eğitimi Merkezi Kursunda Eğitim Alan Öğrencilerden Bir Görünüm.....	125
Fotoğraf 3.9. Halk Eğitimi Merkezi Kursunda Yapılan Gümüş İşçiliğinden Görünümler.....	126

Fotoğraf 3.10. Sason Devlet Hastanesinden Bir Görünüm.	127
Fotoğraf 3.11. Sağlık Caddesi'nde Bulunan Aile Sağlık Merkezinden Bir Görünüm.	128
Fotoğraf 3.12. Sason'da Meydana Gelen Kütle Hareketlerinden Görünümler.....	129
Fotoğraf 3.13. Mereto Dağı'nın Zirvesinde Bulunan Saint Pierre (Gomk) Manastırı'ndan Bir Görünüm.....	131
Fotoğraf 3.14. Kale yolu (Bozikan) Kalesi'nden Kasabanın Görünümü.....	132
Fotoğraf 3.15. Sevek Mesire Alanından Bir Görünüm.	133
Fotoğraf 3.16. Sason'da Yapılan Cevizli Sucuktan (Şaran) Bir Görünüm.	135
Fotoğraf 3.17. Sason'da Doğal Yetişen Siyah İncirden Bir Görünüm.	139
Fotoğraf 3.18. Kasabada Seyyar Satış Yapan Sebze ve Meyve Tezgâhından Bir Görünüm.	141
Fotoğraf 3.19. Sason'da Üretimi Yapılan Çilek Bahçesinden Bir Görünüm.....	142
Fotoğraf 3.20. Sason'da Üretimi Gerçekleştirilen Buğday Tarlasından Bir Görünüm.	144
Fotoğraf 3.21. Sason'da Üretimi Yapılan Kara Kovan Arıcılıktan Bir Görünüm.	147
Fotoğraf 3.22. Kasabada Üretimi Gerçekleştirilen İpek Böcekçiliğinden Bir Görünüm.	148

ÖN SÖZ

“Sason Kasabasının Coğrafyası” adlı bu araştırma, yüksek lisans tezi olup beşerî ve iktisadi coğrafya araştırma yöntemlerine bağlı kalınarak hazırlanmıştır. Sason ilçe merkezi ile ilgili günümüze kadar coğrafi bakış açısı ve metotlarıyla bir çalışma yapılmamış olması ve var olan çalışmaların yetersizliği, sahanın tez konusu olarak seçilmesini sağlamıştır. Araştırma alanı köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen, gelişmişlik düzeyinden oldukça uzaktır. İncelemedeki temel amaç; Sason’un ekonomik potansiyellerinin ortaya çıkarılması, ihtiyaçlar çerçevesinde plan ve programların coğrafi bilgi sistemleri göz önüne alınarak uygulanmasıdır. Kasabanın iktisadi açıdan kalkınabilmesi için akademik çalışmaların yapılması, var olan doğal ve beşerî kaynakların belirlenip değerlendirilmesi, araştırma sahasının ihtiyaçlarının tayin edilmesi ve baskın olan ekonomik fonksiyonların tespit edilerek yatırımların bu doğrultuda düzenlenmesi gerekli görülmektedir. Dolayısıyla hem planlama hem de gelecekteki akademik çalışmalar için bir kaynak niteliği taşıması gayesi güdülmüştür.

Tez araştırmasının konu seçiminden planlanmasına, oluşumundan, yürütülmesine kısaca tezin başlangıcından bitimine kadar olan süreçte desteğini esirgemeyen ve engin bilgileriyle ufku açan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Kenan ARINÇ’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

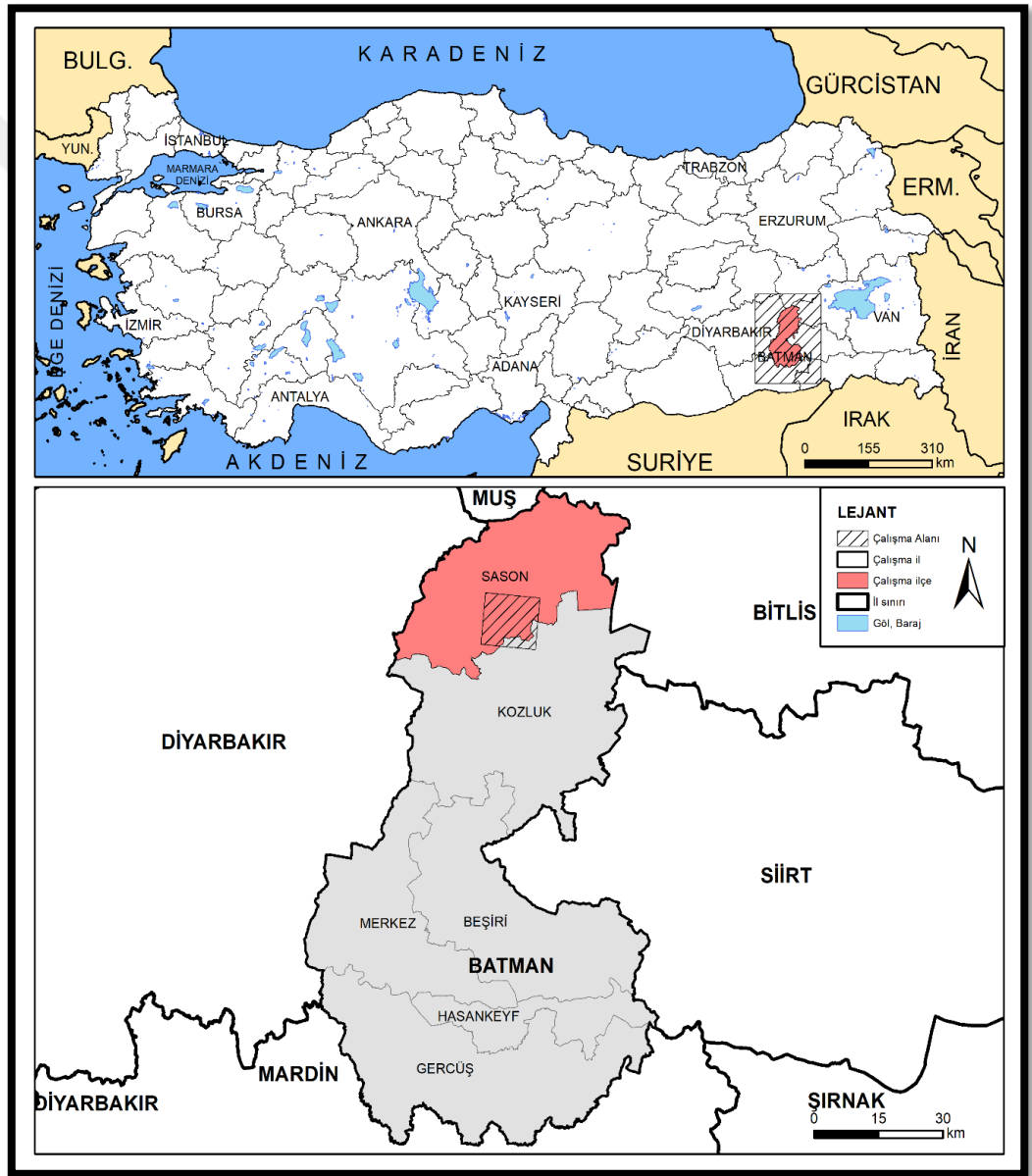
Üniversite eğitimim boyunca yardımlarını gördüğüm Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü öğretim üyeleri değerli hocalarım Prof. Dr. Saliha KODAY’a, Prof. Dr. Zeki KODAY’a, Prof. Dr. Mehmet ZAMAN’a, Prof. Dr. İbrahim KOPAR’a, Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR’e, Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ’ye de çok teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmasının nihai şeklini almasında aktardıkları ek bilgilerden dolayı kıymetli jüri üyeleri, Prof. Dr. Hasbi SOYLU’ya ve Prof. Dr. Faruk KAYA’ya teşekkür ederim.

İlaveten bugünlere gelmemde büyük emekleri olan ve hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen aileme, çalışmamın her aşamasında yanımda olan, yardımlarından istifade ettiğim meslektaşım olan sevgili eşime de çok teşekkür ederim.

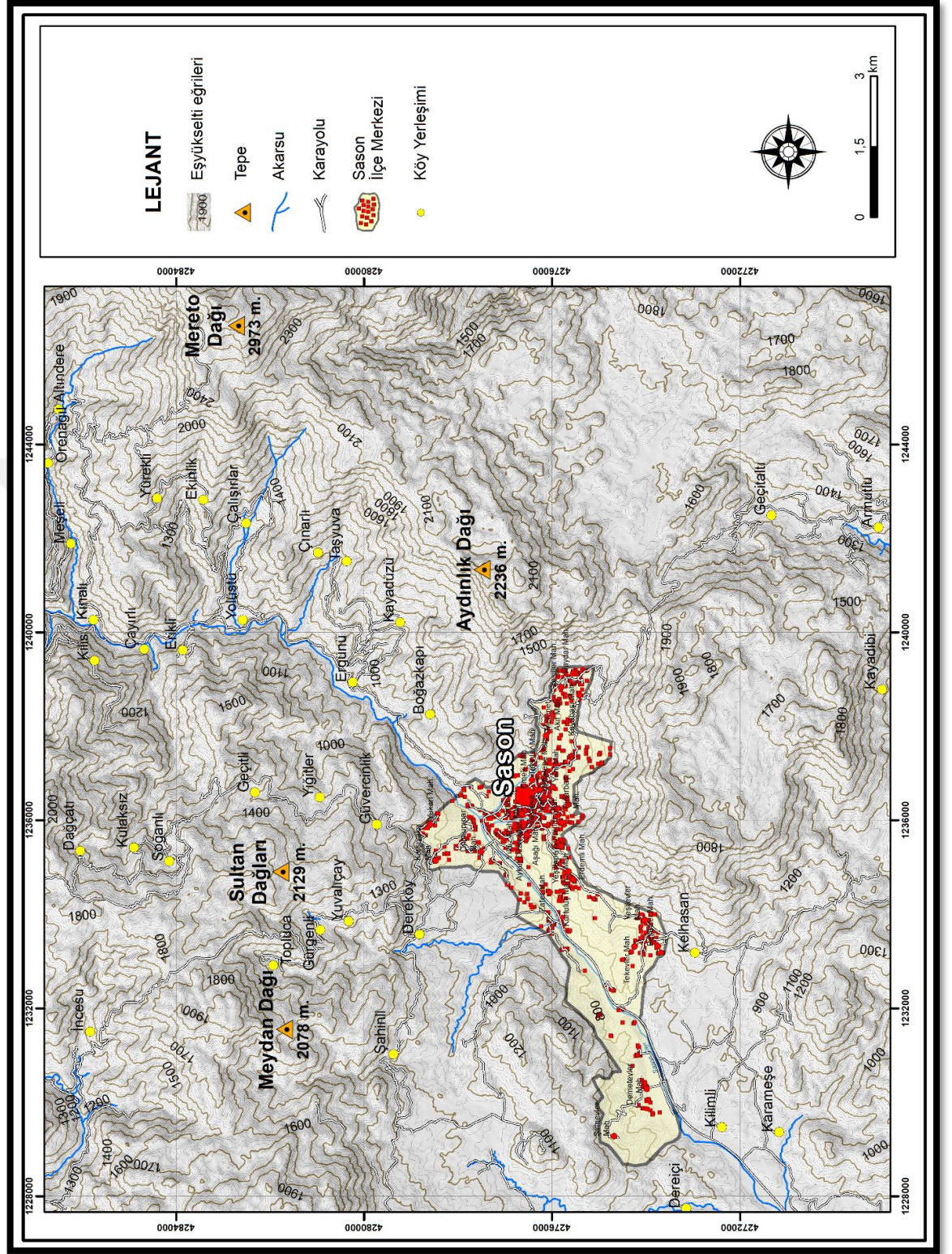
GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA SAHASININ SINIRLARI VE BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

Çalışma alanını oluşturan Sason'un kuzeyinde Muş ili, güney ve güneydoğusunda Kozluk ilçesi, kuzeydoğusunda Mutki ilçesi, batısında Kulp ilçesi yer almaktadır. Kasaba 54 km²lik yüz ölçümüne sahiptir. İdari açıdan bağlı olduğu Batman il merkezinin kuzeydoğusunda yer alan yerleşme, Batman'a yaklaşık 70 km mesafede bulunmaktadır (Harita 1.1).

Harita I.1. Çalışma Sahasının Lokasyon Haritası.

Harita I.2. Sason Kasabası ve Yakın Çevresinin Topografya Haritası.

Sason, idari açıdan bağlı olduğu Batman ilinin en yüksek ve yeryüzü şekillerinin en dağlık olduğu ilçesidir. Saha, yüksek yapı özelliği gösteren jeomorfolojik birimlerden meydana gelir. Alanda bulunan Mereto Dağı 2973 metre, Aydınlık Dağı 2236 metre, Meydan (Meydanok) Tepesi 2078 metre ve Sultan Dağları 2129 metredir. Mereto Dağı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ve Batman'ın en yüksek noktasına tekabül etmektedir.

Yöre, kıta-kıta çarpışmasının ve levhaların deforme olduğu, dağların yığıldığı bir sahayı temsil etmektedir. Bu yaklaşma neticesinde Bitlis Bindirme Zonu meydana gelmiştir. Etüt alanının en yaşlı birimini, metamorfik yapıya sahip Bitlis Masifi oluşturmaktadır. İlçe merkezi, tektonik hareketlere uygun bir şekilde Doğu Anadolu fayının doğrultusuna paralel, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan Aydınlık (Sason) Çayı'nın havzasında, Akdeniz ikliminin sıcak nemli hava kütlelerine açık, Aydınlık Dağı'nın batı eteklerinde konumlanmıştır.

Fotoğraf I.1. Sason Kasabasından Bir Görünüm.

Yıllık ortalama sıcaklığı 17,5°C olan kasabanın, yıllık ortalama yağış miktarı 794,9 mm'dir. Bu toplam yağışın %44'ü kışın, %40'ı ilkbahar mevsiminde düşmektedir. Yağışların soğuk mevsimde yoğunlaşması Akdeniz yağış rejimini yansıttığını göstermektedir. Sıcaklık amplitüd değeri morfolojik yapıdan kaynaklı 27,6 °C'dir. Bu durum nemli bir iklim tipine rağmen, kuvvetli bir karasallığı da ifade eder (Arınç, 2011:74). Kasabanın ortalama yağışlı gün sayısının 117,1, kar yağışlı gün sayısının 6,7 olması, düşük değerlerde nemli ılıman iklim özelliklerini taşıdığına işaret etmektedir. Ortalama basınç değeri 913,1 mb olan etüt yerinin yıllık ortalama rüzgâr frekans yönü SE (güneydoğu) dir. Çalışma sahası, Basra termik alçak basıncının hâkimiyetinde ve Samyeli (keşişleme) yerel rüzgârının egemenliğinde olduğu görülmektedir.

Etüt yerinin hidrografik unsurları değerlendirildiğinde topografik unsurlardan kaynaklı doğal çanağın olmayışı göl oluşumunu engellemiştir. Sason'un engebeli yapısı, yamaç kaynaklarının çok sık karşımıza çıkmasını sağlamıştır. Kasabanın çevresindeki antiklinallerden kaynağını alan daimi ve dönemlik dereler yerleşmenin büyük bir bölümünü kaplamaktadır.

İlçe merkezinde toplam uzunluğu yaklaşık 65 km olan, Aydınlık (Sason) Çayı, yerleşmenin en önemli akarsuyudur. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı verilerine göre yüksek potansiyele sahip olmasından ötürü akarsuyun kullanım özelliği enerjidir. Kaynağını Güneydoğu Toroslardan alan Aydınlık Çayı, en yüksek debisine eriyen karların ve artan yağışların etkisiyle ilkbahar mevsiminde ulaşmaktadır. Aydınlık (Sason) Çayı, Batman Çayı ile birleşip Batman Barajı'na dökülerek, Dicle Nehri'nin ana beslenme kaynaklarından birini meydana getirmektedir.

Araştırma alanında kahverengi orman ve litosol toprakları geniş alan kaplamaktadır. Ayrıca alüvyal ve kolüvyal topraklar da az da olsa yayılım göstermiştir. Bu topraklar verimi yüksek taşınmış (azonal) topraklardır. İlçe merkezinde yıkanmanın fazlalığı ana materyalde serbest hâldeki kirecin taşınmasına, özellikle toprakta kalsiyum karbonatın eksikliğine ve kil birikimine sebebiyet vermektedir (Atalay, 2006:424). Toprağın kireç yönünden zayıf olması, toprağın havalanma özelliklerini olumsuz etkilemektedir.

Çalışma sahası ve çevresi, Türkiye'nin fitocoğrafik bölgelerinden İran-Turan florası ana bileşeninde, Akdeniz florasının kesişim alanında bulunmaktadır. Topografya

yapısının etkisiyle kasabanın iklimi kısa mesafelerde değişkenlik ve geçişkenlik göstermektedir. Bu geçişkenlik bitki ve toprak topluluklarına sirayet ederek alandaki tarım ürünleri ve hayvancılık faaliyetlerini de farklılaştırarak yerleşmeye zenginlik sunmaktadır.

Sason’da orman, çalı, step, orman örtüsünün tahrip edildiği kısımlarda antropojen bozkırlar ve alpin çayırlar görülmektedir. Kasabanın ormanlarını çoğunlukla meşe (Quercus), ınar (Platanus orientalis L.), kavak (Populus euphratica), menengiç (pıttım) ve meyve ağaçları oluşturmaktadır. Sason’un güneyinde soğuktan korunaklı depresyonlarda tutunabilme fırsatı bulmuş menengiç (pıttım) ve siyah incir yetişmektedir. Son yıllarda menengiç ağaçlarının aşılanmasıyla Siirt fıstığı üretimi yapılmakta, böylece sahada ekonomik faaliyetler çeşitlenerek canlanmaktadır. En yaygın step örtüsünün geven (Astragalus), endemik tür ters lale (Fritillaria imperialis), sığırkuyruğu (Verbascum thapsus), oban yastığı (Acantholiman) ve zerlik (Peganum harmala L.) meydana getirmektedir.

Güneydoğu Toroslarının içerisinde dağlık morfolojiye sahip olan ilçe merkezinde ulaşım faaliyetleri yeterince gelişmemiştir. Kasabada ulaşımın tek yönlü gerçekleşmesi, yerel halk tarafından yerleşmeye “ıkılmaz sokak” şeklinde hitap edilmesine neden olmuştur. Çalışma alanında ulaşım faaliyetleri akarsuların açtığı boğaz ve geçitlerden sürdürülmektedir. Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerini birbirine bağlayan yöredeki kara yolunda heyelan, çığ ve kaya düşmesi gibi doğal afetler meydana gelerek gzerghta can ve mal kayıpları olmakta ve bu afetler ulaşımın, haberleşmenin aksamasına yol açmaktadır. Etüt yerinde sadece kara yolu ulaşımından yararlanılmaktadır.

Türkiye'nin coğrafi bölgelerinin sınırlarının çizilmesinde genellikle doğal unsurlar gz önünde bulundurulmuştur. Sınırları halen tartışmalı olan ve sağlıklı istatistik verileri bulunmayan coğrafi bölgelerin mülki idare bölgeleriyle (il, ilçe) olan uyumsuzluğu yüzünden coğrafi bölgelere göre planlama yapılması güçleşmektedir (zağlar, 2003:4). Sason, Cumhuriyet’in ilanından sonra 1926'da Siirt'e bağlı bir kaza iken, 1935'te Muş vilayetine, 1938'de tekrar Siirt'e bağlanmış ve en son 16 Mayıs 1990'da Batman'a il statüsünün verilmesiyle birlikte Batman'a dâhil edilmiştir. Yerleşim tarihinin M 4. yüzyıla kadar dayandığı düşünülen araştırma alanı, tarih boyunca farklı medeniyetlerin egemenliğinde kalmıştır.

Sason kasabasının yönetim merkezini oluşturduğu Sason ilçesi 54 köy, 36 mahalle ve 1 belde yerleşmesine sahiptir. İlçe merkezinde 28 mahalle, Yücebağ beldesinde ise 8 mahalle bulunmaktadır. 2023 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne (ADNKS) göre ilçe merkezinin toplam nüfusu 13.921 olarak belirlenmiştir.

İlçe merkezinde 9170 dekar tarım arazisi, 51838 dekar orman alanı bulunmaktadır. (URL. 1). Çalışma sahasının dağlık yapısı, tarım arazilerinin parçalı ve küçük parsellerden meydana gelmesine sebep olmuştur. Tarıma uygun arazilerde ceviz, Siirt fıstığı ve son dönemlerde devlet destekli çilek üretimi yapılmaktadır. Bitki topluluklarının çeşitliliği, bal üretimini artırarak yerleşmenin ekonomisini desteklemektedir. Sason'da kıl keçisi başta olmak üzere küçük ve büyükbaş hayvancılık faaliyetleri de gerçekleştirilmektedir. Bu etkinliklerde ekstansif metotların tercih edilmesi, zaman ve ürün kaybına neden olduğu için tarımsal ve hayvansal ürünlerde verim düşmektedir.

Ulaşım fonksiyonun yeterince gelişmediği kasabada, sanayi, ticaret ve turizm gibi ekonomik özelliklerde arka planda kalmıştır. İnceleme yerinin doğal ve beşeri turizm çekicilikleri; dağlar, yaylalar, orman içi yürüyüş alanları, Sevek Mesire Alanı, Saint Pierre (Komk- Gomk) Manastırı ve Kaleyolu (Bozikan) Kalesi'nden meydana gelmektedir.

Sason ilçe merkezinde, sanayi faaliyetleri küçük ölçekli ev tipi ya da atölye tipi aşamasındadır. Etüt alanının en önemli sanayi fonksiyonunu ev tipi oluşturmaktır. Modern sanayi faaliyetleri bu alanda henüz gelişme fırsatı bulamamıştır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU

Araştırma alanı bir kasaba özelliği taşıyan Sason ilçe merkezini konu edinmektedir. Çalışma sahasının doğal kaynakları sınırlı olduğundan yerleşmenin coğrafi özellikleri konusunda detaylı bir çalışma yapılmamış, yalnızca sahanın kuruluşundan günümüze kadar olan gelişme süreci analiz edilmiştir. Söz konusu araştırmada kasabanın fiziki, beşerî ve ekonomik coğrafya özelliklerini coğrafi bakış açısıyla tanımak ve tanıtmak amaçlanmıştır. Çalışmanın temel hedeflerinden bir diğeri de kasabanın mevcut durumunu ortaya koyarak gelişmişliğin önündeki eksikliği gidermek, fiziki-beşerî çevre arasındaki etkileşimi ortaya koymaktır.

Etüt yerinin fiziki coğrafya bölümünde jeolojisi ile jeomorfolojisi, klimatolojisi, hidrografyası, toprak ve bitki örtüsü özellikleri ele alınmıştır. Beşerî ve iktisadi kısmında da nüfusu, nüfus özellikleri ve hareketleri, yerleşmelerin dağılışı ve şekli, tarım ve hayvancılık gibi ekonomik özellikleri coğrafyanın temel prensipleri doğrultusunda tetkik edilmiştir.

Çalışmanın ön hazırlık kısmında farklı alanlarda yazılmış doktora ve yüksek lisans tezleri ile çevrim içi kaynakların taraması yapılmıştır. Aynı zamanda önceden yapılmış benzer metodolojik çalışmalar gözden geçirilerek bir taslak yol haritası çizilmiştir. Araştırmanın hazırlık basamağı sonrasında arazi çalışması, veri toplama ve veri analizi, yerinde gözlem, mülakat gibi nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden ise sayısallaştırma, içerik analizi, tarihsel ve betimsel metotlar kullanılmıştır. 1/100 000 ve 1/25 000 ölçekli topografik haritalardan, 1/5 000 ölçekli şehir vaziyet planından kasaba analiz edilmiştir. İncelemede farklı yöntemlerle elde edilen bilgilerle coğrafya biliminde kullanılan dağılış, sebep-sonuç, karşılaştırma ilkelerine bağlı kalınarak bu çalışma ortaya çıkarılmıştır.

Nicelik analizleri için Sason Kaymakamlığı, Devlet Meteoroloji İşleri Muş Bölge Müdürlüğü, MTA, TÜİK, AFAD, İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Batman Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Sason İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, Sason İlçe Devlet Hastanesi, Sason İlçe Mal Müdürlüğünden veriler alınmış, hâlihazır imar planı ise Sason Belediyesinden temin edilmiştir. Söz konusu kamu kuruluşlarından alınan veriler grafik, tablo, diyagram gibi istatistiksel yöntemlerle görseller ise Microsoft Excel, Power Point gibi programlarla hazırlanılmıştır. Bu bilgiler incelenerek araştırmada bulunan tablo ve şekillere dönüştürülmüştür. Etütte kullanılan haritalar Harita Genel Komutanlığından, jeoloji Muş L46-b3 paftası MTA'dan, Muş L46-b3 toprak paftası Tarım Reformu Genel Müdürlüğünden alınarak Coğrafi Bilgi Sistemi (ArcMap, Arcgis) programından faydalanılmış ve çizimler yapılmıştır. Hidrografik veriler ise Devlet Su İşleri (DSİ) 10. Bölge Diyarbakır Müdürlüğünden temin edilmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde doğal çevre, ikinci bölümde beşerî coğrafya, üçüncü bölümde iktisadi coğrafya özellikleri ve ekonomik fonksiyonları incelenmiş, dördüncü bölümde ise var olan sorunlara çözüm önerileri sıralanarak tez araştırması sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞAL ÇEVRE

1.1. JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ

Çalışma sahası, farklı zamanlarda meydana gelen jeolojik ve jeomorfolojik birimlerin tektonik hareketleri sonucu oluşmuş; aşınım ve birikim unsurları ile şekillenmiştir. Araştırma yeri ve çevresinde farklı jeolojik süreçlerde oluşmuş yapılar yer almaktadır.

Afrika-Arabistan platformunun muhtemel bir uzantısı sayılan Pan-Afrikan orojenik sistemi (yaşı 450-750 milyon yıl), Anadolu'nun güney kesimlerini kapsar. Güneydoğu Anadolu, Arap Platformu'nun en kuzey uzantısında bulunmaktadır (Dal, 2023:100). Dolayısıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde eski yapılardan *Derik Masifi* ve kısmen de *Bitlis Masifi*'nin küçük bir kısmı vardır (Arınç, 2011: 382).

Yörede geniş alanlarda yüzeylenen *Bitlis Masifi*'nin yaşı konusunda farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Üzerinde Permiyen kalkerlerinden oluşmuş örtü tabakaları ihtiva eden bu masif için bazı araştırmacılar Paleozoyik-Alt Mesozoyik (Savcı ve diğ., 1979; Perinçek, 1980; Şaroğlu ve Güner, 1981), bazıları (Atalay, 1983; Şaroğlu, 1981) Paleozoyik yaşını kullanmışlardır (Oyan ve Tolluoğlu, 2005:1). Batman ilinin geneline bakıldığında en yaşlı birimlerin Sason ilçe merkezinin kuzeyinde yüzeylenen gnays ve şistlerle temsil edilen Prekambriyen yaşlı temel kayalar olduğu belirtilir (Batman İl Afet Risk Azaltma Planı, 2021).

Sason, kıta-kıta çarpışmasının olduğu, dağların kenetlenerek yığıldığı bir alana tekabül etmektedir. Arabistan ve Avrasya levhalarının kuzey-güney doğrultuda yakınsamaları sonucu, Mezozoyik'in sonlarına doğru, Akdeniz'in eski atası sayılan Tetis Denizi kapanmış ve bunu takip eden süre içinde Arabistan ve Avrasya levhaları Bitlis-Zagros Kenet Kuşağı veya Güneydoğu Anadolu Bindirmesi boyunca çarpışmışlardır. Anadolu ile Arabistan Plakası arasındaki ilk çarpışma Bitlis metamorfikleri boyunca meydana gelmiştir (İmamoğlu ve Çetin, 2007:97). Tetis Denizi tabanının Avrasya Plakası altına dalarak yitiminden sonra, kıta-kıta çarpışması sınırında gelişen bu kuşak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey kenarı boyunca gelişmiştir. Bu çarpışmanın

tektoniğine bağlı doğu-batı doğrultulu kıvrımlar, yine doğu-batı doğrultulu kuzey veya güneye eğimli dike yakın bindirmeler, kuzeydoğu-güneybatı yönlü sağ ve sol yönlü doğrultu atımlı faylar, kuzey-güney uzanımlı açılma çatlakları gelişmiştir. Bu yapısal etkinin sonunda Doğu Anadolu’da kuzey-güney yönlü kısalma ve kabukta kalınlaşma meydana gelmiştir (Matpay ve Doğu 2021:40).

Bitlis metamorfitlelerinin kayaç dizilimleri alt ve üst birlik şeklinde ikiye ayrılmıştır. Alt birlik; gnays, amfibolit ve mikaşistten oluşmaktadır. Hizan, Mutki ve Huyut’un kuzeyinde bu kayaçlar yaygın dizilmiştir. Üst birlik ise Güroymak’ın güneyinde, Muş’un güneydoğusu ve Sason’un doğusunda düzenli bir istif sunar. Bahsi geçen unsurlarda karbonat kayaçları egemendir (Güncüoğlu ve Turhan, 1981:44-45).

Araştırma alanın doğusunda kuzey-güney doğrultulu düşük açılı ters sürüklenim gösteren yaşlı birimin içine dalmış Alt ve Orta Eosen kökenli volkanit çökeller yer almaktadır. Eosen Dönemi’ni yansıtan çamurtaşı, kıltaşı, Nummulitli kireçtaşı, organik maddece zengin karbonlu şeyl ve yersel bitümlü şeyl bileşenlerinden oluşan tortul kayaç istifi ile temsil edilmektedir. Birimin ana bileşeni olan Nimmulitli kireçtaşları, açık ile orta grimsi, orta ile kalın düzenli katmanlı, yaygın Nimmulites içerik özelliğindedir. Bunların yanı sıra organik maddece zengin bitümlü ve karbonlu şeyl düzeyleri de bulunmaktadır. (Şentürk, 2020:569).

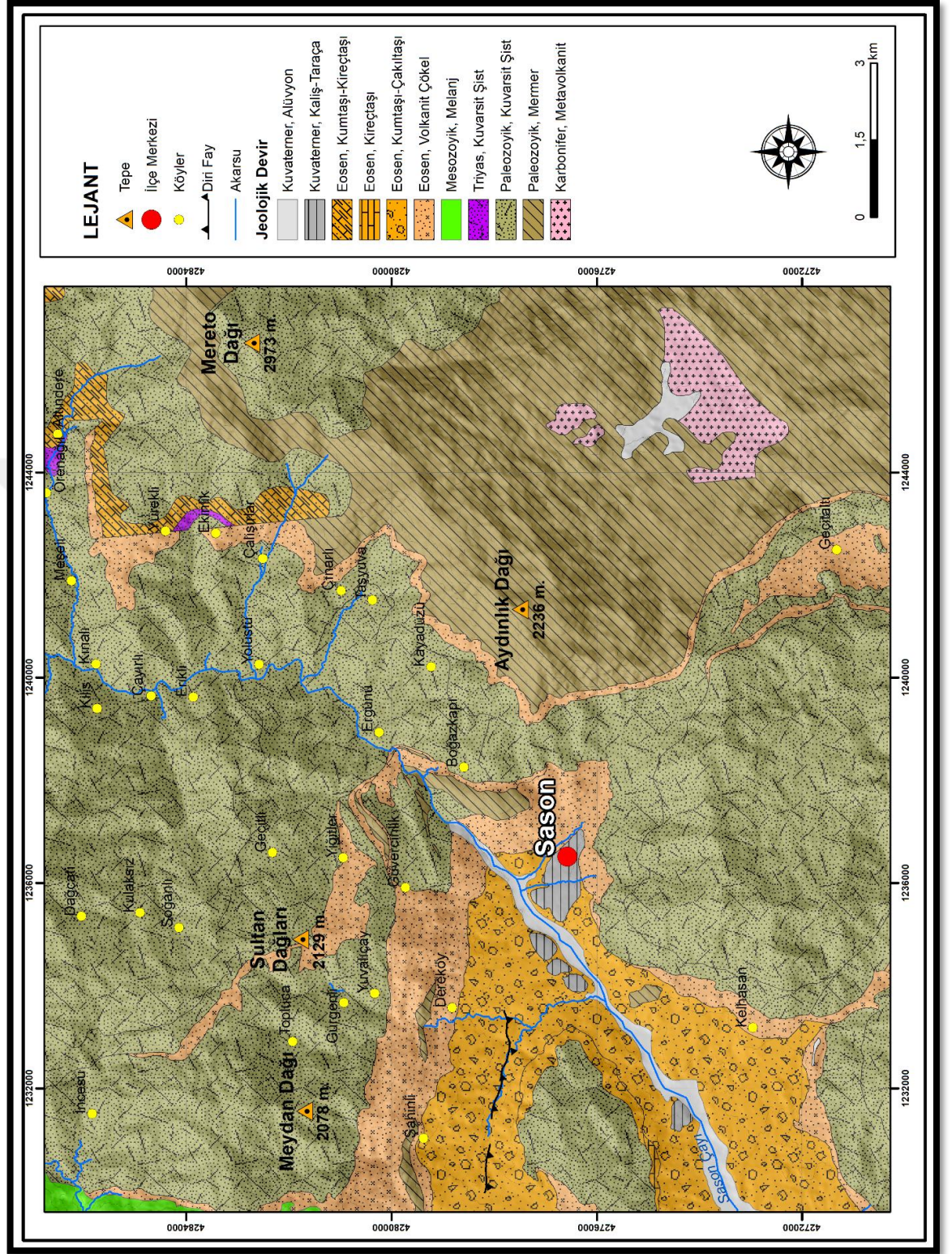
Sason-Baykan yöresinde düşük dereceli metamorfik kayaçlar, kristalin kalkerler jeosenklinal sedimanlar ve şelf sedimanları bölgenin stratigrafisini oluşturur. Bitlis masifinin örtü metamorfiklerini meydana getiren ve metamorfizma yaşı Alt Kretase olan bir grup yeşil şist, kuvarsit, kalkışist ve kristalin kalker masif bir kütle halinde güneye doğru Eosen-Miosen yaşlı jeosenklinal sedimanlar üzerine devrilmiş durumdadır. Bitlis masifi güneyinde bir ön çukurda (foredeep) çökelmiş ve marn, fliş, klasik, kalker, serpantin ve spilitten ibaret bu jeosenklinal sedimanlarsa daha güneydeki Tersiyer şelf sedimanları üzerine iki ayrı şaryaj dilimi halinde taşınmıştır (Özkaya, 1974:2). Sason-Baykan grubu ayrılmamış çeşitli formasyonlardan oluşur. Marn, fliş, konglomera, serpantin ve spilitlelerden ibarettir. Altta Lice grubu, üstte metamorfik blok arasında bir tektonik dilim halinde bulunur, bunlar kendi içerisinde ekaylıdır (Özkaya, 1974:62).

Tersiyerin Eosen devrini yansıtan unsurlar sahanın doğusunda bir şerit şeklinde N-S doğrultusunda ve kasabanın kurulum alanından kuzeybatıya kadar olan alanda yayılmış

göstermiştir (Harita 1.3). Grekçe “yeni hayvan türlerinin başlangıcı” manasına gelen Eosen Dönemi’nde, sıcak iklim şartları hüküm sürdüğü için denizlerde karbonatlı malzemeler çökelmiş, sıg kısımlarda ise flişler oluşmuştur. Eosen Devri’ne ait araziler tüm Alpin sistemi boyunca yer alır. (Atalay, 2005:200). Alp kıvrımlarının “prene safhası” Eosen’in ortasında oluşmuştur (Yalçınlar, 1985:226-227). Sahadaki dağ silsileleri Alp-Himalaya kıvrım kuşağında, yöreyi hilal şeklinde sarmışlardır.

Türkiye’de Alpin kıvrımlar, çok yaygın ve çok çeşitli şekillerde görünür. Güneydoğu silsileleri içerisindeki bu kıvrımlar oldukça sıkışık ve bazı kesimlerde şaryajlıdır. Ülkemizdeki dağ sıralarını meydana getiren Alp kıvrımlarının gevşek olduğu etek bölgelerinde, jura tipi kıvrımlarla bu kıvrımlara bağlı olarak meydana gelmiş jura tipi rölief, çeşitli şekil ve safhaları ile görülebilmektedir. Güneydoğu Anadolu’da, Bitlis ve çevresini meydana getiren yüksek sıradağların güney tarafında jura tipi kıvrımların geniş bir gelişim gösterdiği tespit edilmiştir. Genellikle Eosen tabakalarının kıvrılması ile meydana gelen ve *Kenar Kıvrımları* adı ile tanınan bu yapılar bazı yerlerde tek tek bir iki antiklinal ve senklinallerden oluşmuş kıvrım grupları halinde görünürler (Yalçınlar, 1985:377-404). Bu kıvrım sistemlerinin en güzel örnekleri Fransa Alpleri’nde, Jura Dağları’nda yer aldığından dolayı bu ad verilmiştir. Bu kıvrımların ortalama yükseltileri 1000 m ile 1500 m arasında değişen yüksek yerleri teşkil ederek orojenik ve tektonik ana jeomorfolojik birimleri oluştururlar. Dış süreçlerin getirdiği aktiviteler de bu yapıların tahrip edilmesinde büyük rol oynamıştır (Al, 2023:35-44).

Çalışma sahası ve yakın alanı, asimetrik antiklinaller ve senklinallerden oluşmuş, ileri derecede deformasyona uğramış Toros-Zagros orojenik kuşağının önünde yer alır. Ketin, bu kuşağın kenar kıvrımları tektonik ünitesi içinde ele almaktadır. Diyarbakır havzasını kuzeyden sınırlandıran Güneydoğu Toroslar, metamorfik *Bitlis kütle*si ile temsil edilir. Merkezi kısmındaki Bitlis Dağları, Akdağ Silsilesi, Supuluz Dağı, Akçakara Dağları ve Sason Dağları bulunan Bitlis kütlelerinin güneyinde ise *kenar kıvrımları sistemi* yer alır. Bu sistem Anadolu’nun son kapanan jeosenklinal alanının yerini işaret eder ve bir sütur zonu olarak değerlendirilir. Bu kuşak Torid tektonik ünitesi içinde değerlendirilmektedir (Arınç, 2016:252-253).

Sason ve çevresi Türkiye'nin tektonik yapılanmasında Güneydoğu Anadolu sıradağları veya kenar kıvrımları şeklindeki ayırmda yer edinmiştir (Dal, 2023:110). Türkiye'nin en genç dağları olan kenar kıvrımlarının oluşumu Miyosen sonu ile Pliyosen başlarında tamamlanmıştır (Arınç, 2011:382). Bu dağlarda tortul kökenli olan miltaş, kumtaş, kireçtaş vb. tabakalar ile metamorfikler yer alır (Atalay, 2005:190). Bitlis masifi olarak anılan bu metamorfikler, Malatya Dağları'ndan başlar, doğuya doğru Van Gölü'nün güneyine kadar devam eder. Bunlarda temelde gnays, mikaşist, kuvarsit şist ve mermerlerden oluşan metamorfik kayalar yer alır (Atalay, 2008:672).

Bitlis-Zagros Sütur Zonu yani Bindirme Kuşağı içerisinde bulunan saha ve çevresi bir şaryaj alanının kenar kısmında bulunmaktadır. Bu kesim, bünyesinde ekaylı kıvrımların tipik yapısal unsurlarını barındırmaktadır (Tüysüz, Yılmaz, Yiğitbaş ve Serdar, 1990:344). Bu kıvrımlarda *Anadolu-Torid Bloku*'nun dalma-batmaya uğramış blokunda bulunmaktadır. Bu blok Mesozoyik'te, Tetis Okyanusu içinde, etrafı pasif kıta kenarları ile çevrili bir ufak kıta hâlindeydi. Blok kuzey kesiminde kuvvetli Alpin, metamorfizma (Anatolitler), güney kesimleri bindirme dilimlerinden (naplardan) oluşmuştur. Alp orojenezi sırasında değişik tipte ve değişik zamanlarda metamorfizma ve deformasyona uğramıştır (Kıranşan ve Şengül, 2019:598).

Özellikle *Bitlis Masifi* güneye doğru Üst Kretase yaşlı kenar kıvrımları sisteminin üzerine bindirme yaparken kenar kıvrımları sahası da daha güneydeki Tersiyer tortulları üzerine abanmıştır. Pliyosen'e kadar kuzey-güney yönlü sıkışmalar, kuzeyden bindiren faylar ve kıvrımlanmalar ile karşılaşmıştır (İmamoğlu ve Çetin, 2007:93). Bindirme fayı, İran'daki *Zagros Bindirme Kuşağı*'nın devamı şeklinde olup doğudan batıya doğru Hakkâri, Beytüşşebap, Narlı, Pervari güneyi, Kozluk, Kulp, Lice kuzeyi, Ergani kuzeyi, Çüngüş ve Çelikhan'dan geçer (İmamoğlu ve Çetin, 2007:95). Sason, konumu itibariyle aktif bindirme ve sürüklenim kuşağında, N-S doğrultusundaki sıkışma rejimi altında daralıp yükselmiştir (Sunkar ve Mirze, 2010:8). Bu sıkışma sonucu dar ve uzun havzalar ile bu havzaların arasında plato-dağ blokları yükselmiştir (Dal, 2023:105). *Anatolid-Torid Platformu* ile Arap Levhası'nın çarpışmasından sonra meydana gelen kuzey-güney yönlü sıkışma tektonik rejimine bağlı olarak inceleme sahası ve çevresinde faylanmalar oluşmuştur (Kıranşan ve Şengün, 2019:598).

Neotektonik Dönem’de sıkışma rejimi sırasında ve sonrasında, özellikle levhaların kontak alanlarında basıncın farklı derecedeki etkilerinden dolayı yırtılmalar olmuş; vadi şebekeleri değişmiştir. Sıkıştırma hareketleri esnasında orojen eksenine dikey ve normal olan hareketler yanında az çok şiddetli boyuna kaydırmalar meydana gelmiştir. Doğrultu atımlı faylar yanında kıvrım eksenine paralel düşey atımlı faylar da görülür. Bu faylar yamaç döküntüleri ile örtülerek fayın izlenmesini engellemektedir (Karadoğan, 2018:239-240-241).

Sason, tektonik hareketler açısından değerlendirildiğinde Türkiye’nin en etkin ve diri olan iki ana fay kuşağından biri olan *Doğu Anadolu Fayı* sahasında yer edinmiştir. Fay, *Bitlis-Zagros Kenet Kuşağı*’nda bulunur. Bitlis Sütur Zonu, batı yönünde Kahramanmaraş’tan başlayarak doğuda Hakkâri’ye kadar bir yay gibi dış bükey olarak 700 km devam etmektedir (Al, 2023:38). Saha, bahsedilen kuşakta levhaların çarpıştığı deformasyon yerinde bulunduğu için deprem tehlikesi yüksektir (Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, 2021). Kasaba, DAF uzanışına paralel kuzeydoğu-güneybatı doğrultu özelliğine sahip senklinalde bulunmaktadır. Fayların varlığından kaynaklı Batman-Sason yolu üzerinde sıcaklığı 83 derece olarak tespit edilmiş, daimî içilebilen ve alternatif tıp kullanımına uygun jeotermal kaynak bulunmaktadır (URL. 2).

Çalışma sahası, kuzey ve kuzeydoğudan 2000-2700 m arasında, batısında 2000 m’ye yakın olan sıra dağlarla kuşatılmıştır. Dağlar bindirme ve faylanmalara maruz kalarak yükselmiş, Bitlis metamorfizmi üzerine yerleşmiş vadilerle parçalanmıştır. Yörede Aydınlık (Sason) Çayı dışındaki diğer akarsular zeminin metamorfik olması nedeniyle daha çok dış etmen ve süreçlerle doldurulmuş Eosen yaşlı örtü tabakaları üzerinde aktive olmuşlardır. Aydınlık Çayı ise ana temele gömülerek eğimi çok yüksek dik yamaçlar oluşturmuştur.

İnceleme alanı Aydınlık (Helkız) Dağı’nın batı eteklerinde gelişme göstermiştir. Söz konusu dağın batı yamaçları akarsular tarafından derine doğru kesilmiş durumdadır. Vadiler arasında kalan kesimler, üçgen şeklindeki faylı yapılarda gelişen façetalardır. Bu yamaçların önünde kalın depolar halinde etek döküntüleri teşekkül etmiştir (Bilican, 1994:18).

Dağlar, Türkiye topraklarının yaklaşık %60'ını kaplamaktadır. Bu yükselter, çevrede dağ olmayan alanları etkilemektedir. Bu etki iklim, toprak ve su kaynakları başta olmak üzere doğal ortam üzerinde belirgindir. Böylece beşeri ve ekonomik faaliyetler de çeşitlenerek şekillenmektedir. Dağların etki sahasına giren alanlar, dağlık alan olarak ifade edilmektedir. Dünyanın karasal biyoçeşitliliğine dağlar büyük katkı sunmaktadır. Yine engebeli dağ bölgelerinin karmaşık iklimsel özellikleri, temel olarak ova bölgelerinkinden farklıdır. Deniz seviyesinden binlerce kilometre ile ayrılan iklimler, tek bir dağ yamacında 10 km'lik yatay mesafeden sıkıştırılmış olarak bulunabilir. Bu nedenle dağlar çeşitliliğin oluşturulmasında ve sürdürülmesinde kilit bir rol oynamaktadır (Dal, 2023:45).

Çalışma sahasındaki dağlar iç içe geçmiş farklı yaştaki yapılardan oluşarak, yörenin özellikle kuzeydoğusunda düğümlenerek Dicle ve Fırat Havzası'nı ayırmaktadır. Araştırma alanında, tektonik hareketlerin oluşturduğu ana üniteler, daha çok flüviyal koşulların şekillendirici etkisinde kalmıştır (Al, 2023: 42). Yöredeki mevcut akarsular, plato rölyefinde, jeolojik, litolojik ve tektonik özellikleri nedeniyle yer yer dar ve derin vadi sistemlerini ortaya koymaktadır. Akarsular ve hidrografik gelişim, tektonizmanın etkisiyle kıvrılan veya kırılan tektonik hatların bulunduğu zeminlere yerleşmişlerdir (Al, 2023: 46-47).

Sason'un neredeyse tamamı dağlarla kaplı olduğundan vadiler önemli jeomorfolojik ünitelerini oluşturmaktadır. Pleistosen Dönemi'ndeki nemli iklim koşulları nedeniyle vadi sistemleri kurulduktan sonra, eğim koşulları ve jeolojik yapı özelliğiyle inceleme alanında sık bir akarsu ağı oluşmuştur. Büyük bir şekillendirici etkiye sahip olan akarsular, topografyayı derin bir şekilde yararlan inceleme alanının farklı kesimlerinde aşınım ve birikim şekillerinin ortaya konulmasına katkı sunmuştur (Al, 2023:51).

Vadilerin derinleşmesi, vadi tabanında hidrolik etki, korazyon, abrazyon, korrozyon ve ayrışma süreçlerinin birlikte işlemesi sonucu gerçekleşir (Al, 2023:62). Akarsuların yeryüzünü şekillendirme mekanizmalarının başında gelen vadiler, litolojik ve yapısal özellikler, tektonizma, eğim, iklim ve drenaj ağı hususuyla beraber birçok tipte vadi oluşumuna imkân sunmaktadırlar (Gazioğlu, 2022:64). Yöredeki daimi ve mevsimlik akarsular, tektonik olarak aktif bir yükselim alanı üzerinde yer edindikleri için genel olarak yataklarının tabanları dar yani çentiktirler.

Fotoğraf 1.1. Sahanın Şekillenmesini Sağlayan Aydınlik (Sason) Çayı.

Aydınlik (Sason) Çayı'nın akış sahası, akarsu yatağının eğiminin azalması sonucunda dar alanlı geniş taban oluşturarak akışını güneybatı istikametinde devam ettirmektedir. Buna bağlı olarak akarsuyun derinliği, aşındırma ve taşıma gücü azalma gösterecektir (Gazioğlu, 2022:66). Aydınlik Çayı, iklim koşullarının etkisiyle yaz ve sonbahar mevsimlerinde çekilmekte, kış ve ilkbahar dönemlerinde de taşkın yatağı oluşturmaktadır. Taşkın döneminde içerisindeki genç çökel olarak ifade edilen Kuvaterner alüvyonlarını kenarlara yayarak alüvyon birikimini gerçekleştirmektedir. Yerleşmede, Kuvaterner'e ait birimler daha çok akarsuların vadi tabanlarında görülmektedir (Harita 1.3).

Kuvaterner'de oluşan alüvyal depolar, inceleme alanındaki önemli litolojik formasyonlar olup en genç birimleri meydana getirmektedirler. Kuvaterner boyunca meydana gelen iklim değişiklikleri eşliğinde farklı litolojik birimlerden, akarsular ve taşkınlarla silt, mil, kil, kum, çakıl boyutundaki ince unsurlu malzemeler taşınmıştır. Bu materyaller eğimin düştüğü yerlerde özellikle vadi tabanlarında depolanmıştır (Al,

2023:33-34). Bilhassa ilçe merkezinde yükseltinin kademeli azaldığı güneybatıda bulunan Zafer, Tekevler ve Demetevler Mahallelerine doğru vadi tabanı daha çok genişlemektedir. Yerleşmelerin seyrekleştiği bu üniteler sulamanın kolaylıkla yapıldığı bahçe tarımı sahalarıdır. Vadi tabanının en dar olduğu akarsuyun testere gibi kestiği kesim ise kaynak alanına yakın kuzeydoğu lokasyonudur.

Vadilerle birlikte yamaçlarda ele alınacak diğer bir jeomorfolojik unsurdur. Fluvial aşındırmanın güçlü etkisinin bir sonucu olarak, yıpranan yamaçlar çeşitli eğim özelliklerine sahiptir; inceleme alanının bilhassa yüksek kesimlerinde, vadi ve aşındırma yüzeylerinin yamaç eğimleri fazladır (Al, 2023:52). İlçe merkezinin kurulum alanındaki yamaçların eğimi düşük olduğu için yağışlı dönemlerde sık sık taşkınlar görülmektedir. Yerleşmedeki yamaçlar, antiklinallerin uzanışına paralel, NE-SW ve NW-SE yönlerinde dağılıp teşkil etmişlerdir. Yamaçlar farklı dönemleri yansıtan yapılardan oluşurlar. Alanın doğu ve kuzeydoğusunda fluvial süreçler nedeniyle yapının gösterdiği zayıf direnç yüksek yamaçlar meydana getirirken batısında daha az eğimli yamaçlar ortaya çıkmıştır.

Araştırma alanındaki kıvrımların arasında kalan düzlükler, ortalama 600-900 m uzunluğundaki akarsu yatakları ile platolardan oluşmaktadır. Pliyo-Kuvaterner Havza, etrafının yüksek dağlarla çevrili olması orta kısımlarında da alçak düzlüklerin bulunması yönüyle de jeomorfolojik havza özelliği göstermektedir (Kıranşan ve Şengün, 2019:599). Sason, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, Dicle Bölümü'nde, Güneydoğu Torosların yükseltileri ile onun güneyinde kalan genç havzaların oluşturduğu platolar arasında kalmaktadır. Bu platolar, bilhassa kuzey ve kuzeydoğu yönlerindeki yüksek kesimlerden gelen tortullarla doludur.

Çalışma sahası ve çevresinde görülen platolar, ortalama yükseltileri 800-1000 m arası olduğu için, alçak plato görünümündedir. Alçak platolar, daha eski birimleri kapatan genç tabakaları ve Neojen doğularını kesen bir aşınım yüzeyi şeklindedir. Bu alanlar doğal güzergâh, yerleşme ve tarım alanı olarak saha ve çevresinin en değerli yerlerini oluşturur (Al, 2023: 48). Platolar çoğunlukla Eosen Dönemi'ni yansıtan volkanit çökel, kumtaşı ve çakıl taşından oluştuğu görülmektedir (Harita 1.3).

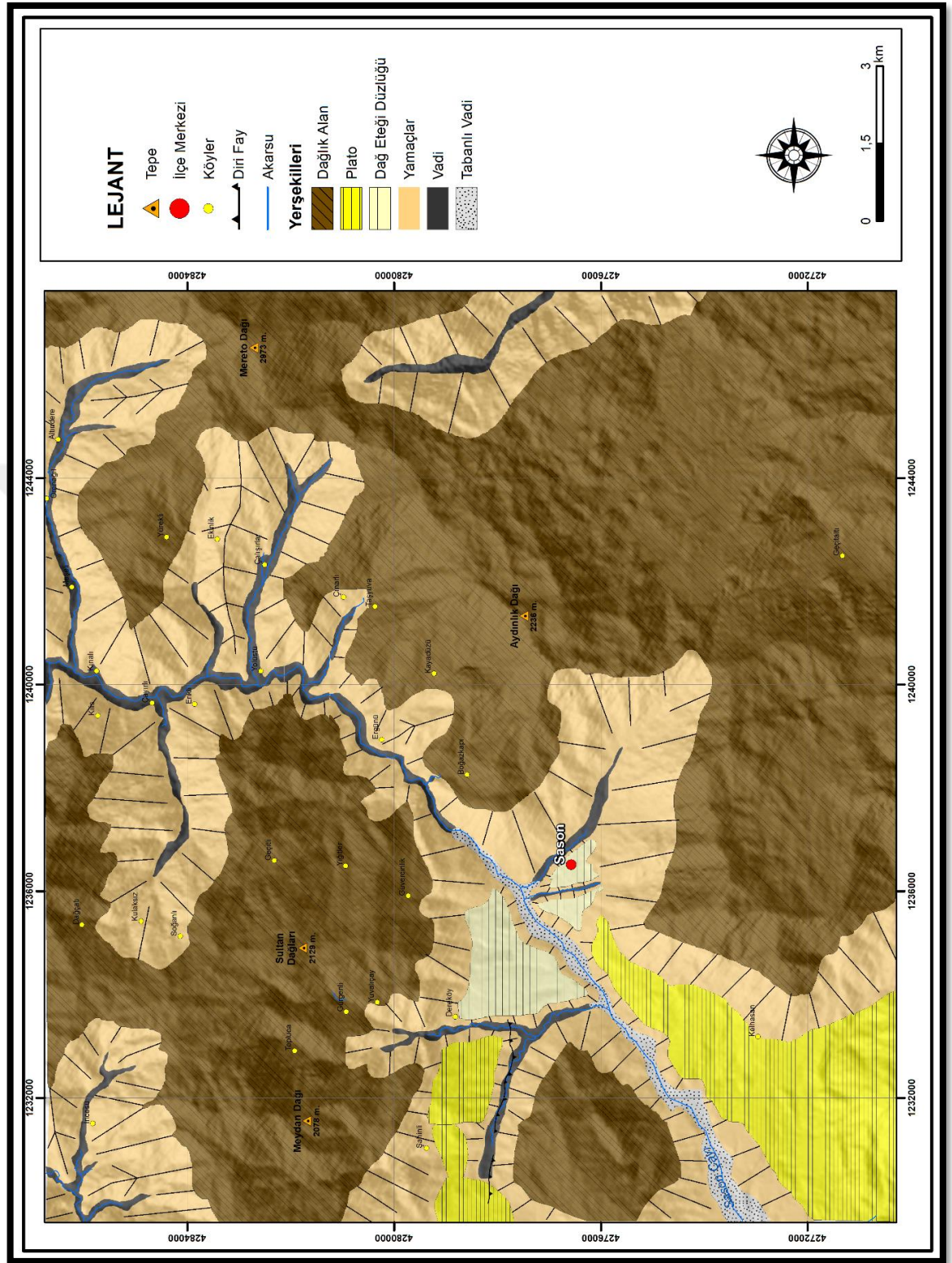
Akarsular, çalışma sahasının farklı kesimlerinde birikim şekillerinin oluşmasını da sağlamışlardır. Birikinti konileri veya yelpazeleri, dağlık kütlelerin eteklerinde, yanlarından birleşmeleri sonucu meydana gelmişlerdir (Hoşgören, 2011:62). Kuvaterner

yaşlı alüvyal çökeller, sahada yelpaze ve yamaç molozlarını oluşturan karasal birimlerdir. Bu çökeller sonradan oluşmuş genç unsurlardır. Güney kıvrım sisteminde yer alan, sayıları oldukça fazla olan birikinti koni ve yelpazeler, Holosen’de yaşanan tektonik hareketler sonucunda oluşmuş olup litolojik yönden ana kaya türünden bağımsızdırlar (Sunkar ve Mirze, 2010:8). Bu koni ve yelpaze şekillerinin oluşmasında en büyük etken alandaki tektonik durum, eğim, bitki örtüsü, topografik yükselti farkı, litolojik, iklimatik özellikler ve hidrografik şartlardır (Yalçın ve Polat, 2021:1043).

Etüt alanının gelişim gösterdiği Aydınlık (Helkız) Dağı’nın batı eteklerinde, toprakla örtülü kil, kum ve çakıllardan oluşan heterojen bir istif özelliği taşıyan Kuvaterner yaşlı akarsu ve göl çökelleri, eski yelpaze çökelleri ve güncel akarsu çökelleri dağılışı göstermiştir (Selçuk ve Aydın, 2012:80). Kuvaterner yaşlı çökel kayalar, ayrılmamış karasal kırıntılardan ve yamaç molozlarından oluşmaktadır. İnceleme alanında alüvyon, alüvyon yelpazesi, taraça ve kaliş çökellerinden ibaret olan Kuvaterner yaşlı birimler daha eski birimler üzerinde çökelmiştir (URL. 3). Akarsu yataklarının yamaçlarında yer alan, yatay veya hafifçe eğimli, basamak şeklindeki düzlüklere taraça denilir (Hoşgören, 2011:274).

Alanda bulunan taraça birimleri, ağırlıklı olarak gri renkli çakıl taşları olup yer yer kumtaşı, silttaşı bloku ve çakıl taşı sıralanması şeklindedir. Ayrıca yuvarlak ofiyolit, kireçtaşı, kuvars, radyolarit ve çört çakılları dağılmıştır (URL. 4). Aydınlık (Sason) Çayı’nın her iki yanında düzlükler oluşturan sekiler izlenmektedir (Harita 1.3). Bunların yüzeyi, kum ve kil oranı fazla olan azonal topraklardan oluşur. Sıvılaşma açısından risklidir. Zira bu genç alüvyal alanlar, yerleşim bölgelerinde zemin-materyal özelliklerinin sıvılaşma davranışları nedeniyle tercih edilmemelidir. Sahada birikinti yelpazesi sekisi olarak gelişmiş sekilerde vardır. Genelde alçak Holosen sekileri düzlük alanlar oluşturdıkları için yoğun olarak tarımsal alan olarak kabul edilirler (Al, 2023:54-55).

Kasabanın kurulum gösterdiği Aydınlık Çayı ve çevresinde, Pliyo-Kuvaterner yaşlı olan ise içerisinde genelde fosil bulunan bir tortul kayaç olarak ifade edilen kalişler de yer almaktadır (Harita 1.4). Ruellen (1970) farklı kaliş seviyelerinin varlığına işaret etmiş ve bu seviyelerin dizilişinin düşey yönde olabildiği gibi bazı durumlarda yatay yönde de gelişebildiğini belirtmiştir (Dinçer ve Acar, 2022:133-134).

Harita 1.2. Sason Kasabası ve Yakın Çevresinin Jeomorfoloji Haritası.

Sason'un çevresindeki dağlar, Paleozoyik temelli mermer ve şist üzerine gelen Senozoyik ve Kuvaterner zamanına ait örtü tabakaları ile gelişim göstermiştir. Sason, Güneydoğu Torosları ve onun hazırlık kuşağı olan Kenar Kıvrımlar üzerinde, gelişmiş dağlık kütleleri oluşturan antiklinalleri Alp Orojenez sistemi içinde yer alır. Bu antiklinaller aşırı kompresyonel sıkışmaların etkisi ile bindirme, şaryaj ve yırtılmalara uğrayarak tahrip olmuş bindirme fayı özelliğindedirler. Dış süreçlerin getirdiği aktiviteler de bu yapıların tahrip edilmesinde büyük rol oynamıştır. Bölgede geniş bir gelişim gösteren Jura tipi kıvrımlardan meydana gelen Kenar Kıvrımlar kuşağı üzerindeki bu antiklinaller önemli morfolojik birimlerdir (Al, 2023:44-45).

Sason, akarsulara kaynaklık ettiği için genel olarak arızalı ve parçalı bir topografik görünüme sahiptir. Yüzey şekilleri ve kasabanın yerleştiği yörenin biçim yapısı çeşitlilik göstermektedir. Çalışma sahasının ana morfolojik ünitelerini dağlar, akarsuların oluşturduğu vadi, yamaç ve birikinti koni ile yelpazelerinin birleşmesiyle ortaya çıkan dağ eteği (piedmont) düzlüğü meydana getirmektedir. Sason kasabasının üzerinde yer aldığı topografik ünite, etek düzlüğü (piedmont)'dür.

1.2. KLİMATOLOJİK FAKTÖRLER

1.2.1. İklim Elemanları

İklim, beşerî coğrafyanın bütün dallarında olan ve insan hayatını en çok şekillendirip etkileyen doğal unsurdur. Fiziki ve beşerî çevre iklim tarafından doğrudan ve dolaylı etkilenmektedir. İklim, belirli hava şartlarının mevsimlik frekansı, yıl içindeki değişkenliği ve yıllık ortalama karakteri olarak tanımlanmaktadır (Erinç,1969:267). İklimin elemanları; sıcaklık, basınç, rüzgâr, nem ve yağıştır.

Sahanın yer şekillerinin çeşitlilik göstererek kısa mesafelerde değişmesi sonucunda iklim koşulları da farklılaşarak çeşitlenmektedir. Sason'un, ülkemizin güney enlemlerinde konumlanması, topoğrafyanın dağlık yapısı ve dağların uzanış doğrultusu, klimatolojisini şekillendirmiştir. Yazın tropik havanın etkisinde kalan alan, kışın soğuk ve nemli (mP) havanın hâkimiyetinde kalmaktadır.

Yerleşmede, kış mevsiminde frontal (cephesel) yağışlar, ilkbahar döneminde ise konveksiyonel (yükselim) yağışlar görülmektedir. Sason'a düşen ortalama yıllık yağış miktarı çevresine göre yüksektir. Yükseltinin fazlalığı yağış oranını artırmıştır. Sason

kasabasının, Güneydoğu Toroslarına dâhil olan antiklinallerin batı eteklerinde konumlanması, doğal koridorlardan geçen Akdeniz üzerinden gelen sıcak nemli havanın iklimini yumuşatmasına imkân sunmaktadır.

İnceleme yerinin iklim özelliklerini tespit etmek amacıyla sahada sonradan kurulan (2013) gözlem istasyonundan faydalanılmıştır. Ancak bu istasyon bazı verileri (ortalama yağışlı gün sayısı, kar yağışlı gün sayısı, orajlı gün sayısı, dolu yağışlı gün sayısı, don olaylı gün sayısı vb.) kaydetmediği için çalışma alanına en yakın, Kozluk İstasyonunun birtakım verileri yorumlanıp kullanılmıştır. Muş Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğünden alınan verilerde Sason'da bulunan istasyonun 2013-2022 dönemlerinde kayıt yaptığından ötürü çalışma alanında uzun yıllık ortalamalara ulaşılmadığı için 10 yıllık bilgiler kullanılmıştır.

1.2.1.1. Sıcaklık

Sıcaklık, diğer iklim elemanlarının da oluşmasını sağlayan en önemli unsurdur. Yer yüzeyinde sıcaklığın oluşmasını sağlayan tek enerji kaynağı çevresine ısı ve ışık yayan güneştir. Güneş sabitesi (Solar Konstant) verilerine göre güneş ışınlarının %35'i yeryüzüne ulaşmaktadır. Atmosferdeki sıcaklık, doğrudan doğruya güneşten gelen görünür ve görünmez ışıklardan çok yeryüzünden atmosfere yansıyan ısı enerjisidir. Güneşten gelen bu enerji yeryüzündeki hayatın temelini oluşturan en önemli etkidir (Ardel, 1973: 40).

Hava sıcaklığının dağılışını etkileyen başlıca etmenler enlem, karasallık ve yükseltilerdir. Yerleşmede bakı, yükselti, yamaç eğimi ve dağların uzanışı gibi faktörlere bağlı olarak sıcaklık dağılışında farklılıklar gözlenmektedir. Araştırma sahasında yıllık ortalama sıcaklık 17,5°C'dir. Ortalama yıllık sıcaklıklar incelendiğinde en düşük sıcaklık ocak ayında 4°C, en yüksek sıcaklık ise 31,6°C ile temmuz ayında kaydedilmiştir. Temmuz ayında sıcaklığı yükselten karasallık, enlem ve çöl karakterli sıcak havanın etkileridir. Yıllık ortalama en yüksek ve en düşük sıcaklık arasındaki fark 27,5°C'dir. Sıcaklığın dağılımı üzerinde etkili planeter faktörlerden güneşlenme süresi ve güneş ışınlarının düşme açısı o bölgenin iklimini gösteren önemli faktörlerdendir. Yer yüzeyinde herhangi bir merkezde 24 saat içerisinde alınan güneşlenme miktarı iki faktöre bağlıdır. Bunlardan birincisi güneş ışınlarının yüzeye gelme açısı, ikincisi ise gün süresinin uzunluğudur (Atalay, 2005:80).

Bir yere düşen güneş enerjisinin miktarı, güneşlenme süresine yani gündüz uzunluğuna da bağlıdır. Güneşin doğuşu ve batışı arasında geçen zaman coğrafi enleme ve mevsimlere göre değişir. Örneğin yaz günlerinin ve yaz mevsiminin daha sıcak olmasının en önemli sebeplerinden biri de bu dönemde güneşlenme süresinin kışa nazaran çok daha uzun olmasıdır (Erinç, 1969:14). Etüt sahasında yıllık ortalama güneşlenme süresi 223 saat olup, gündüz süresinin uzun olduğu yaz dönemi aylarında bu süre uzun, kış mevsiminde ise daha kısadır.

Tablo 1.1. Aylık ve Yıllık Ortalama Güneşlenme Süreleri (saat/gün).

Güneşlenme süreleri	Aylar												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
	105,3	154,2	155,8	231,7	263	329,9	354,5	333,1	290,1	219,2	148,4	93,96	223,2

Kaynak: D.M.İ.G.M verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

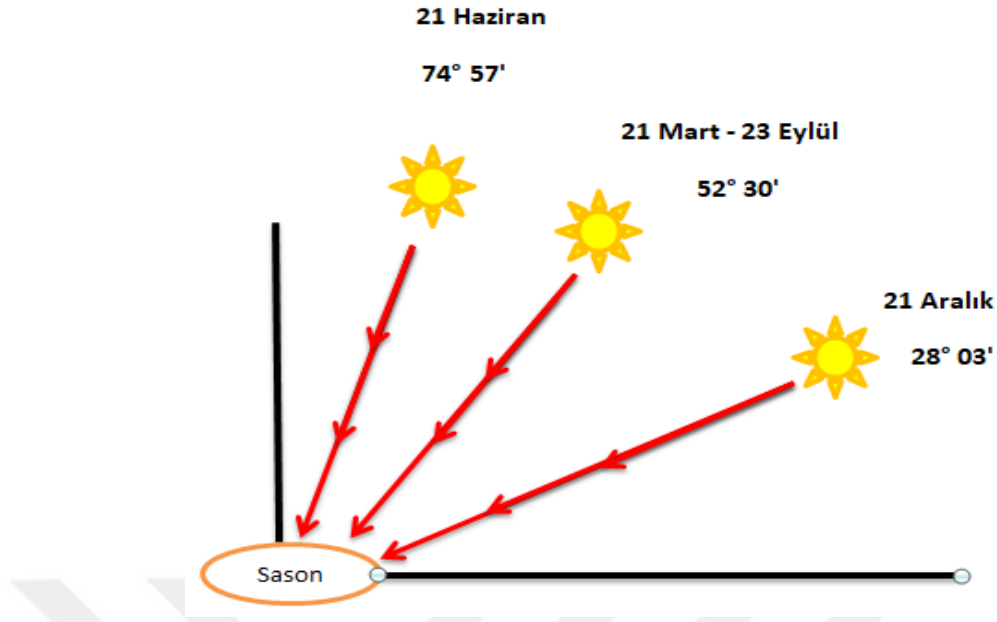
Araştırma alanında yaz aylarında sıcaklığın yüksekliği, güneşlenme sürelerinin ve gündüz uzunluğunun fazla olmasına, güneş ışınlarının yerleşmeye daha dike yakın açılarla gelmesine ve bu dönemde bulutluluk oranının düşük olmasına bağlamak mümkündür. Bunun aksine sıcaklığın kış döneminde düşük değerler seyretmesi, güneşlenme ve gündüz sürelerinin azlığından kaynaklanmaktadır.

Güneş ışınlarının geliş açısından kaynaklanan sıcaklık değişimi, Sason'un iklim özelliklerinin şekillenmesinde önemli bir elemandır. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre Sason ilçesi enleminin 38° 19' Kuzey olarak kabul edildiği dikkate alındığında, güneş ışınlarının sahaya gelme açıları en uzun gündüz süresinin yaşandığı 21 Haziran'da 74° 57', gündüz süresinin kısa yaşandığı 21 Aralık'ta 28° 03', güneş ışınlarının ekvatora dik geldiği 21 Mart-23 Eylül tarihleri arasında ise 52° 30' olarak hesaplanmıştır (Tablo 1.2'de, Şekil 1.1'de).

Tablo 1.2. Güneş Işınlarının Sason'a Düşme Açıları (Derece).

İstasyon/Enlem	21 Haziran (En Uzun Gündüz)	21 Mart-23 Eylül	21 Aralık (En Kısa Gündüz)
Sason / 38° 19'	74° 57'	52° 30'	28° 03'

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Şekil 1.1. Güneş Işınlarının Sason'a Düşme Açıları (Derece).

Kasabanın kuzey ve kuzeydoğusunda sıralanan yüksek kıvrımlar, farklı hava kütlelerini sınırlandırır. Bu dağlar kutbi hava kütlelerinin alışılan hareket istikametlerine dik bir şekilde uzanmaları, bunların yayılmalarını güçleştirir ve akım hatlarında sapmalara sebep olur (Erinç, 1969:302). Sason, bu nedenle kış mevsiminde kuzeyden gelen kutbi havadan ziyade, Akdeniz üzerinden gelen sıcak nemli hava kütlelerinin etkisinde kalır. Kasabanın kurulum yerinin korunaklı bir çanağı andırması; nemlilik, bulutluluk ve termik özelliklerinin etrafına göre farklılaşmasını sağlamaktadır.

Sason'un dağlık bir reliefin içinde bulunması, sıcaklık üzerindeki en önemli etkidir. Etüt alanı, Güneydoğu Torosların uzantısında yer aldığı için, idari açıdan bağlı olduğu Batman il merkezine göre ortalama sıcaklığı daha düşüktür. Araştırma sahasının yıllık ortalama sıcaklığını saptamak için Sason meteoroloji istasyonu verilerinden yararlanılmıştır. Verilere göre Sason'da yıllık ortalama sıcaklık 17,5°C'dir. Yıl içerisinde en düşük ortalama sıcaklık kış mevsimini karakterize eden 4,0°C ile ocak ayında, en yüksek ortalama sıcaklık ise yaz dönemini sembolize eden 31,6°C ile temmuz ayında gerçekleşmiştir. (Tablo 1.3, Şekil 1.2).

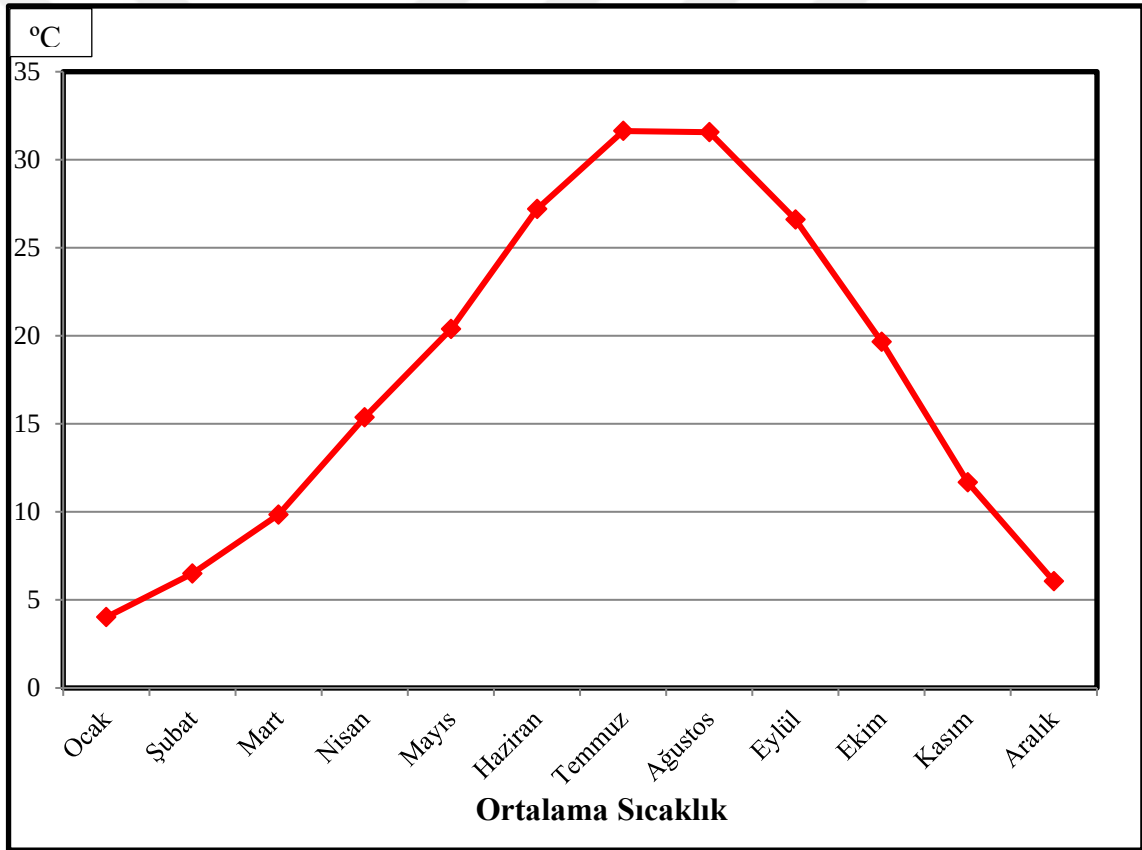
Tablo 1.3. Sason'da Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri (2013-2022, °C).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ortalama Sıcaklık (°C)	4,02	6,5	9,85	15,37	20,39	27,2	31,63	31,57	26,61	19,65	11,68	6,06	17,54

Kaynak: D.M.İ.G.M verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Meteoroloji istasyonunun 2013-2022 yılı verileri incelendiğinde, Sason'da mart ayından itibaren yükselmeye (9,85°C) başlayan sıcaklıklar, temmuz ayında maksimum değerine (31,63°C) varır. Sıcaklık, ağustos ayından sonra tekrar düşüşe geçerek ocak ayında minimum seviyeye (4,02°C) ulaşır. Bu sıcaklık değerleri, Akdeniz ikliminin step iklimine geçiş tipini oluşturmaktadır. Çünkü kış döneminde sıcaklık sıfırın altındaki değerlerine inmemiştir.

Etüt sahasının sıcaklık amplitüd değerleri 27,6°C'dir. Bu veri sahada karasallık derecesinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Sason, enlem itibarıyla ülkemizin güneyinde bulunmasına rağmen sıcaklık amplitüd değerinin yüksek çıkmasının nedeni kasabanın denizden uzak, engebeli topografya yapısından kaynaklanmaktadır.

Şekil 1.2. Sason'da Aylık Ortalama Sıcaklığın Aylara Göre Değişimi.

Klimatolojik özelliklerin belirlenmesinde ekstrem sıcaklık değerlerinin de ön plana alınması gerekir. Ortalama sıcaklık değerlerinden farklı özellikler gösteren ekstrem sıcaklıklar beşerî faaliyetleri ve bitki yaşamının devamlılığını olumsuz etkiler (Özdemir, 2017: 35). Gözlem devresi sırasında ölçülmüş olan en yüksek değerlere mutlak

maksimum sıcaklık, en düşük değerlere ise mutlak minimum sıcaklık değeri denir. Bunlar, mevcut gözlem istasyonlarına göre ekstremleri teşkil eder (Erinç, 1969: 417).

Çalışma alanının, maksimum sıcaklık değerlerinin yıllık ortalaması 28,4°C'dir. Maksimum sıcaklıkların ortalamasına bakıldığında, sıcaklığın en yüksek olduğu temmuz ayında ortalama sıcaklık 41,9°C, en düşük olduğu ocak ayında ise 13,1°C'dir. Araştırma sahasında ve diğer yerleşmelerde maksimum sıcaklıkların yaz aylarında görülmesi, Türkiye'nin üzerinde bulunduğu konumun sahip olduğu hava kütlelerinin, akım hatlarının ve cephelerin yaz döneminde gösterdiği karakteristik özelliklerden kaynaklanmaktadır. Genel atmosfer koşullarına bağlı olarak ülkemiz yaz aylarında, güneyden kuzeye ilerleyen tropikal hava kütlelerinin etkisindedir (Atalay, 2011: 406). Kasabanın minimum sıcaklıklarının ortalaması incelendiğinde aralık, ocak ve şubat aylarında sıcaklık 0°C'nin altına düşmüştür. Minimum sıcaklıkların ortalamasında sıcaklığın en yüksek olduğu ağustos ayında sıcaklık 14°C, en düşük olduğu ocak ayında ise -7,2°C'dir. (Tablo 1.4, Şekil 1.3).

Tablo 1.4. Sason'da Aylık Ortalama ve Ekstrem Sıcaklıkların Yıl İçindeki Dağılımı (2013-2022, °C).

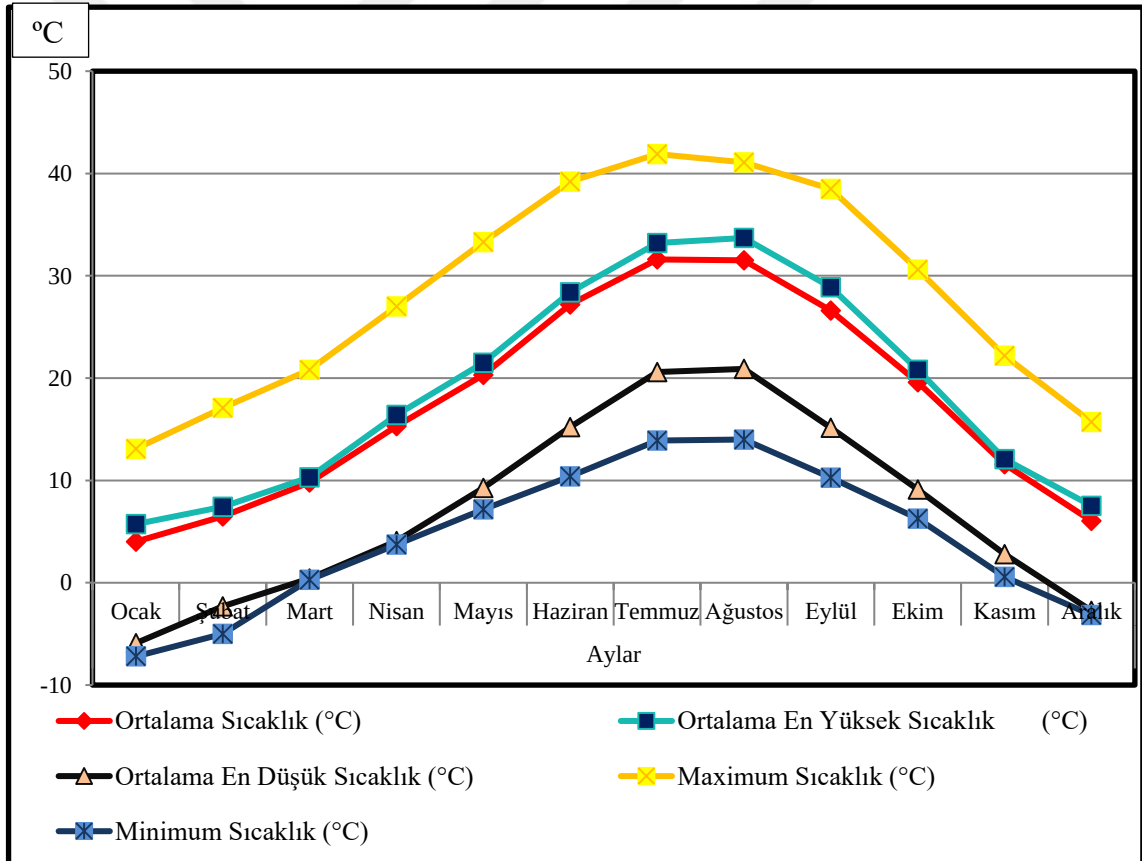
Sıcaklık Türü	Aylar												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
Ortalama Sıcaklık (°C)	4,02	6,5	9,8	15,3	20,3	27,2	31,6	31,5	26,61	19,6	11,6	6,06	17,5
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	5,73	7,42	10,3	16,4	21,5	28,4	33,2	33,7	28,88	20,8	12,1	7,52	18,83
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	-5,9	-2,3	0,42	4,08	9,28	15,2	20,6	20,9	15,15	9,1	2,78	-2,75	7,2
Maximum Sıcaklık (°C)	13,1	17,1	20,8	27	33,3	39,2	41,9	41,1	38,5	30,6	22,2	15,7	28,4
Minimum Sıcaklık (°C)	-7,2	-5	0,3	3,72	7,16	10,4	13,9	14	10,26	6,28	0,58	-3,16	4,29

Kaynak: D.M.İ.G.M verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Etüt sahasında en yüksek ve en düşük sıcaklıklar, yerleşmedeki dış kuvvetlerin işleyişini ve insan faaliyetlerini olumsuz yönde etkiler. Örneğin, sıcaklıkların aşırı

yükselmesine veya düşmesine bağlı olarak insan sağlığı olumsuz yönde etkilenir ve beşerî faaliyetler yavaşlayarak aksamaya uğrar. Bitki örtüsü, tarım ürünleri ve hayvan toplulukları da aynı şekilde bu durumdan olumsuz etkilenir. Topografyanın yapısı ve klimatolojik faktörlerin olumlu etkisi, Sason'un ekonomisinde önemli bir yer tutan hayvancılık faaliyetlerinin ve ceviz tarımının gelişmesine önemli katkılar sunmasıdır. Kıyılardan iç kesimlere gidildikçe ve iç bölgelerde denizden uzaklaşıp, doğuya gidildikçe aylık ortalamalarda, ekstremler arasındaki farklar artar (Erinç, 1969:321).

Çalışma alanında, en düşük sıcaklıklar Ocak 2016 (-9,9°C) ve Aralık 2013 (-8,9°C) ölçülmüştür. Minimum sıcaklıklara daha çok kış aylarında rastlanılmaktadır. Kasaba, denize uzak olmasına rağmen dağlık kesimleri hariç, kış aylarında ilçe merkezinde iklim şartları daha yumuşak özellik sergilemektedir.

Şekil 1.3. Sason'da Aylık Ortalama ve Ekstrem Sıcaklıkların Yıl İçindeki Değişimi.

İlçe merkezinin en yüksek sıcaklık değeri 43,9°C ile Ağustos 2019 tarihinde tespit edilmiştir. Bunu takip eden diğer sıcaklıklar 43,0°C ile Eylül 2022, 42,6°C ile Temmuz 2022 tarihlerinde ölçülmüştür. Maksimum sıcaklıklara en çok yaz mevsimi aylarında

rastlanılmaktadır (Tablo 1.4, Şekil 1.3). Aylık ortalama sıcaklık değerlerine göre ortalama ekstrem sıcaklıklar karasallığın etkisiyle çok belirgin olup büyük farklar gösterir. Türkiye’de iç bölgelerde, denizden uzaklaştıkça ve yükseltinin arttığı doğuya doğru gidildiğinde aylık maksimum ve minimum sıcaklık değerleri arasındaki farklar artar (Koçman, 1993: 30).

Günlük en düşük sıcaklık değerinin 0°C’nin altına indiği günler *don olaylı gün* olarak ifade edilir. Don, başta tarımsal faaliyetler olmak üzere insanların günlük yaşama dair tüm faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Don olaylı günlerin aylara göre dağılımını incelendiğinde etüt sahasında donlu gün sayısı ortalaması 10,3’tür. Ülkemizde donlu günler en erken iç bölgelerde başladığı gibi en geç yine iç bölgelerde sona ermektedir. Türkiye’de donlu devrenin en geç sona erdiği saha, en erken başladığı Kuzeydoğu Anadolu’dadır. Bu yüksek plato Türkiye’nin damı olarak nitelendirilir. Ülkemizde sıcaklığın 0 °C’nin altına düşmeyeceği hiçbir bölge yoktur (Erinç, 1969:327).

Sason’da ortalama don olaylı gün sayısının en fazla ocak ayında olduğu, don olaylarının genelde kasım ayının sonlarında başladığı, nisan ayının ilk haftasında da sona erdiği ifade edilebilir. Bu sahada yapılan ekonomik faaliyetlerin, don olayına göre şekil alması anlamına gelmektedir (Tablo 1.5).

Tablo 1.5. Sason’da Aylık Ortalama Donlu Günlerin Sayısı (2013-2022).

Don Olaylı Gün Sayısı	Aylar												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
	18,3	13,9	6,7	1,6	-	-	-	-	-	-	7	14,5	10,33

Kaynak: D.M.İ.G.M verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Donlu günlerin sayısı mevsimlere göre farklılık göstermektedir. Güneş ışınlarının dar açıyla gelmesi neticesinde don olayının en fazla görüldüğü dönem kış mevsimidir. Yaz mevsimi aylarında don olayı görülmemektedir. İlkbahar mevsiminde donlu gün sayısının fazlalığı zirai faaliyetler için büyük sıkıntı oluşturmaktadır. İlkbahar, ağaçların çiçek açma ve ürünlerin gelişme dönemi olduğu için don olayı vejetasyon sürecini ve tarımsal üretimi olumsuz etkiler (Sezer, 1992:85).

Araştırması yapılan bir yerleşme alanının sıcaklık değerlerine ilişkin bakılması gereken diğer önemli bir faktör de topraktır. Toprağın sıcaklığı; bitkilerin yetişebilmesi, topraktaki mikroorganizmaların faaliyetleri ve topraktaki kimyasal olayların devam

edebilmesi açısından önem teşkil etmektedir (Atalay, 2006: 23). Çalışma sahasında 2013-2022 yılları arasında yapılan rasatlar sonucunda toprak sıcaklıklarına ilişkin elde edilen veriler değerlendirildiğinde zirai faaliyetler açısından önemli olan toprak sıcaklıklarının kış mevsimini karakterize eden aylarda düştüğü, yaz mevsimini yansıtan aylarda ise en yüksek değerine çıktığı görülmektedir. Toprağın sürüm derinliği olarak kabul edilen 20 cm'lik derinlikteki sıcaklıklara bakıldığında, toprak sıcaklığının en düşük 18,6 °C ile ocak ayında, en yüksek değerinin ise 30 °C ile temmuz ayında gerçekleştiği izlenmektedir.

Tablo 1.6. Sason'da Ortalama Toprak Sıcaklıklarının Belli Derinliklere ve Aylara Göre Dağılımı (° C) (2013-2022).

Toprak Derinliği (cm)	Aylar												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
5	4,89	7,43	10,91	17,72	23,34	30,34	34,68	34,82	29,86	21,15	11,89	6,58	19,47
10	5,37	7,66	11,67	17,26	22,77	29,2	33,17	33,45	29,26	21,67	12,75	7,38	19,35
20	7,16	8,34	11,53	15,9	20,95	26,51	30,06	29,85	26,92	21,7	14,94	9,83	18,64
50	9,52	9,53	11,81	14,98	19,16	23,8	27,32	28,14	26,29	22,49	17,33	12,64	18,08
100	12,1	11,17	12,41	14,5	17,67	21,33	24,65	26,13	25,53	25,24	19,32	15,31	17,10

Kaynak: D.M.İ.G.M verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1.2.1.2. Atmosfer Basıncı ve Rüzgârlar

Hava, ağırlığı olan her cisim gibi temas ettiği zemine güç uygular. Basınç, yüzey birimi başına etki eden ağırlık kuvveti olarak ifade edilir. Atmosfer basıncı yeryüzünden uzaklaştıkça azalır, bu havanın yoğunluğu ile dünyanın çekim kuvvetine ve yükseldikçe meydana gelen değişimlere bağlıdır. Basıncın yüksek sahalarına antisiklon, alçak olanlarına ise siklon dendiği bilinmektedir (Erinç, 1969:77-78). Araştırma alanında, etkili olan hava kütlelerinin durumuna bağlı olarak basınç özellikleri de değişiklik göstermektedir. Ülkemiz tropikal ve kutbi hava kütlelerinin arasında, geçiş güzergâhında yer almaktadır. Türkiye, kış aylarında daha çok kutbi, yaz döneminde ise tropikal hava kütlelerinin işgali altındadır (Erinç,1969:165).

Anadolu'nun iç bölgeleri kış mevsiminde Sibiry termik yüksek basınç kütlelerinin güneye doğru cephele teşkil ederek ilerlemesinden ötürü düşük sıcaklığa sahiptir. Güneyde Akdeniz üzerinde ise basınç alçalmış bulunur. Sason, kış döneminde Akdeniz ikliminin etkisinde kaldığı için yerleşmede, alçak basınç hâkimdir. Yaz mevsiminde de

güneydoğuda Basra üzerinde büyük termik basınç mevcuttur. Yaz aylarında çalışma sahası Basra alçak basıncın baskınlığında kaldığı için rüzgârın istikameti güney yönlüdür (Erinç, 1969:306-310). Ayrıca yerleşmede yaz mevsiminde Basra alçak basıncı etkili olması buharlaşmayı artırarak yağışı düşürmektedir.

Sason, Güneydoğu Toros sisteminin içerisinde yer aldığı için Sibirya yüksek basıncı ile Basra alçak basıncının kapışma alanında yer almaktadır. Bunun neticesinde yağışın büyük bir bölümü kış mevsimi aylarında düşmektedir. İlkbahar mevsiminde de atmosferin alçak-yüksek seviyelerindeki ısınma farklarından doğan konveksiyonel hareketler nedeniyle yağış almaya devam eder. (Arınç, 2016:262).

Tablo 1.7. Sason'da Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı (2013-2022).

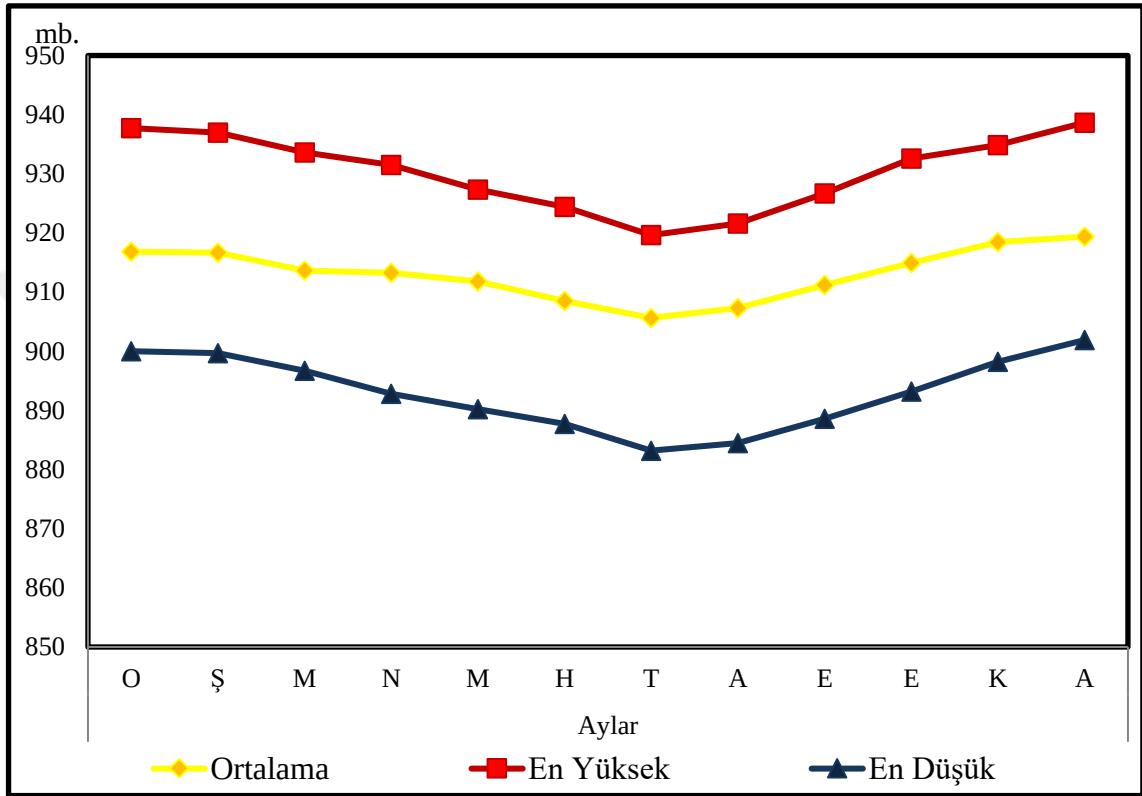
Aylık Hava Basıncı	Aylar												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
Ortalama	916,9	916,7	913,7	913,2	911,8	908,5	905,6	907,3	911,2	914,9	918,5	919,4	913,1
En Yüksek	937,7	937	933,6	931,5	927,3	924,4	919,6	921,6	926,7	932,6	934,9	938,7	930,5
En Düşük	900	899,7	896,7	892,8	890,2	887,7	883,2	884,5	888,6	893,2	898,2	901,9	893,1

Kaynak: D.M.İ.G.M verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Soğuk mevsimi karakterize eden ayların, kuzey yarım kürede en yüksek basınç değerleri subtropikal okyanuslar değil, soğuk karalar üzerinde erişilir ve genel olarak bir artış gösterir. Sıcak devrede alçak ve yüksek basınç zonlarındaki sistem, kutba doğru bir kayma arz eder (Erinç, 1969:82-84). Etüt alanı olan Sason'da ortalama yıllık basınç değeri 913 mb'ın üstündedir. En yüksek ortalama basınç değeri aralık ayında 919,4 mb değerinde, en düşük basınç değeri ise temmuz ayında 905,6 mb olarak kaydedilmiştir (Tablo 1.7, Şekil 1.4). Tablodan görüldüğü üzere, Sason'da sıcak-soğuk hava akımlarının etkisiyle, yaz mevsimi aylarında basınç en düşük, kış mevsimi aylarında ise en yüksek değerler göstermektedir.

Yüksek seviyelerde basınç dağılışı, yaz ve kış mevsimlerinde atmosferin alçak tabakalarındaki duruma nazaran çok daha muntazam ve sade bir manzara gösterir. Kış durumu, Kanada ve Sibirya üzerinde görülen çok şiddetli fakat sığ termik azamiler bu seviyelerde ortadan kalkmışlardır. Buna karşın sıcak havadan oluşan ve derin subtropikal antisiklonlar da çok belirgindir. Yaz dönemi, subtropikal azamiler kış mevsiminde yine mevcuttur ve en hâkim unsurdur (Erinç, 1969:85-86). Araştırma sahasında en yüksek ve

en düşük basınç değerleri arasındaki farkın az olması, söz konusu durumu yansıttığını göstermektedir. En yüksek basınç değeri yıllık ortalaması 930,5 mb'dır. En yüksek ortalama basınç değeri 938,7 mb ile aralık ayında, en düşük ortalama yerel basınç değeri 919,6 ile temmuz ayında tespit edilmiştir. En düşük yıllık ortalama basınç değeri 893,1 mb'dır. En düşük yerel basınç değeri 883,2 mb ile temmuz ayında ölçülmüştür.

Şekil 1.4. Sason'da Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı.

Erinç'in hareket ve devamlılığa göre basınç strüktürleri sınıflamasında Sason, yarı daimi basınç grubuna dâhil edilebilir. Yarı daimi basınç strüktürleri, karaların ve denizlerin eşit olmayan bir şekilde ısınıp soğumalarına bağlı olarak atmosferin muayyen sahalarında tamamıyla daimi olmayan bazı basınç yapıları ortaya çıkar. Bunlar uzun müddetler boyunca varlıklarını ve mevkilerini koruyarak yıl içinde ileri geri bazı hareketler yapar, sahalarını genişletir veya daraltırlar. Bazıları sığ, bazıları da derindir. Şiddetlerinde de mevsimlere bağlı olarak değişiklikler meydana gelir. (Erinç, 1969:194). Sason'da yıllık ortalama basınç değerleri incelendiğinde yaz mevsimi dışındaki diğer dönemlerde basınç ortalama değerine yakın olup stabildir (Şekil 1.4).

Etüt alanında ortalama basınç değeri normal basınç değeri altında (913,1) seyretmesi ve değişkenliğinin yıl boyunca az olması üzerinde, yüksek arızalarla kaplı sahalar siklonların hareket istikametlerinde değişiklikler yaparlar. Genellikle yüksek sahaları aşamadıkları ve onların etrafında dolaşmak suretiyle ilerlemek zorunda oldukları malumdur. Yüksek seviyelerde basınç dağılışı, yaz ve kış mevsimlerinde de atmosferin alçak tabakalarındaki duruma nazaran çok daha düzenli ve sade bir manzara gösterir (Erinç, 1969:85-206).

Yatay yönde yer değiştiren hava kütlesi hareketine rüzgâr denir (Karaoğlu, 2018:40). Atmosferdeki sirkülasyon, yeryüzünün kutbi ve ekvatorial bölgelerinin enerji bilançoları arasındaki büyük farktan kaynaklanır. Hava akımları bu farkları ortadan kaldırmaya çalışır. Bu akımlar, çekime bağlı olarak yüksek basınç sahalarından alçak basınç alanlarına doğru yer değiştirir. (Erinç, 1969:87-233). Kasaba yerleşmesinde rüzgârların şiddeti ve yönü üzerinde, basınç koşullarının değişkenliği ve topografik faktörlerin etkisi baskındır. Sason'da 2013-2022 yılları arasında yapılan rasatlara göre hâkim olan rüzgârların mevsimlere göre esme yönleri, sayıları ve oranları tablo 1.8'de gösterilmiştir.

Çalışma sahasının farklı yönlerden aldığı rüzgârlara bakıldığında en fazla frekansa sahip yönün güneydoğu (SE), yıllık esme sayısının 19,9 ve esme oranının da %15 olduğu gözlenmektedir. Bu ülkemizde etkili olan yerel rüzgârlardan Samyeli (Keşişleme)'nin, yerleşmede aktive olduğunu işaret etmektedir. Kasabada rüzgârın en az estiği yön ise, %9,7 ile batı (W)'dır.

İlkbahar mevsiminde güneybatı (SW) yönünde Lodos'un hâkimiyetinde olan yerleşme, yazın %17,5 oranla güney sektörlü Kible, sonbaharda tekrardan %17,5 oranla güneybatı (SW) tarafından Lodos, kış döneminde de %20,5 oranıyla güneydoğu (SE) yönlü Samyelinin etkisinde kalmaktadır.

Rüzgârın esme yönünde ve hızında, genel atmosfer koşulların yanı sıra, yerleşmenin yer şekillerinin uzanış doğrultusunun da etkisi bulunmaktadır. Araştırma sahasının güney ve güneybatısındaki düzlük alanlardan, kuzey ve kuzeydoğudaki vadilere doğru esen rüzgârların bu yönlerdeki geçitlere kanalize olunca şiddetini artırması, yerleşmede hâkim yönün güney olmasında etkisi büyüktür. Çalışma alanında en sık görülen diğer bir rüzgâr tarafı ise %14,4 oranıyla (S) güneydir (Tablo 1.8).

Tablo 1.8. Sason’da Esen Rüzgârların Esme Sayıları ve Esme Oranları (2013-2022).

Esme Yönü	Mevsimler								Yıllık Toplam	
	İlkbahar		Yaz		Sonbahar		Kış			
	Esme Sayısı	Esme Oranı	Esme Sayısı	Esme Oranı	Esme Sayısı	Esme Oranı	Esme Sayısı	Esme Oranı	Esme Sayısı	Esme Oranı
N	-	-	-	-	16,68	17,10	15,2	12,46	15,94	12,05
NE	14,8	19,59	18,2	15,41	16,3	16,71	17,18	14,09	16,62	12,57
E	11,45	15,15	18,35	15,53	14,2	14,56	14,98	12,28	14,75	11,15
SE	-	-	17,7	14,98	16,99	17,42	25,05	20,54	19,91	15,06
S	-	-	20,7	17,52	-	-	17,5	14,35	19,10	14,44
SW	17,7	23,43	16,9	14,30	17,1	17,53	14,6	11,97	16,58	12,54
W	16,48	21,81	9,35	7,91	-	-	-	-	12,92	9,77
NW	15,11	20,0	16,87	14,28	16,25	16,66	17,42	14,29	16,41	12,41
Toplam	75,54	99,98	118,1	99,98	97,52	99,98	121,9	99,98	132,2	100,0

Kaynak: D.M.İ.G.M verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Rüzgârların esme hızları ve sayıları kadar yönleri de fiziki, beşerî ve iktisadi coğrafya açısından önem arz etmektedir. Sason ilçe merkezinde rüzgârların esme hızlarına bakıldığında yıllık ortalama 1,7 m/sn’lik hızla estiği görülmektedir. Tablo 1.9 incelendiğinde ortalama rüzgâr hızının haziran, temmuz ve ağustos aylarında 2 m/sn üzerinde, yıllık ortalama hızının ise 2 m/sn altında estiği seçilmektedir. Eylül, mart, nisan ve mayıs aylarında yıllık ortalamanın üzerine çıkan esme hızı; ekim, kasım, aralık, ocak ve şubat aylarında da yıllık ortalamanın altına inmektedir.

Araştırma sahasında kuvvetli maksimum rüzgârın yönünün ocak ayında, SSW yönünde, hızının ise 26 m/sn ile yıllık ortalamayla aynı olduğu tespit edilmiştir. Rüzgârın esme yönünün sadece şubat, mart ve temmuz aylarında kuzey istikametli, diğer aylarda ise güney hâkim yönlü olduğu görülmektedir.

Rüzgârların esme hızı özellikle ziraat üzerinde olumlu ve olumsuz etkiler göstermektedir. Rüzgârlar, ilkbaharda bitkilerin çoğalmasına yardım eder ve havada sirkülasyonu sağlayarak havayı temizler. Genel olarak 2 ile 5 m/sn arasındaki rüzgârların bitkilerde fiziksel olarak bir tahribat oluşturmadığı, 15 ile 20 m/sn’ye ulaşan rüzgârların çiçek ve yaprakları döküp ince dalları kırdığı, 30 ile 40 m/sn hızında esen rüzgârların ise bitkilerde fiziksel açıdan tahrip edici olduğu bilinmektedir (URL, 5).

Tablo 1.9. Sason’da Rüzgâr Hızlarının Aylık Dağılımı (2013-2022).

Parametre	Aylar												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
Ortalama Rüzgâr Hızı (m/sn)	1,56	1,6	1,91	1,8	1,82	2,03	2,31	2,1	1,83	1,73	1,3	1,27	1,77
Maksimum Rüzgâr Hızı Yönü(m/sn)	SSW 26	NNE 18,3	SW 23,65	SSW 19,35	WNW 21,6	S 20,7	NE 18,2	E 18,35	SE 17	WSW 20,4	SSE 18,8	SE 25,4	SSW 26

Kaynak: D.M.İ.G.M verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sason’un topografya yapısının dağlık olması, rüzgârın esme hızını düşürerek doğal ve beşeri çevre üzerindeki tahribatını azalttığı anlaşılarak yerleşmenin ekonomisinde önemli payı olan tarım ve hayvancılık için rüzgârın hızının tehdit teşkil etmediği görülmektedir.

Tablo 1.10. Sason’da Rüzgârların Mevsimlere Göre Yıllık Dağılımı ve Oranları (2013-2022).

MEVSİMLER	İLKBAHAR	YAZ	SONBAHAR	KIŞ	YILLIK
Esme Sayısı	75,54	99,98	118,1	99,93	100,0
Esme Oranı	19,19	25,45	30	25,39	100,0

Kaynak: D.M.İ.G.M verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sason’da rüzgârın esme sayısı ve esme oranları incelendiğinde %30 oran ile 118,1 esme sayısı ile sonbahar mevsiminin baskın olduğu seçilmektedir. Bunu %25,4 ile yaz, %25,3 ile kış mevsimleri takip etmektedir. En düşük rüzgâr esme oranına sahip mevsim ise ilkbahardır (Tablo 1.10). Araştırma alanında egemen olan rüzgârların mevsimlere dağılışını ve frekansını belirlemek amacıyla *Rubinstein Formülü*’nden de yararlanılmıştır.

Rubinstein Formülü, hâkim rüzgâr yönünü açı cinsinden gösteren ve bu rüzgârların yüzde (%) oranlarını belirleyen formüldür (Avcı, 2020:209). Bu formüle göre değerlendirme yapıldığında Sason’da rüzgârın esme frekanslarının mevsimlere göre dağılımında hâkim rüzgâr hızlarının mevsimlere göre fazla bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır. Rüzgârın esme frekansının en fazla ilkbahar mevsiminde %50,2 oranına, bunu %44,1 ile kış, %42,1 ile sonbahar almaktadır. Yerleşmede en düşük frekans %41,4 ile yaz mevsimine aittir.

Sason’da rüzgârın yıllık hâkim yönüne bakıldığında S 15,5 °E doğrultulu, frekansının %31,6 olduğu anlaşılmaktadır. Rüzgârın yönünün mevsimler arasında farklılık göstermesinde sıcaklığa bağlı basınç koşullarının değişmesi etkilidir.

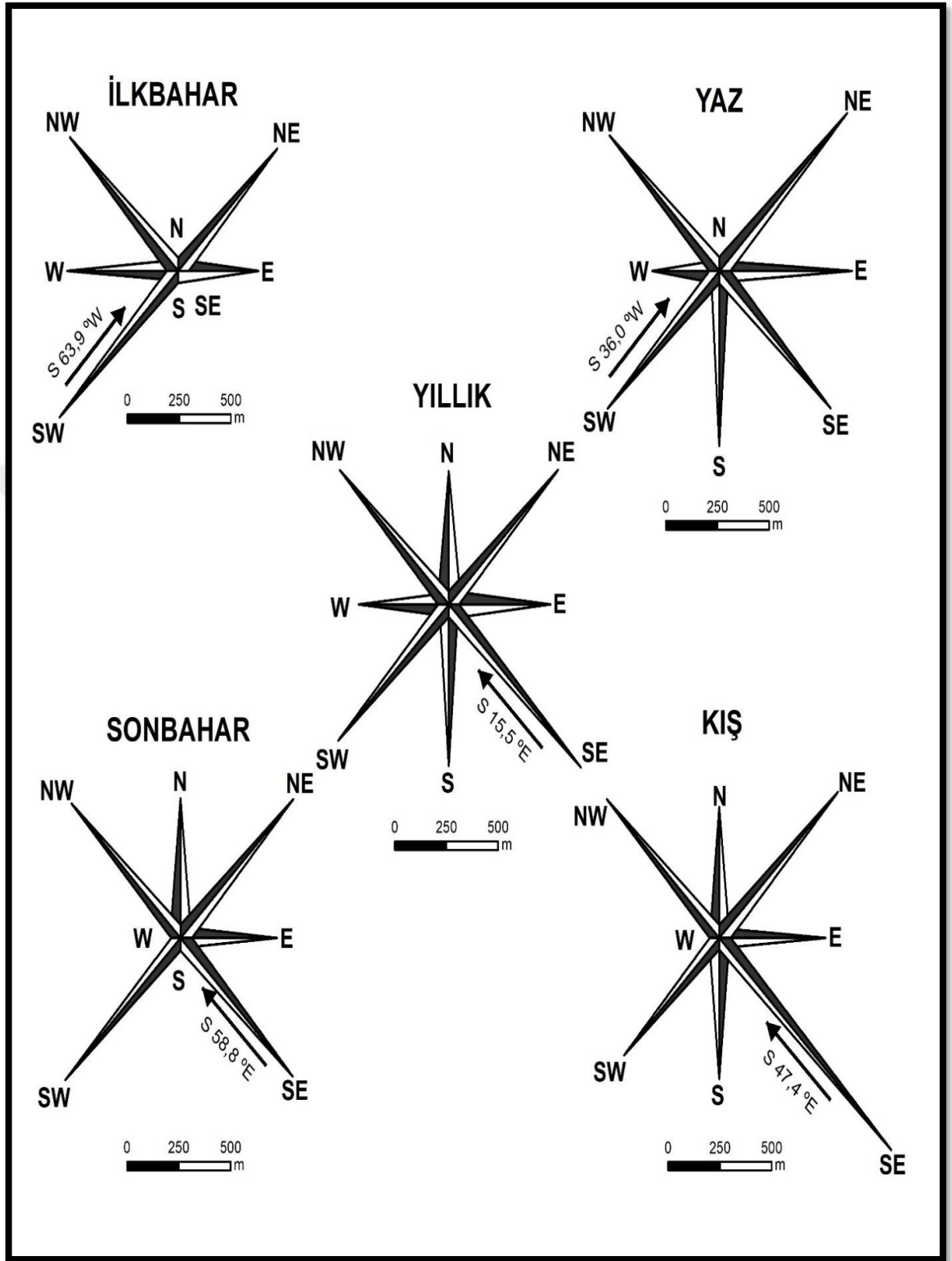
Tablo 1.11. Sason’da Rubinstein Formülüne Göre Hâkim Rüzgâr Doğrultuları.

MEVSİMLER	HÂKİM RÜZGÂR DOĞRULTUSU	
	Hâkim Yön	% Frekansı
İlkbahar	S 63,9 °W	50,23%
Yaz	S 36,0 °W	41,76%
Sonbahar	S 58,8 °E	42,18%
Kış	S 47,4 °E	44,12%
Yıllık	S 15,5 °E	31,62%

Kaynak: D.M.İ.G.M verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Çalışma sahasında 2013-2022 yılları arasındaki rasetlerin sonucunda elde edilen yıllık rüzgâr esme sayılarına göre hazırlanan rüzgâr diyagramı Şekil 1.5’te görselleştirilmiştir. Rüzgâr diyagramı incelendiğinde etüt yerleşmesi genelinde hâkim rüzgârların S (güney) yönlü, Basra termik alçak basıncın hâkim olduğu yorumuna diyagramdan ulaşılmaktadır.

Sason ilçe merkezinin özellikle kuzey ve kuzeydoğu yönlerinde, Güneydoğu Torosların hilal şeklinde yerleşmeyi kapatması, bu istikametlerden rüzgârın hâkimiyet alanını sınırlandırmıştır. Şöyle, bu kıvrımlar kuzeyden gelen soğuk hava dalgalarının kasabaya, güneyden yönelen sıcak havanın da kuzeydeki komşu il merkezi Muş’a ve ilçe statüsünde olan Mutki’ye ulaşmasını kısıtlamaktadır. Kısaca, dağlar Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri arasında set görevi üstlenerek hava akımlarının sirkülasyonlarını azaltmıştır.

Şekil 1.5. Sason’da Yıllık ve Mevsimlik Rüzgâr Frekansları.

1.2.1.3. Atmosferdeki Buharlaşma, Su Buharı ve Nem

Su moleküllerinin gaz haline geçerek atmosferin içerisine yayılmasına yani difüzyonuna buharlaşma denilmektedir. Suyun bulunduğu ortamı terk edip havaya karışmasıdır. Buharlaşmaya neden olan en önemli iklim elemanı sıcaklıktır. Sıcaklıktan sonra rüzgârlarda buharlaşmayı hızlandıran, terlemeyi arttıran unsurlardır (Erinç, 1969:107-108). Yıllık ortalama sıcaklığın yüksek seyrettiği Güneydoğu Anadolu Bölgesi ülkemizde buharlaşma oranının en fazla olduğu bölgedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden engebenin arttığı ve bitki örtüsünün değiştiği kuzey yönüne doğru gidildikçe sıcaklığın düşmesi sonucunda buharlaşma tutarları da azalmaktadır (Ölgen, 1993:225).

Tablo 1.12. Sason'da Yıllık Ortalama Buharlaşma Miktarı (2013-2022 mm.).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ortalama Buharlaşma	2	9,8	64,8	115,7	171,7	266,6	319,4	295,7	229,7	175,7	60,95	13,2	143,8

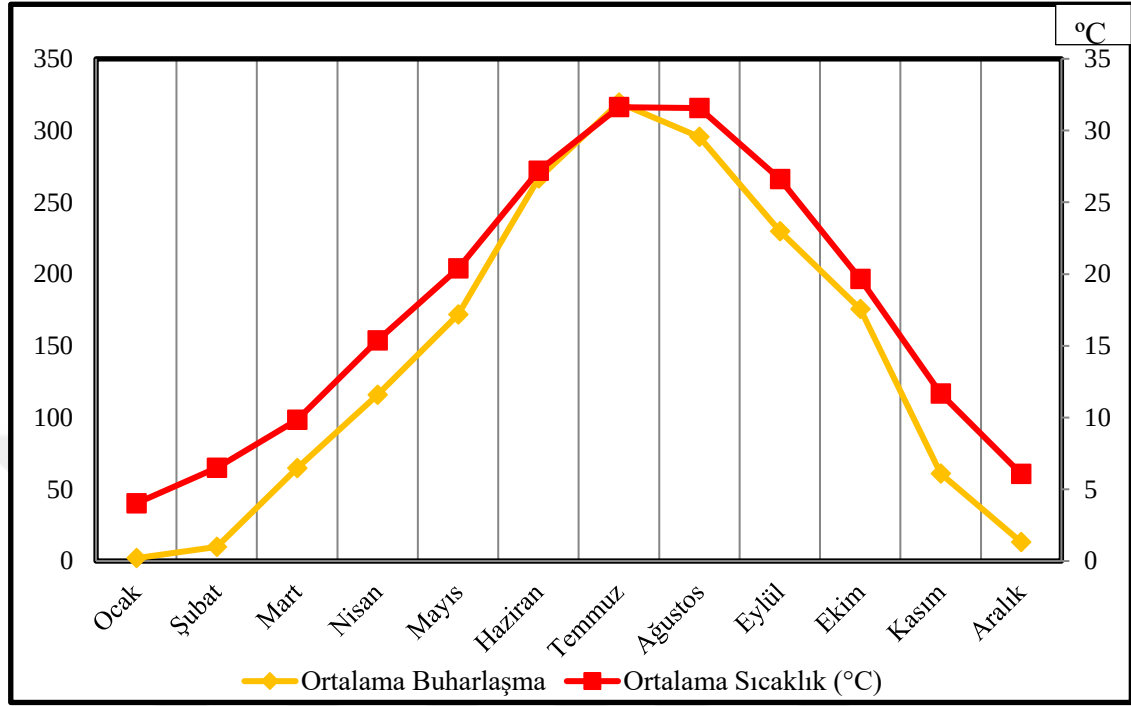
Kaynak: D.M.İ.G.M verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sason'da buharlaşmanın, bağlı olduğu Batman il merkezi ve çevresindeki alanlara göre daha düşük değerlerde gerçekleşmesinin nedenleri, ortalama yükseltisinin fazlalığı, dağların arasındaki korunaklı konumu ve doğal bitki örtüsünün çoğunlukla orman olması belirleyici unsurlardır. Yerleşmede sıcaklığın yükselişe geçtiği mart ayından itibaren buharlaşma da artış göstermiştir. Sıcaklığın en yüksek değere geçtiği temmuz ve ağustos aylarında buharlaşma 319,4-295,7'dir. Kasım, aralık, ocak ve şubat aylarında sıcaklığın azalışıyla birlikte buharlaşmada düşük değer seyretmiştir (Tablo 1.12, Şekil 1.6).

Çalışma sahasında, sıcaklığın yaz boyunca yüksek olması ve kuru rüzgârların güney yönündeki hâkimiyeti, buharlaşmanın aktivitesini arttırmaktadır. Şekil 1.6'ya bakıldığında buharlaşmanın haziran, temmuz ayları dışında diğer aylarda sıcaklıktan daha düşük seyrettiği görülmektedir. Bu sonuç topografyanın dağlık yapısından ileri gelmektedir.

Atmosferin içerisinde bulunan su buharına nem denildiğini, havadaki nemin higrometre adı verilen alet ile ölçüldüğünü ve gram cinsinden ifade edildiğini biliyoruz. Atmosferdeki nemin kaynağını okyanuslar, denizler, göller, akarsular, yer altı suları, buz

ve kar yüzeyleri, toprak, bitki örtüsü ve diğer canlılar oluşturur. Havadaki nem su yüzeylerinden uzaklaştıkça azalır (Erol, 2011: 208).

Şekil 1.6. Sason'da Ortalama Buharlaşma ve Sıcaklık Diyagramı.

Atmosfere geçen su buharı dağılma olayı (difüzyon) ve rüzgârların etkisiyle atmosferin diğer bölümlerine dâhil olur. Herhangi bir yerin iklim ve nemlilik özelliklerini belirlemede, buharlaşma miktarının bilinmesi mühimdir. Eğer bir bölgede düşen yağış, buharlaşma miktarını karşılamıyorsa fiziksel kuraklık ortaya çıkar (Çakır, 2021:250). Çalışma alanının yıllık toplam ortalama yağış miktarı ile buharlaşma ortalaması arasındaki fark büyüktür. Etüt yerleşmesinin yıllık ortalama buharlaşma miktarı 143,8, yağışı ise 794,9 mm'dir. Bu nedenle kasabada kuraklık, büyük bir problem değildir.

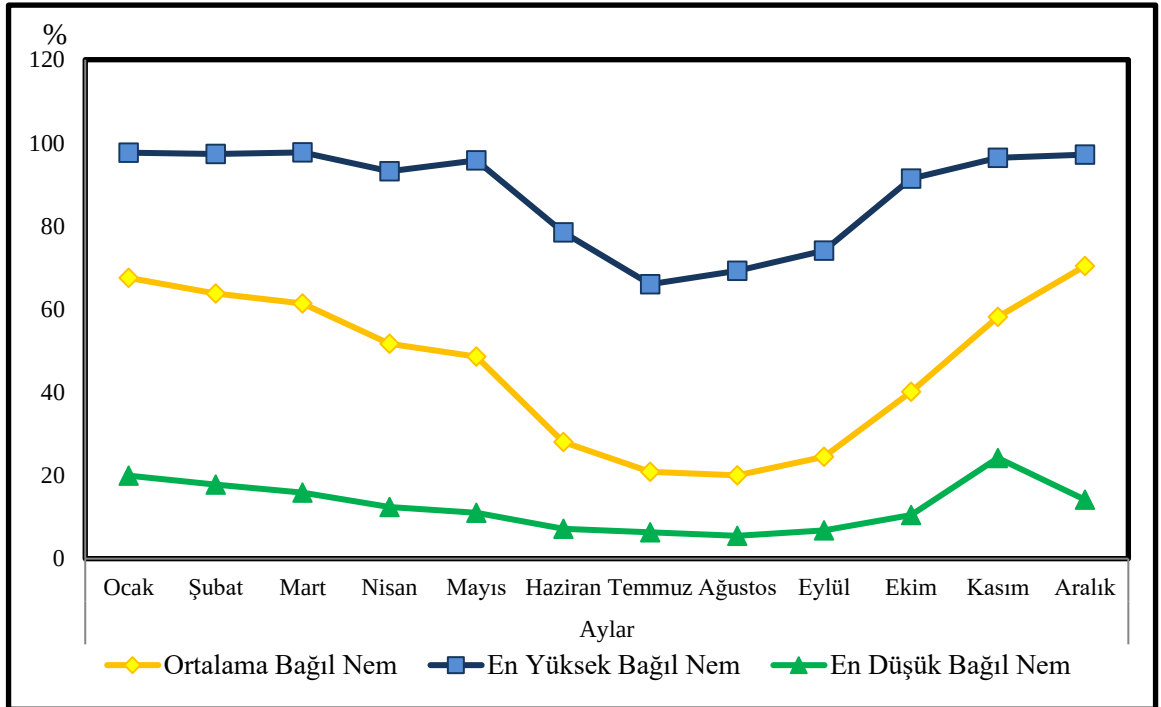
Araştırma sahası olan Sason'da, karasallığın etkisiyle nem oranı düşüktür. Havadaki nem, sıcaklık derecesine ve su buharı miktarına göre değişmektedir. Genellikle havadaki maksimum nem ile nispi nem arasında fark (doyma açığı) bulunur. Bu farka uygulamada nem açığı denilmektedir. Diğer bir ifadeyle havadaki su buharı miktarının havanın doymuşken alabileceği su buharı miktarına oranı *nispi nem* olarak ifade edilir (Erinç, 1969: 205). İnceleme yerinin 2013-2022 yılları arasında yapılan rasatlar sonucunda elde edilen nispi nem değerleri Tablo 1.13.'te gösterilmiştir.

Tablo 1.13. Sason’da Aylık Ortalama Nispi Nem Değerleri (% , 2013-2022).

Parametre	Aylar												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
Ortalama	67,5	63,78	61,38	51,7	48,62	28,02	20,88	20,04	24,47	40,12	58,12	70,38	46,25
En Yüksek	97,6	97,3	97,7	93,2	95,8	78,5	66	69,2	74,1	91,4	96,4	97,2	87,87
En Düşük	20	17,8	15,9	12,4	11	7,2	6,3	5,5	6,8	10,5	24,2	14,2	12,65

Kaynak: D.M.İ.G.M verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Araştırma sahasında ortalama nispi nem %46,2’dir. Hava sıcaklığının azaldığı kış mevsimi aylarında nem taşıma kapasitesi düştüğü için nispi nem değerleri artış göstermiştir. Nispi nem değerlerinin aylara göre dağılımı incelendiğinde sıcaklık değerlerinin yükseldiği ve buharlaşmanın şiddetlendiği yaz aylarında ortalama nispi nem değerleri düşük, sıcaklık değerlerinin ve buharlaşmanın azaldığı kış mevsimi aylarında ise nispi nem değerleri yüksektir. Nispi nem ortalama değerinin en yüksek olduğu aylar %70,3 ile aralık, %67,5 ile ocak ve %63,7 ile şubattır. Yerleşmede ortalama nispi nem değerinin en düşük olduğu aylar ise yaz dönemini yansıtan %20 ile ağustos ve %20,8 ile temmuz aylarıdır (Tablo 1.13). Sason’un ortalama ve ekstrem bağıl nem değerlerinin aylık dağılım grafiği Şekil 1.7’de gösterilmiştir.

Şekil 1.7. Sason’da Ortalama, En Yüksek ve En Düşük Nispi Nem Diyagramı.

İklim koşullarının değişip şekillenmesinde etkili olan faktörlerden biri de bulutluluktur. Bulutlar, havanın soğuması neticesinde havadaki su buharının yoğunlaşması ile meydana gelir (Erinç, 1969:120). Bulutluluk, gökyüzünün bulutlarla kaplı bölümünün bütün gökyüzüne oranı olarak tanımlanır. Bulutluluk derecesi 0-10 arasında değişir; sıfır bütünüyle açık, bulutsuz havayı, 10 ise tam kapalı havayı gösterir (Dönmez, 2014: 212). Hava durumu koşullarına ve coğrafi özelliklere bağlı olarak bulutluluk; günlük, aylık ve yıllık değişimler göstermektedir.

Araştırma sahasında, hizmetten sonra önemli ekonomik faaliyet olan tarım ve hayvancılık için bulutluluk önemli bir unsurdur. Etüt yerleşmesini yansıtan ortalama bulutluluk durumu, maksimum bulut kapallılığı ve bulutlu günler Tablo 1.14'te belirtilmiştir.

Tablo 1.14. Sason'da Ortalama Bulutluluk ve Bulutlu Günler Sayısının Aylık Dağılımı (2013-2022, 0-10).

Parametre	Aylar												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
Ortalama Bulutluluk	14,45	14,64	19,55	19,82	21,45	11,82	7,3	7	9,182	15,45	15,45	16,09	14,35
Bulutlu Günler Sayısı	22,9	20,5	23,7	23,9	22,4	20,5	19,3	12,7	18,7	23,1	22,3	23,6	21,13

Kaynak: D.M.İ.G.M. verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İklimin önemli elemanlarından olan yağışı belirleyen bulutluluğun aylara göre ortalama dağılımına bakıldığında en düşük değerlerin haziran, temmuz ve ağustos aylarında; en yüksek değerlerin ise kasım, aralık ve ocak aylarında olduğu anlaşılmaktadır. Sason'un son on yıl içinde yapılan rasatlarına bakıldığında ortalama bulutluluk oranı 14,3 görünmektedir. Sahada bulutlu günlerin ortalama değeri 21,1'dir. Bulutlu gün sayısının en fazla olduğu ay 23,9 gün ile nisan, en az görüldüğü ay ise 12,7gün ile ağustostur.

Sis, yatay görüş mesafesini 1 km'nin altına düşüren alçak bulutların (stratüs) yerde veya yere yakın bir seviyede bulunması olarak ifade edilen bir hava olayıdır. (Erinç, 1969: 25-126-350). Sisin ve bulutun oluşum mekanizması aynıdır. Atmosferin sirkülasyonuna bağlı olarak ülkemizde genelde yaz mevsimi aylarında sis olayına pek fazla rastlanmaz. Kış ve ilkbahar dönemlerinde de çoğunlukla kontinental termal koşullarda oluşan

radasyon sisleri ortaya çıkmaktadır (Koçman, 1993: 48). Çalışma sahasında, hava koşullarının geçişlerinin belirginleştiği kış sezonunda sis sıklıkla yaşanırken yaz aylarında ise sis görülmemiştir (Tablo 1.15).

Karalar üzerinde görülen hemen hemen bütün sislerde radyasyonla soğuma rol oynar. Karalar üzerinde şiddetli radyasyon sonucunda en alt hava tabakalarında az kalın, oldukça kesif sisler meydana gelmektedir (Erinç, 1969:129). Sason'da yıllık ortalama sisli gün sayısı 2,7'dir. Sisli günlerin aylara göre dağılımına bakıldığında aralık ayı 5,8 ile ilk sırayı almakta, en az sisli gün sayısı 1 olarak eylül ayında kaydedilmiştir.

Yerleşmenin hizmetten sonra önemli ekonomik fonksiyonu sayılan hayvancılık için sis olumlu koşullar oluşturmaktadır. Özellikle yaylacılığın yoğun olduğu alanlarda otların uzun süre yeşil kalmasında ve çayırların büyümesinde olumlu etkileri söz konusudur (Zaman, 1996: 43).

Tablo 1.15. Sason'da Ortalama Sisli Gün Sayılarının Aylara Göre Dağılımı (2013-2022).

Sisli Günlerin Sayısı	Aylar												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
	4,44	2,13	1,17	2	2	-	-	-	1	2	3,83	5,8	2,71

Kaynak: D.M.İ.G.M. verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1.2.1.4. Yağış

1.2.1.4.1. Yağışlar ve Yağış Rejimi

Yağışın meydana gelebilmesi için en önemli şart havanın soğumasıdır. Yağışın miktarı, şiddeti, süresi, mekânda ve zamanda dağılışında havanın içerisindeki su buharının oranı ve soğuması derecesine, süratine ve niteliğine bağlıdır (Erinç, 1969:128-129). Bir sahada yağışlar iklimin önemli elemanı olan sıcaklık kadar değerli olup beşerî ve iktisadi coğrafya üzerinde de etkilidir. Yeryüzüne düşen yağışlar, özellikle birincil ekonomik faaliyetlerden tarım ve hayvancılık için hayati fonksiyon teşkil etmektedir.

Tablo 1.16'da, söz konusu istasyona ait ortalama yağış miktarının aylara göre dağılımı ve Şekil 1.8'de de grafiği gösterilmiştir. İstasyonda yıllık ortalama yağış miktarı 794,9 mm'dir. Yağışın aylara göre dağılımında en fazla yağışın 194,3 mm ile martta, en az yağışın da 3,3 mm ile temmuz ayında gerçekleştiği kaydedilmiştir.

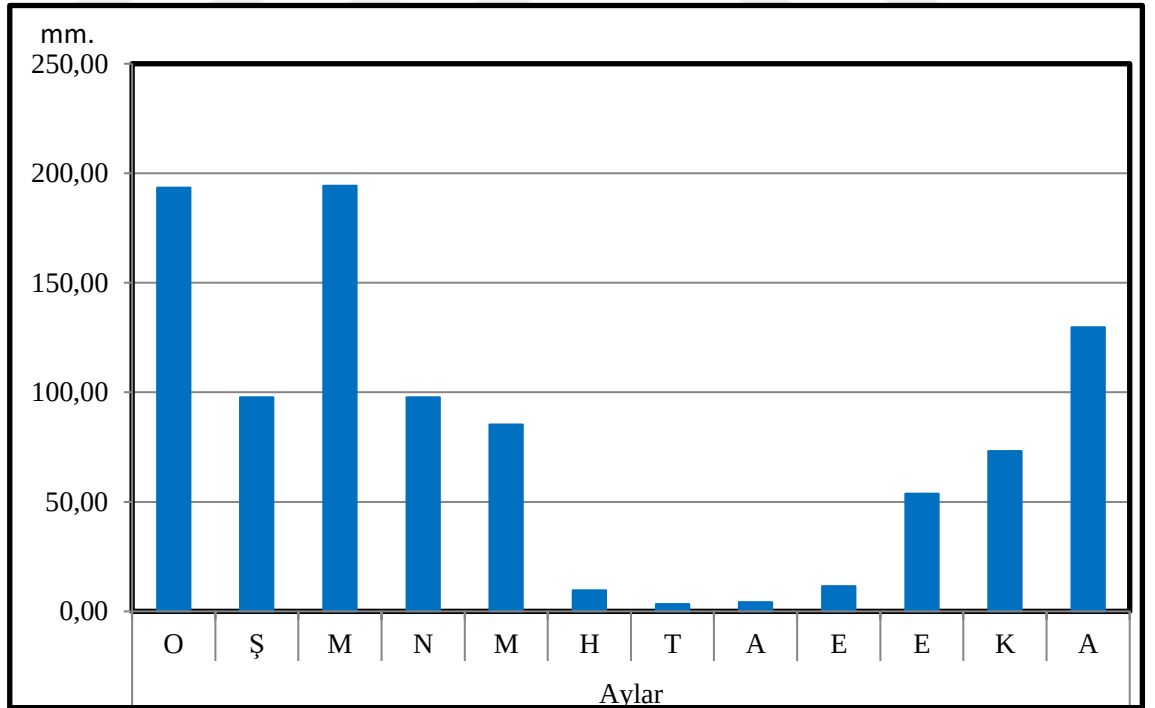
Tablo 1.16. Sason’da Ortalama Yağış Miktarının Aylık Seyri (2013-2022, mm).

Yağış	Aylar												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
	193,5	97,79	194,3	97,74	85,31	9,56	3,31	4,16	11,49	53,72	73,19	129,8	794,9

Kaynak: D.M.İ.G.M. verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yağışın dağılım grafiği incelendiğinde aylara ve mevsimlere düzenli dağılmadığı, aylar arasında özellikle yaz ve kış ayları arasında büyük farklar olduğu görülmektedir. Çalışma sahasında, en fazla yağışın kış ve ilkbahar mevsimlerinde etkili olduğu belirtilebilir. Bu yerleşmenin bozulmuş Akdeniz ikliminin yarı kurak stepik geçiş tipi özelliklerini taşıdığını ifade etmektedir (Erinç, 1969:325).

Araştırma alanında, sıcaklığın minimum düzeyine indiği kış döneminde gerçekleşen yağışlar cepheseldir. Sason’un, kutbi ve tropikal hava kütlelerinin kapışma alanında yer alması sebebiyle en yüksek yağış %44 ile kışın düşmektedir. Sadece etüt yerinde değil, yer yüzeyindeki yağışların büyük bölümü de cephesel (frontal)’dir. İlkbahar döneminde ise daha çok konveksiyonla yükselen hava kütlelerinin soğumaları sonucunda konveksiyonel (yükselim) yağışlar görülmektedir (Erinç, 1969:133-134).

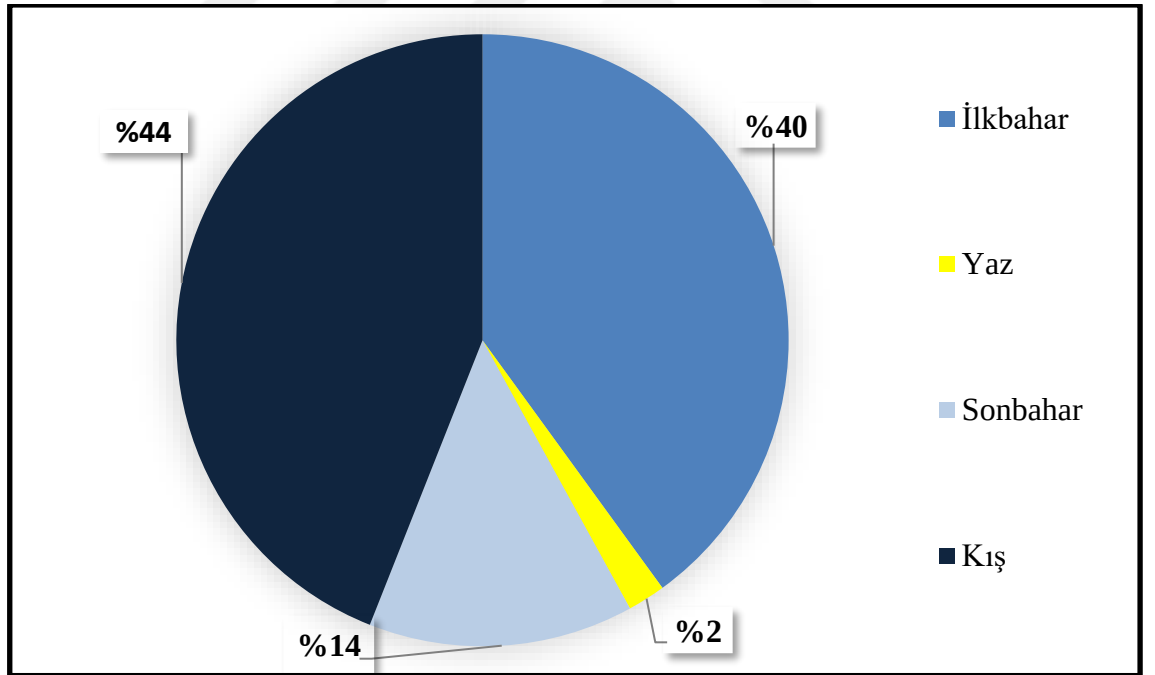
Şekil 1.8. Sason’da Aylık Ortalama Yağış Miktarının Yıl İçindeki Dağılım Grafiği.

Sason yerleşmesinin Güneydoğu Torosların uzantısında yer alması, yağış koşullarının miktarını etkilemiştir. Dağlar, yoğunlaşmayı ve bulut oluşumunu kolaylaştırır, hava kütlelerini yükselterek bazen oklüzyonlara yol açar ve tüm bu sebeplerle yağış miktarının artmasını sağlarlar. Dağlık bölgelerin çevrelerine nazaran genellikle daha fazla yağış almaları bununla alakalıdır. Ayrıca dağların hava kütlelerine açık konumu, kuytu yamaçlara göre daha çok yağış alır (Erinç, 1969:139). Tablo 1.17’de yağışın mevsimlere dağılımı incelendiğinde %44 kış, %40 ilkbahar, %14 sonbahar ve %2 oranıyla sonbahar sıralanmaktadır (Şekil 1.9).

Tablo 1.17. Sason’da Ortalama Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (2013-2022, mm.).

Yağışın mm'si	MEVSİMLER				YILLIK
	İLKBAHAR	YAZ	SONBAHAR	KIŞ	
	125,78	5,67	46,13	140,4	794,9
%'si	40	2	14	44	100

Kaynak: D.M.İ.G.M. verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 1.9. Sason’da Ortalama Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı.

Yağışın mevsimlik ve aylık dağılımı incelendiğinde çalışma sahasında *Gecikmiş Akdeniz Yağış Rejimi Tip*’i görülmektedir. Akdeniz yağış rejiminde kışın kutbi ve tropikal hava kütleleri karşılaşır, bunların arasında kutbi soğuk cepheye bağlı frontal (cephesel) yağışlar oluşur (Erinç, 1969:146). Akdeniz üzerinden batı rüzgârlarının etkisiyle bölgeye

taşınan nemli havanın tesiriyle kış mevsiminde yağış oranı yükselmektedir (Arınç,2016;264). Bir yörenin iklim niteliklerinin ve yağış rejiminin sentez edilebilmesi için yağış süresi ve yağışın türü önem taşır (Arınç, 2001: 49).

Araştırma alanının ortalama yağışlı gün sayısının 117,1 olduğu görülür. Yağışlı gün sayısının aylara göre dağılışı kış ve ilkbahar mevsimi ayları dışında belirgin farklılıklar izlenmemektedir. En fazla yağışlı gün 16,6 ile mart, bunu 14,2 ile ocak ayı takip etmektedir. En az yağışlı gün sayısı ise 3,1 ile haziran ve temmuz aylarındadır (Tablo 1.18).

Tablo 1.18. Sason'da Ortalama Yağışlı Gün Sayılarının Aylara Göre Dağılımı (2013-2022, mm.).

Yağışlı Gün Sayısı	Aylar												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
	14,22	11,33	16,67	11,22	12,22	7,22	3,11	3,11	5,66	8,77	10,22	13,44	117,1

Kaynak: D.M.İ.G.M. verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

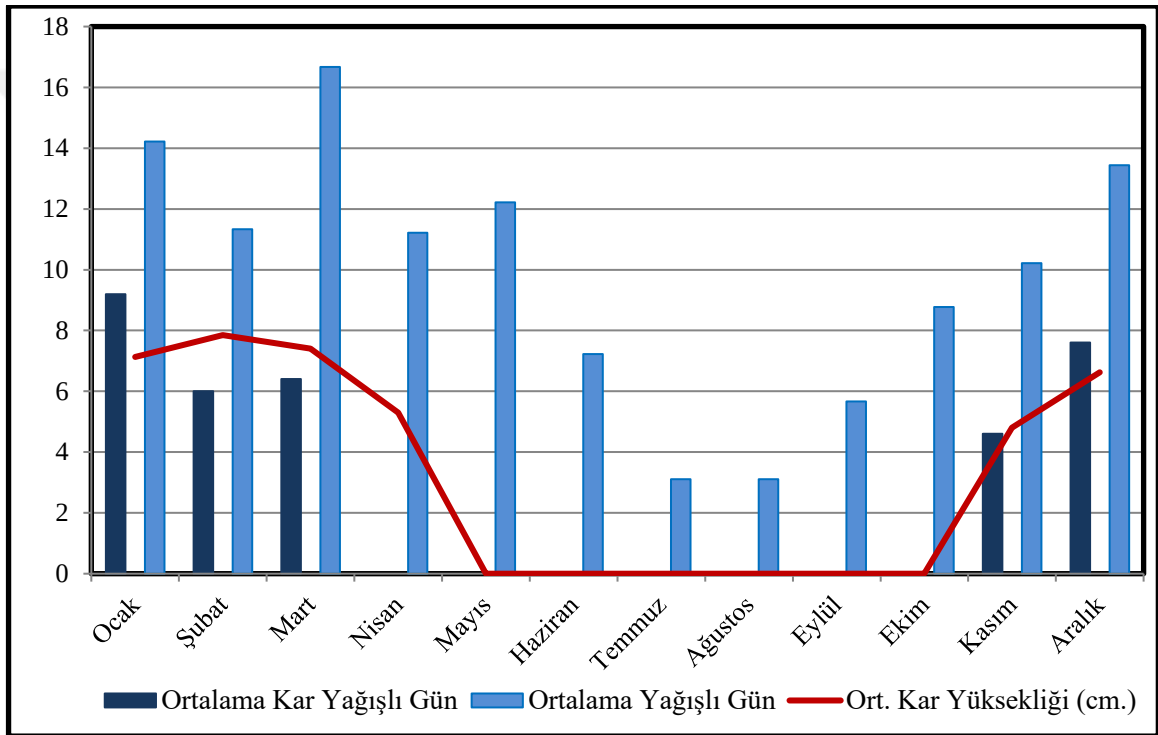
Etüt yerinde ocak, şubat, mart, kasım ve aralık aylarında kar yağışına rastlanılmaktadır. Yıllık ortalama kar yağışlı gün sayısı 6,7 ve ortalama kar yüksekliği 7,5 cm'dir. Hava sıcaklıklarının arttığı nisan ayından ekim ayına kadar olan devrede kar yağışı ile karşılaşmamaktadır. Sason, enlem açısından ülkemizin güneyinde yer almasına rağmen topografik yapısının dağlık olması, ortalama kar yağışlı gün sayısını artırmıştır. İlçe merkezine düşen ortalama yağışlı günlerine oranla, ortalama kar yağışlı gün sayısı arasında fark oldukça fazladır. Kış döneminde yerleşmede güney sektörlü sıcak yerel rüzgârların etkinliğini göstermektedir. Akdeniz ikliminin Kar yağışı dağlarda yükselti ile doğru orantılı olarak artar. Yüksek kesimlerde karın yerde kalma süresi de uzamaktadır (Erinç, 1969:148). Etüt yerleşmesinde, en az kar yağışı 4,6 ile kasım ayında görülürken en fazla kar yağışı 9,2 gün ile ocak ayında düşmektedir (Tablo 1.19, Şekil 1.10).

Sason'da yıllık ortalama kar yüksekliği 7,5 cm'dir. En fazla kar kalınlığı 7,8 cm ile şubatta, en az kar kalınlığı 4,8 cm ile kar yağışının yeni yağmaya ve tutmaya başladığı kasım ayında ölçülmüştür. Ortalama yağış, kar yağışı ve kar kalınlığı yerleşmeyi çevreleyen dağlara çıkıldıkça artar. Kar örtüsünün kalınlığı, sıcaklık ve yağış değerleriyle paralellik gösterir (Çakır, 2021: 260). Sıcaklığın düşük olduğu kış mevsiminde hem karın yerde kalma süresi uzun hem de kar örtüsünün ortalama kalınlığı daha fazladır (Tablo 1.19).

Tablo 1.19. Sason'da Ortalama Yağışlı Gün, Kar Yağışlı Gün ve Ortalama Kar Yüksekliği (2013-2022).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ortalama Kar Yağışlı Gün (mm)	9,2	6	6,4	-	-	-	-	-	-	-	4,6	7,6	6,76
Ort. Kar Yüksekliği (cm.)	7,13	7,85	7,4	5,3	-	-	-	-	-	-	4,8	6,63	7,54
Ortalama Yağışlı Gün (mm)	14,22	11,33	16,67	11,22	12,22	7,222	3,111	3,111	5,667	8,778	10,22	13,44	117,1

Kaynak: D.M.İ.G.M. verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 1.10. Sason'da Ortalama Yağışlı, Kar Yağışlı ve Ortalama Karla Örtülü Günler Sayısı.

1.2.1.4.2. Yağış Etkinliği ve İklim Tipi

İklim, doğal ve beşerî ortam üzerinde oldukça etkili önemli bir unsurdur. Bu sebeple çalışılan bir sahanın ikliminin bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bölümde Sason kasabasının iklimi, iklimin fiziki ve beşerî çevreye olan etkisi incelenmiştir.

Çalışma sahasında iklimin tüm elemanları tek tek incelenerek Erinç, De Martonne ve Gottman yağış indisi yöntemlerinden faydalanılmıştır. De Martonne, Gottmann ile birlikte 1942 yılında hazırlamış olduğu ilk formülüne bazı eklemeler ve değişiklikler yapmıştır. Oluşturulan yeni formüle göre yıllık toplam yağış, yıllık ortalama sıcaklık, en kurak ayın yağışı, en kurak ayın ortalama sıcaklığı tabi tutularak sistematik karşılaştırmalar Sason için yapılmıştır. De Martonne ve Gottmann ortak formüllerine göre yıllık ortalama sıcaklık, yıllık ortalama yağış, en kurak ayın yağışı ve en kurak ayın ortalama sıcaklığı hesaplanarak yerleşmenin iklim indeksinin 23,1 değeri ile *yarı nemli* olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 1.20. Sason’da De Martonne ve Gottmann (1942) Yağış Tesirlilik İndisinin Dağılımı.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık	En Kurak Ayın Yağışı	En Kurak Ayın Ort. Sıcaklık
Ort. Yağış mm	193,5	97,79	194,3	97,74	85,31	9,56	3,31	4,16	11,49	53,72	73,19	129,8	23,18	3,31	31,63

Kaynak: D.M.İ.G.M. verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Erinç tarafından 1965 yılında ileri sürülen formülle iklim indis sonuçları tablo 1.21’de ifade edilmiştir. Erinç formülü ile bitkilerin yaşam koşulları, yayılış alanları ve yağış etkinliği doğru şekilde belirtilmektedir. Sason kasabası iklimi, Erinç formülüne göre, yıllık yağış indisi değeri 44,1 ile *nemli iklim tipini* işaret etmektedir.

Tablo 1.21. Sason’da Erinç’in (1965) Yağış Tesirlilik İndisinin Aylık Dağılımı.

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ort. Yağış mm.	193,5	97,79	194,3	97,74	85,31	9,56	3,31	4,16	11,49	53,72	73,19	129,8	794,9
Ort. Max. Sıcaklık(°C)	1,73	4,42	9,33	16,41	21,57	28,49	33,21	33,78	28,88	20,86	12,12	5,52	18
İndis Değeri	111	22,12	20,8	5,95	3,95	0,33	0,09	0,12	0,39	2,57	6,03	23,51	44,16
Yağış Etkinliği	Çok Nemli	Yarı Kurak	Tam Kurak									Yarı Nemli	Nemli
Vejetasyon	Nemli Orman	Step	Çöl									Park Görünümlü Kuru Orman	Nemli Orman

Kaynak: D.M.İ.G.M. verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Erinç'in tasnifinin aylık sonuçları incelendiğinde ocak ayında çok nemli, aralık ayında yarı nemli, şubat ve mart aylarında yarı kurak, nisan, mayıs, haziran, temmuz, ağustos, eylül, ekim ve kasım aylarında tam kurak iklim şartlarına sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Tasnifin vejetasyonuna bakıldığında da *nemli orman* neticesine ulaşılmıştır (Tablo 1.21).

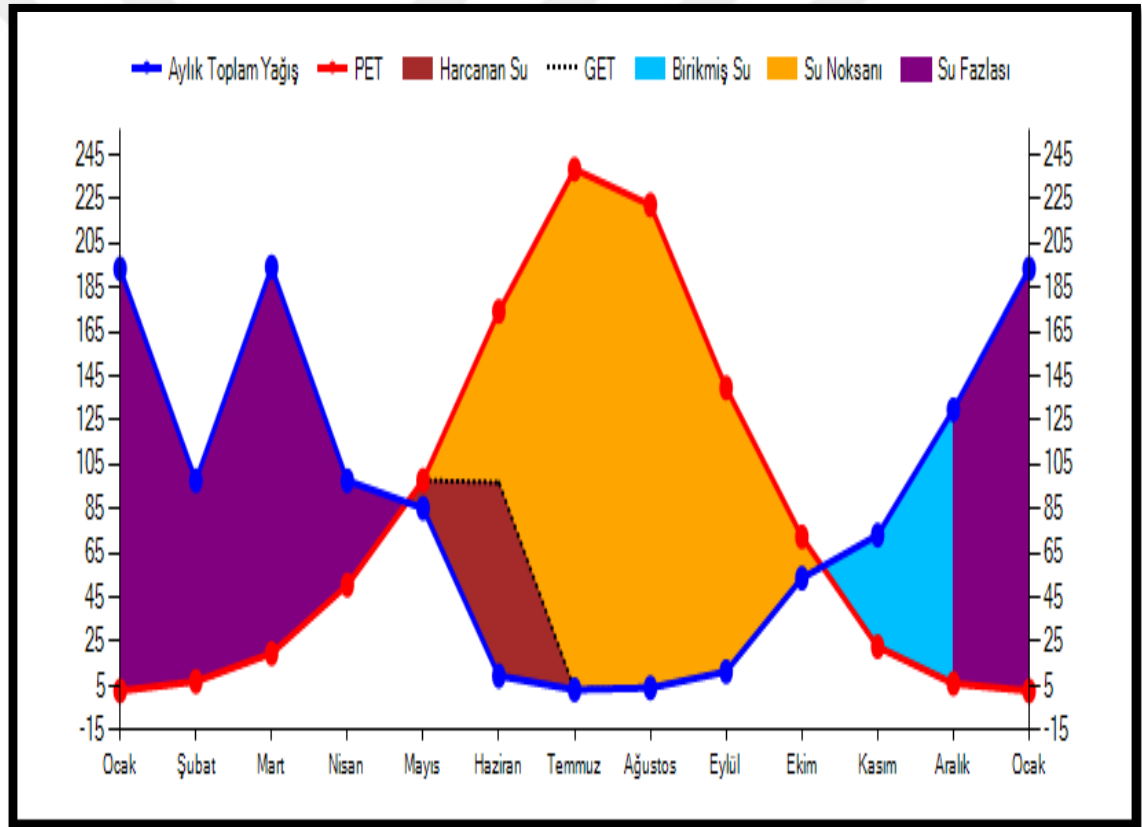
Çalışma sahası için aylık toplam yağış, aylık ortalama sıcaklık, buharlaşma ve topraktaki su birikimi gibi iklim unsurlarını, sistematik karşılaşmalara tabi tutarak yorumlayan, bu işlemi yaparken de enlem farklılıklarını ortadan kaldıran Thornthwaite yağış etkinliği metodu da kullanılmıştır (Arınç, 2001: 52).

Tablo 1.22. Sason'un Thornthwaite Metoduna Göre Su Bilançosu (2013-2022).

Bilanço Elemanları	AYLAR												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
Sıcaklık (°C)	4,02	6,5	9,85	15,4	20,4	27,2	31,6	31,6	26,6	19,7	11,7	6,06	17,54
Sıcaklık İndisi	0,72	1,49	2,79	5,47	8,4	13	16,3	16,3	12,6	7,94	3,61	1,34	89,93
Düzeltilmemiş PE	3,27	8,44	19,1	46	80,3	142	191	190	136	74,7	26,8	7,35	-
Güneşlenme Süresi	0,86	0,84	1,03	1,1	1,22	1,23	1,25	1,17	1,03	0,97	0,85	0,83	-
Düzeltilmiş PE	2,81	7,09	19,7	50,6	98	174	238	222	140	72,4	22,8	6,1	1054,27
Yağış	194	97,8	194	97,7	85,3	9,56	3,31	4,16	11,5	53,7	73,2	130	953,87
Depo Değişikliği	-	-	-	-	-12,7	-87,3	-	-	-	-	50,4	49,6	-
Depolama	100	100	100	100	87,3	-	-	-	-	-	50,4	100	-
Gerçek Evapotranspirasyon	-	7,09	19,7	50,6	98	96,9	3,31	4,16	11,5	53,8	22,8	6,1	376,63
Su Noksanı	-	-	-	-	-	77,4	235	218	128	18,7	-	-	677,64
Su Fazlası	191	90,7	175	47,1	-	-	-	-	-	-	-	74,1	577,24
Yüzeysel Akış	132	141	133	111	23,6	-	-	-	-	-	-	37,1	577,24
Nemlilik Oranı	67,9	12,8	8,86	0,93	-0,13	-0,95	-0,99	-0,98	-0,92	-0,26	2,22	20,3	-
İklim Tipi	C2 B'4 s'2 b'2': Yarı Nemli, Orta Sıcaklıkta (Mezotermal), Su noksanı yaz mevsiminde ve çok kuvvetli olan, deniz tesirine yakın tali iklim tipi												

Kaynak: D.M.İ.G.M. verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Thornthwaite'in su bilançosu sonuçlarına göre Sason'da zirai faaliyetlerin sona erdiği ekim ayından kasım ayına kadar su birikmeye başlamıştır. Ekim ayından mayıs ayına kadar olan süreçte yağış miktarı potansiyel evapotranspirasyon (PET) miktarından daha fazladır. Etüt alanında kış ve ilkbahar mevsim aylarını kapsayan devrede toprakta su fazlalığı bulunmaktadır. Mayıs ayından itibaren potansiyel evapotranspirasyon miktarı (97,7 mm) yağış miktarını (85,3mm) geçmektedir. Mayıs ayından ekim ayına kadar sıcaklığın değerlerinin artmasıyla yerleşmede şiddetli su noksanlığı yaşandığı gözlenmiştir. Zirai faaliyetlerin başladığı, devam ettiği ve gündüz süresinin uzun seyrettiği mayıs-temmuz aylarında su harcamasının arttığı ifade edilebilir (Tablo 1.22, Şekil 1.11).

Şekil 1.11. Sason'da Thornthwaite Su Bilançosu Diyagramı.

Thornthwaite'in yağış ve sıcaklık arasındaki ilişkiye dayanarak belirlemiştir olduğu sınıflandırmaya göre Sason'un iklim tipi; **"C2 B'4 s2 b'2" yarı nemli, orta sıcaklıkta (Mezotermal), su noksanı yaz mevsiminde ve çok kuvvetli olan, denizel etkili iklim"**

olarak tespit edilmiştir. Thornthwaite'in metoduna göre sahanın iklimi denizel iklim olarak tespit edilmiş olsa da alanda denizel iklime yakın nemli iklim sonucuna varılmıştır.

Klimatolojik özelliklerle ilgili analiz yapılmasını sağlayan diğer öğeler; hidrografya, bitki örtüsü, toprak özellikleri ve tarım ürünleridir. Etüt yerinde gözlemlenen menengiç, incir, step, çayır ve orman topluluklarının varlığı ikliminin değişkenliğini somutlamaktadır. Araştırma alanının iklimi, Akdeniz ikliminin yarı kurak stepik tipi özelliklerini yansıtmaktadır (Erinç, 1996:6).

1.3. HİDROGRAFYA ÖZELLİKLERİ

Hidrografya, coğrafyanın sularla ilgili konularını inceleyen bilim dalıdır. Karaların yüzeyindeki ve içindeki suları kapsayan kara hidrografyasıdır (Hoşgören,2011:125). Bu bölümle ilgili Sason'da önceden yapılan kapsamlı bir çalışma olmadığı için değerlendirme daha çok sahada yapılan gezi, gözlem ve görüşme yöntemlerine göre yapılmıştır. Yerleşmede bulunan akarsular, Batman Çayı ve Dicle Nehri'nin beslenmesine yardımcı olmaktadır. MÖ 3000-2000 yıllarına ait Hitit metinlerindeki adı İdiglat olan Dicle'den, Batı kaynakları Tigris olarak bahseder. Irmağın başlıca kollarını; Ergani, Ambar, Batman (Abı-ı Karaman), Garzan ve Botan çayları oluşturmaktadır (Arınç, 2016:267).

Sason'un özellikle kuzey ve kuzeydoğusunda bulunan antiklinaller Mezopotamya'yı sulayan Fırat ve Dicle nehirlerinin su dağılım alanlarının bir bölümüne kaynaklık etmektedir. Bereketli Hilal'in kuzey sınırını çizen dağlara bu kıvrımlarda dâhildir. Sason ilçe merkezinin bulunduğu konumda yükselen dağlık yapılar, bol yağış aldığı için akarsular yüksek akım miktarlarına ulaşmaktadır. Buradaki akarsular derinlerde aktığından ve genellikle vadi tabanına yer verilmediğinden sulama çıkış alanlarında yapılmaz (Güney, 1993:4).

Çalışma alanının en önemli akarsuyunu Aydınlık (Sason) Çayı meydana getirmektedir. Kasaba yerleşmesi çayın havzasında konumlanmıştır. Batman il sınırları içerisinde bulunan en önemli akarsular Dicle Nehri'nin kollarını oluşturan Garzan, Batman ile Sason çaylarıdır (Aydın, 2019:83). Batman (Abı-ı Karaman) Çayı'nın kuzeydoğu kolu Aydınlık (Sason) Çayı'dır. Batman Çayı'nın doğduğu alan Muş Dağları, Üst Miyosen-Pliyosen boyunca Diyarbakır Havzası'nın doğu bölümünün dolmasında

önemli rol üstlenmiştir. Kuzeyden güneye doğru konsekant (topografyanın asli eğimine uygun olarak) bir şekilde, tektonik hareketlere bağlı olarak yükselen dağlık alanların alçak eşik alanlarına antesedans olarak gömülmüştür. Bu akarsu Batman şehrinin kurulduğu alanda menderes yaparak Dicle Nehri'ne bağlanmaktadır (Efe ve Önen, 2015:85-86).

Araştırma sahasının akarsu ağı yapıya mükemmel bir şekilde uyum göstererek, topografyayı şekillendirmiştir. Güneydoğu Toros Dağları'nın güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu kıvrımlı-bindirmeli yapısı nedeniyle yan dereler ana akarsulara dik açılarla kavuşmaktadır. Bu akarsular, NW-SE yönünde DAF zonunu izleyerek ilerlemektedir (Özdemir, 1994:71).

Akarsu ağlarının oluşum ve gelişimi, içerisine dâhil oldukları yapı (litolojik-tektonik) ile topografya özelliklerine bağlıdır. Homojen yapıli sahalarda daha çok dandritik akarsu ağı görülür. Bu tip akarsu ağlarının havadan, kuş bakışı görünüşü bir ağaca benzer. Genellikle yatay yapıli sahalarda ve zayıf dayanıklılıkta kısımlar içermeyen masif katılışım kayaçları üzerindeki akarsu ağı bu tiptedir (Hoşgören, 2004:108). Kasaba ve çevresindeki dağ ve tepelerde daha çok Paleozoyik-Mesozoyik yaşlı metamorfik kayaçların (mermer ve şist) bulunması, bu akarsu ağının gelişimini sağlamıştır. Dantritik drenaj tipi, etüt alanının Neojen örtü formasyonları ile kaplı olduğu hemen hemen bütün yörelerde görülmektedir (Kızılcıaoğlu, 2002:64).

DSİ, 2017 yılı raporuna göre Aydınlık (Sason) Çayı 65 km uzunluğunda, debisi yıllık ortalama 685,5 m³/sn, kullanım amacı ise potansiyeli yüksek olduğu için enerjidir. Aydınlık (Sason) Çayı'na Beksi, Menzel, Helmeni, Karameşe ve Çalizank gibi dereler bağlanmaktadır (Şengül, 2005:21). Bahsedilen derelere yerleşmedeki halk, Vediat (Şat), Şeruk ve Kuru Dere nitelemesiyle bahsetmişlerdir. Ayrıca belediyeden temin edilen 1/5 000 ölçekli şehir vaziyet planında bu akarsuların ismi bu şekilde ifade edilmiştir.

Aydınlık Çayı'nın rejimi, Erinç'in sınıflamasına göre (1957) "Pluvio-Nival" karakterlidir. İlkbaharda yağış ve sıcaklıkların artmasıyla erimeye geçen kar ve buzların etkisiyle kabaran, buharlaşmanın arttığı yazın ve sonbaharda ise belirgin çekilen özelliktedir. İklimin etkisiyle akarsuların debisinin yükselmesi, taşınan malzeme oranını da artırmaktadır. Son zamanlarda belirginleşen iklim salınımı neticesinde kar yağışlı gün sayısının azalmasıyla sahanın akarsularının debisi oldukça düşmüştür.

Fotoğraf 1.2. Aydınlık (Sason) Çayı'ndan Bir Görünüm.

Etüt alanının hidrografik unsurlarını, yer altı ve yeryüzü suları ile kaynaklar teşkil etmektedir. Yöreyi çevreleyen dağlardaki karlar ile yağmur suları yer altı sularına ana beslenme olmaktadır. Arazinin eğim değerlerinin yüksek olması neticesinde yağmur suları yüzeysel akışa geçerek yerleşmedeki akarsuların başlangıcını meydana getirmektedir. Bu şekilde yer altına sızma da önemli ölçüde azalmaktadır. Fakat Sason'daki orman varlığı topraktaki gözenekliliği arttırarak suyun geçirgenliğini kolaylaştırmaktadır. Kireçsiz orman topraklarının kasabada dağılışı göstermesi bu yargıyı desteklemektedir.

İçerisinde yeraltı suyu bulunduran veya taşıyan jeolojik birim veya ortamlara akifer (Latince agua=su, ferre=taşımak) adı verilmektedir. Türkçe olarak su taşıyan veya su veren şeklinde adlandırılmaktadır (Hoşgören, 2004:25).

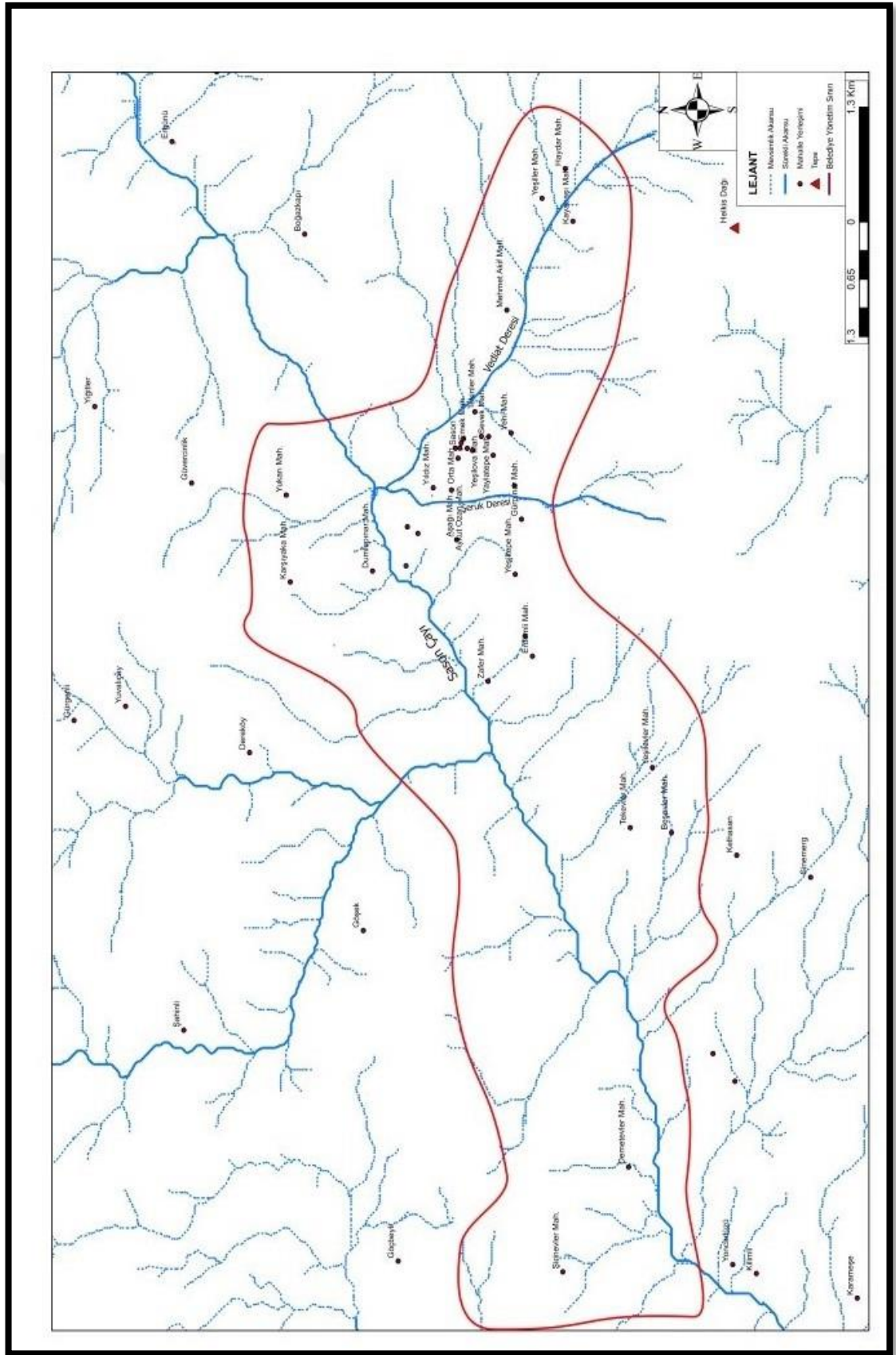
Aydınlık (Sason) Çayı'nın geniş yakın alüvyal tabanı, yüksek geçirimlilik özelliği nedeniyle yeraltı suyunun depolanmasına olanak sunmuştur. Bu bölgeler geçirimli akifer özelliğinde kum çakılı ve blok boyutundaki çakıl malzemelerden oluşmaktadır (Toprak

ve Sunkar, 2022: 102). Yer altındaki sular doğal engebelerle uyumlu bir şekilde dağların yamaçlarından veya eteklerinden yüzeye çıkmaktadır.

Kaynak, yer altı suyunun doğal olarak yer yüzeyine çıktığı yerdir. Yer altı suyu tablasını kesen vadi ve dağ yamaçları boyunca yüzeye çıkan kaynaklara serbest akifer kaynakları denilmektedir (Atalay, 2005:287). İnceleme yerinin dağlık yapısı ve toplam yağış miktarının fazlalığı debileri ve büyüklükleri farklı kaynaklarla, çok sayıda daimî ve mevsimlik akarsu ileri sürmüştür. Tarım alanlarının sulanmasında ve içme suyu ihtiyacının giderilmesi için de kaynaklar değerlendirilmektedir. Buradaki kaynaklar iklime bağımlı olduğu için yükselme, alçalma ve kuruma şeklinde seviye değiştirmektedirler. İlkbahar döneminde karların erimesiyle kaynakların eğimli çıkış alanlarında şelaleler oluşurken akarsu yatakları da coşkulu akmaya başlamaktadır.

Çalışma sahasında, suyun asıl beslenme alanı kuzey ile kuzeydoğu olmasına rağmen morfolojik yapı özelliğinden yerleşmenin güney ve güneybatı bölümü yer altı suyu bakımından daha zengindir. Suların bir kayacı eritmesi, onların asit düzeyi ve sıcaklık derecelerine, kayacın dayanıklılığına, suyla olan temas süresine, temas yüzeyinin büyüklüğüne ve ortamın basıncına bağlıdır. Kaya tuzu gibi bazı kayaçlar diğerlerine oranla daha hızlı erir veya çözünürler (Hoşgören, 2004:29). Yörenin kalkerli yapısı, büyüklü küçüklü kanyon vadilerini oluşturmuştur. Akarsuların akış hızının azaldığı alanlarda özellikle yaz döneminde, yörede geniş dağılış gösteren kimyasal tortul kayaçların kolay aktive olmaları, suyun içerisinde kireç miktarını arttırarak, rengini turkuaza dönüştürmüştür. Yine ilçe merkezine yaklaşık 120 km mesafede bulunan Sason (Zora) Kanyon Vadisi, bu durumu örneklemektedir.

Çalışma sahasının eğimi derecesi yüksek olan bölümlerinde erozyon ve aşınma belirgin iken, eğimin azaldığı alanlarda birikim sonucu koni ve yelpazeler oluşmuştur. Akarsular meydana getirdikleri birikinti konileri üzerinde derin yarmalar açarak, araziye parçalayıp şekillendirmişlerdir (Bilican, 1994:21). Çevresine göre yerleşmenin yağış miktarının yüksek olması, akarsu ağını sıklaştırarak heyelan riski de artmıştır. Tarihte ve yakın geçmişte yerleşim biriminde sel ve taşkın olayları ile heyelan, kaya ve çığ düşmesi meydana gelmiş; bunların neticesinde can ve mal kayıpları gerçekleşmiştir (Batman İl Afet Risk Azaltma Planı, 2021).

Harita 1.3. Sason Kasabası ve Yakın Çevresinin Hidrografi Haritası.

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) taşkın erken uyarı yöntemleriyle ve risk analizlerine dayalı haritalarla sel ve taşkınların afet boyutu önlenabilir. Ayrıca, Aydınlik (Sason) Çayı'nın su kalitesinin korunması ve sürdürülebilirliğinin devamı için katı ve sıvı atıkların boşaltılmamasına yönelik çalışmaların yetkili kişi, kurum ve kuruluşlarla, projeler geliştirerek yapılması gerektiği düşünülmektedir.

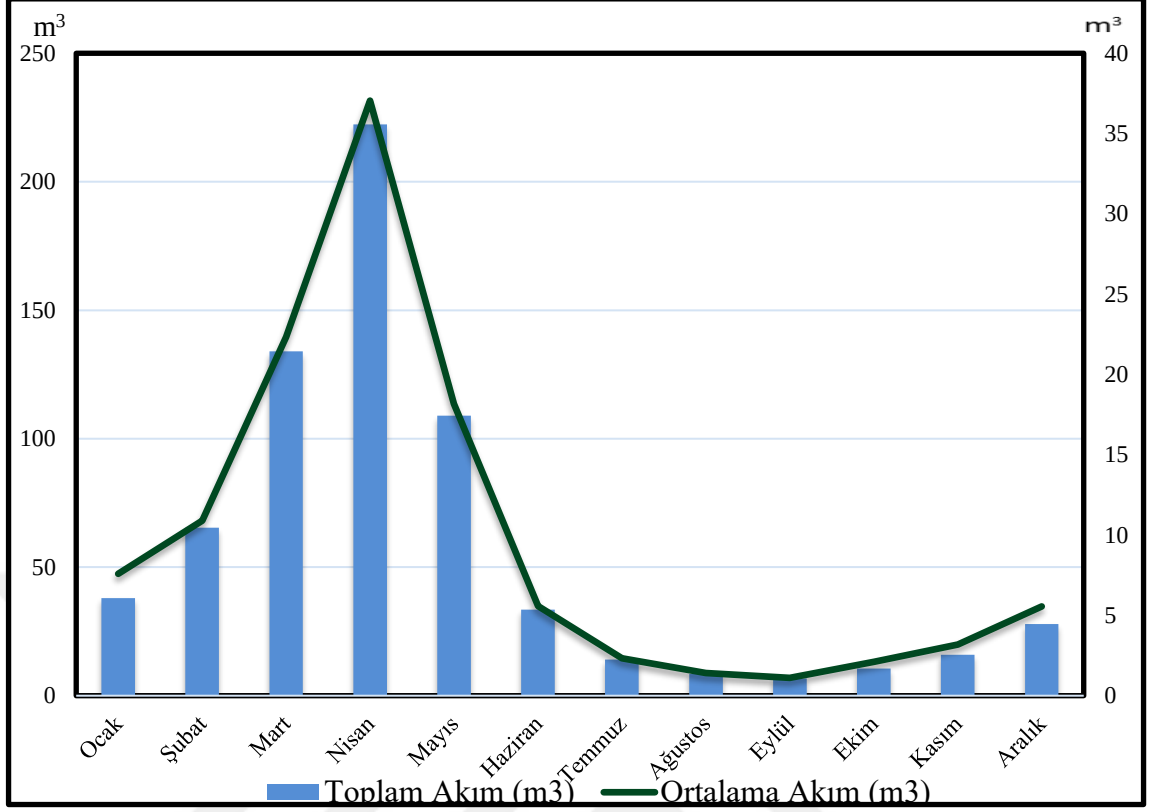
Tablo 1.23 incelendiğinde, Aydınlik (Sason) Çayı'nın akım değerleri, klimatolojik özelliklerini yansıtmaktadır. Aydınlik (Sason) Çayı havzasının yıllık akımı $685,5 \text{ m}^3 / \text{sn}$ ve ortalama debisi ise $9,7 \text{ m}^3 / \text{sn}$ 'dir. Düşük değerler yazın ağustos ($1,41 \text{ m}^3 / \text{sn}$) ve sonbaharda eylül ($1,11 \text{ m}^3 / \text{sn}$) aylarında gözlenmektedir. Eylül'den sonra kademeli artmaya başlayan yağışlarla akımı maksimum seviyeye mart ($22,3 \text{ m}^3 / \text{sn}$) ve nisan ($37 \text{ m}^3 / \text{sn}$) aylarında ulaşmaktadır. Debinin ilkbahar mevsiminde artması, eğimin etkisiyle yörede sızmadan ziyade yüzeysel akışın fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 1.23. Aydınlik (Sason) Çayı'nın Akım Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı (2022, m^3 / sn).

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Toplam Akım (m^3)	37,91	65,36	134	222,3	109	33,47	14,02	8,477	6,71	10,52	15,97	27,84	685,5
Ortalama Akım (m^3)	7,58	10,89	22,33	37,05	18,17	5,57	2,33	1,41	1,11	2,1	3,19	5,56	117,2

Kaynak: D.S.İ Diyarbakır 10. Bölge Müdürlüğü verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

DSİ Diyarbakır 10. Bölge Müdürlüğü 2022 yılı rasatlarına göre, Aydınlik Çayı en yüksek değerine ilkbahar döneminde kar erimeleri ile ulaşırken en düşük değere ise sıcaklığa bağlı buharlaşmanın fazla olduğu yaz mevsiminde erişmektedir. Çayın aylık ortalama maksimum ve minimum akım değerlerine bakıldığında farkın yüksek olması, yer altındaki kaynaklardan yeterince beslenmediği sonucuna götürmektedir.

Şekil 1.12. Sason Çayı'nın Aylık Toplam ve Ortalama Akım Değeri Grafiği.

1.4. TOPRAK ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ

Yer yüzeyinin, içerisinde canlı organizmalara yer veren toprak, diğer adıyla *pedoloji bilimi*, toprağın yapısını, oluşumunu ve dağılışını inceler. Toprak oluşumunda, ana kayanın fiziksel parçalanması ile başlayan ayrışma, türlü kimyasal çözülme olayları, organik maddenin toprağa karışması ve taşınma olayları ile devam eder. (Atalay, 2006:1-77-78).

Çalışma sahasının toprak oluşumunu daha çok topografya, iklim ve bitki örtüsü özellikleri belirlemiştir. Sason'da yıllık ortalama sıcaklık 17,5 °C, yağış ise 794,9 mm'dir. Elverişli sıcaklık şartları mikroorganizmaların organik maddeleri parçalamasını kolaylaştırarak, biyolojik ayrışmayla toprağın oluşumunu hızlandırmaktadır. Sıcaklık ve yağış değerlerinin yerleşmede uygun olması, doğal bitki örtüsü çeşitliliğini arttırmıştır. Kasabada, özellikle yükseltinin kademeli arttığı kuzey ve kuzeydoğu kesimlerinde, iklimin kısa mesafelerde değişmesiyle bitki örtüsü farklılaşmış, böylece toprak örtüsü özellikleri de değişmiştir.

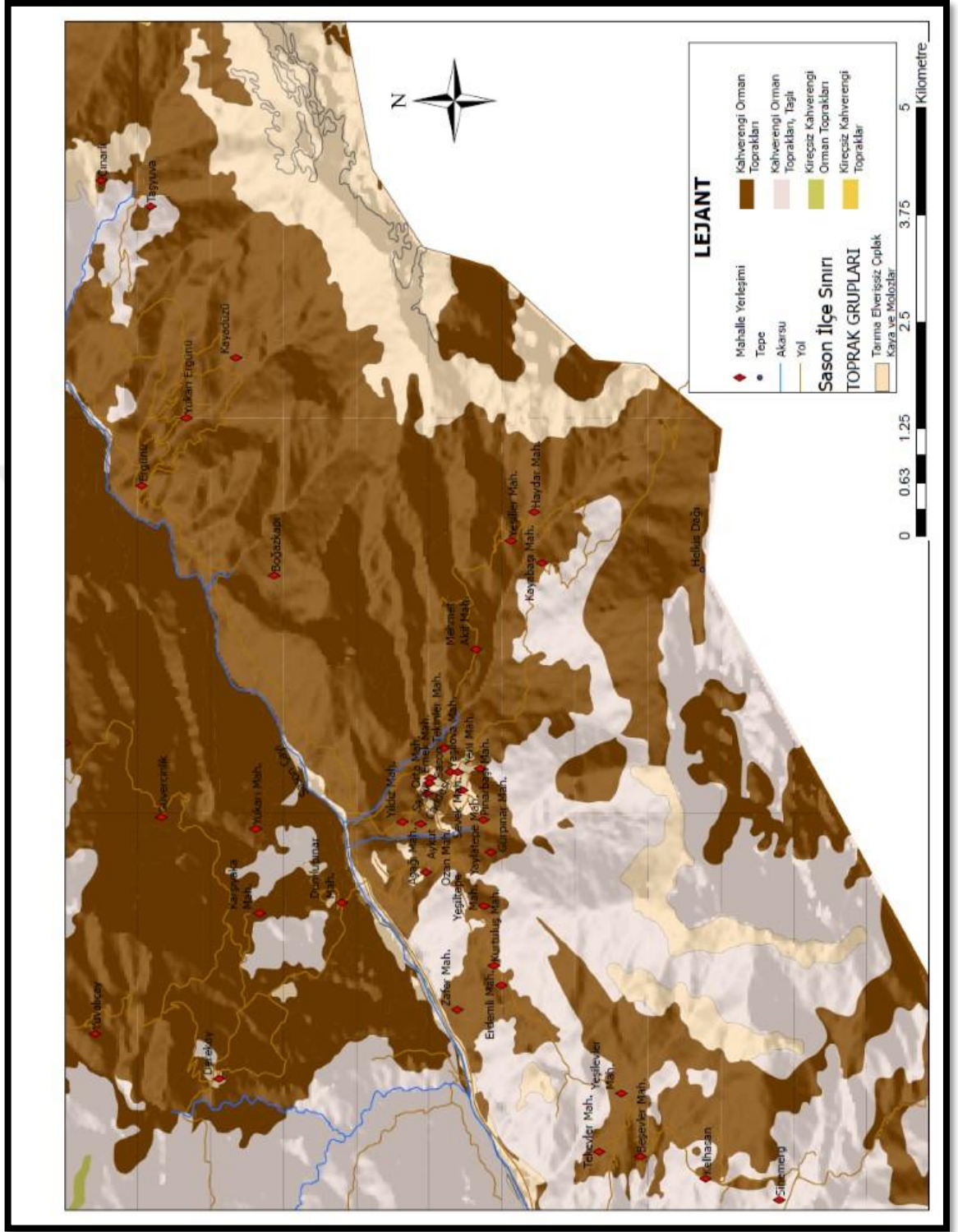
Eğim, yükselti ve bakı gibi etkenler de yerleşmedeki toprağın özelliğini etkilemiştir. Sahanın dağlık yapısından kaynaklı eğim değerlerinin artması, toprağın çekim etkisiyle yer değiştirmesine ve normal profil yapısından uzaklaşmasına sebep olmuştur. Eğimi yüksek yamaçlar, dağ kuşaklarında özellikle derin yarılmış vadilerde görülür Genel olarak eğimi 50 °'nin altında olan yamaçlarda doğal olarak toprak örtüsü bulunur. (Atalay, 2006:106). Kurulum alanı, dağların etek bölümü olan ilçe merkezinde, taşınmış topraklar toprağın kalınlığını arttırmıştır. Bu nedenle araştırma yerinde, bağ ve bahçe tarımı, verimi yüksek bu azonal topraklar üzerinde yapılır.

İnceleme alanında, morfolojinin dikey yönde değişmesi yağış miktarını ve topraktaki ayrışmayı yükselterek yerleşmenin en önemli florasının orman olmasına imkân sunmuştur. Yüksek kesimlerde bulunan karma yapraklı ormanların varlığı neticesinde, ilçe merkezi ve çevresinde humusça zengin kahverengi orman toprakları dağılışı göstermiştir (Harita 1.4).

Etüt yeri, Akdeniz ikliminin doğal koridorlardan içeriye sokulduğu Aydınlık (Helkız) Dağı'nın batı eteklerinde kurulması, topraktaki çözülmeyi olumlu etkilemiştir. İklim koşulların elverişliliği, bu yamaçlarda bitki örtüsünün yoğunlaşmasına imkân sunduğu için toprakta bölünme kolaylaşmıştır. Ana kayanın ayrıştığı gibi eğim değerinden dolayı üzerindeki toprağın sürekli taşındığı kaya ve molozlar da yerleşmede yayılışı göstermiştir.

Meşe ormanlarının tahrip edildiği yerlerde, gnays, mikaşist, kuvarsit şistlerden oluşan kayalıklar görülür. Bitlis masifi metamorfitlelerinin yüzeylendiği yerler çıplak kayalıklar hâlinde (Atalay, 2008:678). Buralar ve taşlı olan topraklar kullanım alanına dâhil değildir. Yükselteleri orman sınırının üstündedir ve birçok yerde ağacın kök salacağı toprakta kalmamıştır (Güney, 1993:4). Bu durum erozyonun şiddetini yükselterek toprak kaybını arttırmaktadır (Harita 1.4).

Çalışma sahasında, step formasyonun hâkim olduğu kesimlerde hayvancılığın tercih edilmesiyle erken ve aşırı otlatmanın yapıldığı mera hayvancılığı ile otların bir bölümünün biçilerek kışa kaldırılması sonucunda toprağa karışmayan humus toprağın organik madde açısından fakirleşmesine sebebiyet vermektedir. Aynı durum yaylalardaki çayır örtüsü için de geçerlidir. Step formasyonunda daha çok küçükbaş, çayır örtüsünde ise büyükbaş hayvancılık yapıldığı için toprağa unsur karışımı gerçekleşmediğinden, toprak torf açısından zayıflamaktadır.

Harita 1.4. Sason Kasabası ve Yakın Çevresin Toprak Haritası (Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü).

Sason ve yakın çevresinde, kahverengi orman toprağı, taşlı ve kireçsiz kahverengi orman toprakları, kireçsiz kahverengi topraklar, litosoller, alüvyal, kolüvyal gibi başlıca

toprak grupları gelişim fırsatı bulmuştur. Ülkemizde genel olarak orman örtüsünün bulunduğu alanlarda organik maddenin toprak üzerinde birikmesinden dolayı toprağın rengi kahverengiye dönüşür. Bu nedenle ormanlık alanlarda kahverengi olan topraklar daha yaygın bir durum alır. Kahverengi orman toprakları, Güneydoğu Toros sisteminde, metamorfik yapı üzerinde görülür. Yağış miktarının 600 mm'nin üzerinde olduğu yarı nemli sahalarda kireçsiz kahverengi orman toprakları mevcuttur. Bu alanlardaki topraklar, meşe ve sarıçam ormanlarının altında oluşmuştur (Atalay, 2006:408-409). Yüksek yağışın etkisiyle topraklarının genelinin kireçsiz olması fazla ayrılmış ve yıkanmış verimsiz toprak özelliğini açıklamaktadır. Bu toprakların verim değerinin artırılması için kalsiyum açısından zengin maddelerin ilave edilmesi gerekmektedir.

Dağların eteklerinde ve yamaçlarda gerek yer çekiminin gerekse yüzeysel akıma geçen suların etkisiyle taşınan çakıllı, kumlu malzemeler birikir. Dağların etekleri ve yamaçlarındaki köşeli çakıllı, kumlu depolar kolüvyal depo veya kolüvyal toprak olarak adlandırılır. Bu topraklarda su ve hava dolaşımı iyi olduğu için kasabada, tarımsal faaliyetler için değerlendirilirse üretimde verim yükselir.

Toros Dağlarının karstik alanları özellikle Bitlis dağlarındaki gnays, mikaşist, mermer ve kuvarsitlerden ibaret yamaçlarda aşınma ve ana materyalin birlikte şekillendirdiği taşlı, çakıllı litosollarda yörede dağılışı gösterir. Fizyolojik derinliği fazla olan litosolların, gözenekliliği iyi olduğu için, ağaçların kök gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Böylece buralar ormanların en iyi yetiştiği alanlar arasında yer edinmiştir. Ayrıca litosollarda kapilarite ile su kaybı yok denecek kadar azdır. Bu duruma bağlı olarak derin ayrılmış litosoller üzerinde oldukça gür orman örtüsü görülmektedir (Atalay, 2006:460). Sason, Batman il merkezi ve ilçeleri arasında orman oranının en fazla olduğu ilçedir. Özellikle Sason'da saf ormanlar geniş mekân kaplamıştır (Batman İl Afet Risk Azaltma Planı, 2021).

Alüvyal topraklar, akarsuların biriktirdiği genellikle ince boyutlu (kum ve mil) malzemelerin üzerindeki topraklar ya da depolardır. Alüvyal topraklar, akarsuların denize döküldüğü deltaalarda, nehirlerin taşkın ve birikme yaptığı alanlarda, özellikle suların durulduğu taşkın sahalarda, eski akarsu yataklarında ve tektonik kökenli olukların içerisindeki düzlüklerde mevcuttur. Alüvyal sahalarda ve birikinti yelpazeleri üzerinde gelişmiş topraklarda A ve nadiren de olsa B horizonu görülür.

Etüt sahasında derelerin ve Sason (Aydınlık) Akarsuyu'nun getirdiği malzemelerin eğimin azaldığı eteklerde, vadi tabanında biriktirmesiyle alüvyal topraklar sınırlı da olsa

görmek mümkündür. Birikinti düzlüğünde yer alan yerleşmede toprak kalınlığı fazladır. Toprakta kalitenin artırılması ve daha fazla verimin alınabilmesi için yağışın düşük, ziraatın yapıldığı yaz mevsiminde doğal gübre, azot, kalsiyum ve fosforlu gübrelerin kullanılması ve amacına uygun sulama yapılmalıdır.

1.5. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ

Herhangi bir yörede bulunan bitkilerin fizyonomik görünümleri açısından oluşturdukları ot, çalı, ağaç gibi topluluklar halinde sınıflandırılmasına vejetasyon denilmektedir (Atalay, 2005:373). Bitki örtüsü, iklim ve toprak örtüsü arasındaki tesirin doğal evrim sonucu olarak uzun vadede ve geniş alanlar kapsayacak şekilde çeşitli farklılıklar gösterebilmektedir.

Bitki örtüsünün bulunması, gelişmesi ve ekolojinin devam etmesi, iklim (sıcaklık, rüzgâr, nem ve yağış) ve çevre şartları ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü bitki topluluklarının çevresel özellikleri ve yayılış alanları her şeyden önce vejetasyon döneminin süresine, düşük sıcaklıklar, yağış miktarı, yağış rejimi ve hidrolojik bilançoyla alakalıdır. Bitki örtüsü, iklim ve toprağın etkileşiminin sonucudur. İklimin en önemli elemanı olan sıcaklık, bitkilerin fiziksel görünüşlerini, yaprak özelliklerini, yayılış enlemini ve yükselti değerlerini belirlemektedir. Bitkilerin yetiştirme devresini ilgilendiren sıcaklıklar bilindiği gibi her bitki türüne göre farklı ölçülerdedir (Günel, 1998: 38).

Çalışma alanı, bitkilerin gelişimine uygun sıcaklık ve yağış koşullarına sahiptir. Yerleşmenin klimatolojik özelliklerinde kısa mesafelerde ortaya çıkan benzeşmezlik, morfolojik özelliklerinden kaynaklanan çeşitlilikler, toprak tiplerindeki değişiklik gibi çok sayıda coğrafi faktör, bitki formasyonlarının da farklılaşmasına ve türce zenginleşmesine yol açmaktadır (Avcı, 2005: 28).

Dağ kuşaklarında bulunan engebeli topografya şartları yani akarsu vadileri ile dar ve derin yarılmış alanlarda yükselti, bakı ve eğim şartlarının sık sık yenilenmesi, klimatolojik özelliklerini de etkilediği için farklı ortamlar oluşmaktadır. Bu şartlara bağlı olarak bitki örtüsünün tür ve kompozisyonunda ayrımlar meydana gelir (Atalay, 2005:389).

Sason, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin geçişken iklim özelliği gösteren kuzeydeki son sınırır denilebilir. Bu sınırdan sonra iklim karakteristik özelliğini belirgin bir

şekilde korumaya çalışmaktadır. Sason, Akdeniz ve İran-Turan flora bölgelerinin kesişim sahasında yer alır. Ayrıca sahanın yüksek bölümleri de Avrupa-Sibirya Flora Bölgesi içinde değerlendirilen türce zengin bir alan oluşturmaktadır.

Etüt sahasının içerisinde yer aldığı Batman ilinde orman, step, çayır, kayalık ve sulak alan ile alpin vejetasyonu olmak üzere 6 farklı vejetasyon tipi tespit edilmiştir. Orman vejetasyonu genellikle 800-1100 m'den başlar, 1900-2000 m'ye kadar devam eder (Batman ili yıllık çevre durum raporu, 2023).

Fotoğraf 1.3. Kasabanın Doğal Bitki Örtüsünden Bir Görünüm.

Güneydoğu Anadolu Geçiş Bölgesi'nde 600 m'den sonra Güneydoğu Toros Dağları'na doğru meşelerin hâkim olduğu alanlar yer alır, buralar karstik şekiller yönünden de zengindir. Yerleşmede hâlâ bulunan meşe ormanları, varlığını kireçtaşı borçludur. Kireçtaşlarının çatlaklarından sürgün vermesi meşelerin günümüze kadar gelmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu dağlardaki belli başlı meşe türleri şunlardır; Doğu Anadolu palamut meşesi (*Quercus brandii*), mazı meşesi (*Quercus infectoria* subsp *boissieri*) ve Lübnan meşesi (*Quercus libani*) (Atalay, 2008:677-679). Ayrıca karaçam

(*Pinus nigra*), kavak (*Populus euphratica*), çınar (*Planatus orientalis L.*) ve meyve ağaçları da yerleşmedeki ağaç gruplarını oluşturmaktadır.

Sason'da yüksek kesimlere çıkıldıkça yağış oranının yükselmesine paralel, ormanlık alanlar da artmaktadır. Sason'da küçükbaş hayvancılıkta kıl keçisi yetiştiriciliğinin ön planda olması, orman örtüsüyle ilişkisini göstermektedir. Meşe ormanları, başta keçiler için iyi bir otlatma yeri, kış mevsiminde yapraklarının hayvanlara yedirilmesi ve bölge halkının yakacak ihtiyacını karşılamasından dolayı şiddetli tahribata uğramıştır. Muş çevresindeki meşe ormanlarının yarısından fazlası bu şekilde tahrip edilmiştir (Atalay, 2008:678). Bu tahribatın sonucunda yörede yer yer heyelanlar, kaya düşmeleri ve yamaç akmaları görülmektedir.

Fotoğraf 1.4. Sason'un Meşe Formasyonundan Bir Görünüm.

Çalışma sahasındaki ormanlık alanların bir bölümü hem ekonomik sıkıntılardan yöre halkının geçim ve yakacak temini hem de Osmanlı Dönemi'nde çıkan ve Cumhuriyet'e kadar süren isyanlardan dolayı insanların başvurduğu *ağaç kıyımı* sebebiyle zamanla bodur ağaççıklara ve antropojen steplere dönüşmüştür. Etüt alanında

görülen çalı toplulukları; menengiç (*Pistacia terebinthus*), badem (*Amygdalus arabica*), yabani incir (*Ficus caria*), alıç (*Cratoegus orientalis*) ve (*Rosa canina* L.) kuşburnudur.

Sason ilçe merkezi yerleşmesinde en fazla yayılışa sahip step vejetasyonu kekik, üzerlik, geven, gelincik, hatmi, papatya, yavşan otu ve sığırkuyruğudur. Sason'da geniş dağılış gösteren ve bir kısmı endemik olan otsu bitkiler de mevcuttur. Bu otsu bitkilerin başında ters lale (*Fritillaria imperialis*) gelmektedir. Dünyanın nadide çiçeklerinden kabul edilen ters lale, Mereto Dağı'nda, nisan-mayıs aylarında görülen endemik bir türüdür (Batman ili yıllık çevre durum raporu, 2023).

Fotoğraf 1.5. Sason'daki Ters Lalelerden Bir Görünüm.

Doğu Anadolu'da yüksekliği 2000-2200 m arasında olan alanlarda *salvia* sp. (adaçayı), *cichorium inthbus* (beyaz hindiba), *Cirsium hypoleucum* (vişne kangah), *Eryngium campestre* (boğa diken), *Dactylis glomerata* (domuz ayrığı) gibi otsu türler de gelişmiştir. Bu bölgedeki toprağın organik madde yönünden zengin olması ve asit reaksiyon göstermesi, sub-alpin ve alpin zonunu karakterize edici özelliktedir (Atalay, 2008:467).

Mereto yaylası (2973 m) bu yükselti değerleri arasında bulunmaktadır. Etüt alanında yapılan görüşmelerde söz konusu yaylaya, hayvanların bakteriyel hastalıklardan korunması, taze ot ihtiyacının karşılanması ve güz hazırlıklarının yapılması için tercih edildiği belirtilmiştir. Otlak alanlar, omurgalı ve omurgasızlardan oluşan canlıların yaşadığı mekânlar arasındadır.

Çalışma sahasında, yükselti basamaklarının güneyden kuzeye kademeli artması, sıcaklık ve yağış özelliklerini değiştirdiği için bitki toplulukları da yer yer geçişkenlik göstererek farklılaşmıştır. Bu nedenle yerleşmede yapılan birincil ekonomik faaliyetlerde (tarım ve hayvancılık) de çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Erinç'in 1965 yağış tesirlilik indisinin aylık dağılım tablosundaki vejetasyon gruplarına bakıldığında, Sason'un bitki formasyonları; nemli orman, park görünümlü orman ve step şeklinde sınıflandırılmıştır. Araştırma yerinde yapılan gözlemlerde, park görünümlü orman ve step toplulukları tespit edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

BEŞERİ COĞRAFYA

2.1. İNCELEME ALANININ TARİHİ COĞRAFYASI

Çalışma sahasını oluşturan Sason'un tarihi, idari açıdan bağlı olduğu Batman'dan daha eskilere dayanmaktadır. Sason'un adı eski kaynaklarda "Sasun" şeklinde ifade edilmiştir. Sasun ismi, "geniş sütun" anlamına gelmektedir. Urartular Dönemi'ne ait çivi yazılı kayıtlarda "Şaşnu" şeklinde belirtilen isim, Asur kralı III. Tiglatpalasar'ın MÖ VIII. yüzyıldaki çivi yazılarında da "Sassu" olarak kayda alınmıştır. Arapça kaynaklarda "Sanasin", "Sanasun", "el-Sanasana", "el-Senasine" ve "Senasineler" şeklinde ifade edilmiştir. Mervaniler Dönemi'nde yaşamış olan İbnü'l-Ezrak tarafından 1181'de kaleme alınan *Meyyafarikin ve Amed Tarihi* adlı eserinde Sason bölgesine "Senasine" ve orada yaşayan halka ise "Senasineler" tabiri kullanılmıştır. Ermenilerin çok önemsedığı *Sasonlu Tavit Destanı*'nda da bu tabir geçmiştir. Destan 10. Yüzyıl civarında Mısır ve Irak'ın Arap hükümdarlarıyla olan ilişkilerini ve Asurlular Dönemi'ne ait eski efsaneleri ihtiva etmektedir (Çelik, 2016:17-18).

Destana göre Asur Kralı Sanherib'in oğulları Sanasar ve Bağdasar kardeşler, MÖ VII. yüzyılda Sason'a gelip yerleşmiş; iki kardeş dağların arasında koca taşlardan Sason Kalesi'ni (Bozikan ya da Beksi) inşa etmiş ve kaleye, oradan geçmekte olan bilge bir ihtiyardan isim vermesini istemişlerdir. Bilgeye kaleyi gezdirmişler, bilge bu kayalıklara "Sa-Sun", "San-Sun" diye seslenerek kayalıkların buraya nasıl taşındığına hayret etmiştir. İki kardeş böylece bilgenin ağzından ilk çıkan "Sa-Sun" kelimesini isim olarak inşa ettikleri kaleye vermişlerdir. Böylece yerleşim yerinin adı *Sasna Dun* (Sasun Evi) olmuştur. Aynı zamanda bu hikâyeyi Tevrat'ta geçen bir olayla da bağdaştırmışlardır. Bu durumla ilgili bazı akademik çalışmalar bu sesleniş kelimelerinin Ermenice, 'kocaman sütun' anlamına geldiğini belirtmiştir. XIX. yüzyıl ortalarından günümüze doğru ise *Sasun*, *Sason*, *Gabelcevez*, *Kabilcevez* ve *Kabilcoz* şeklinde bölgenin isimlendirildiğiyle karşılaşmıştır (Çelik, 2016:18).

Osmanlılar zamanında II. Mahmut Dönemi'nde merkezi idarenin kurulması ile birlikte yazışmalarda Sasun ve Samsun isimleri karıştırıldığından dolayı Sasun ismi daha

sonra *Sason* olarak değiştirilmiştir (Karapınar, 2017:4-5). *Sason* tabiri, Türkiye Cumhuriyeti tarafından da varlığını devam ettirmiştir (URL. 6).

Çalışma sahasının içerisinde bulunduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi kronolojik sırayla; Hurri, Urartu, Asur, İskit, Med, Pers, Roma, Sasani, Bizans, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi, ve Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlerin yönetim sınırları içinde kalmış bir yerleşmedir (Aşgın, 1992:64). MÖ 2000’li yılların başlarından itibaren Sami kökenli, Babil ve Asur imparatorluklarının egemenlik kurduğu bölge, sonradan Urartu Krallığı’na, MÖ VII. yüzyılda Medlerin, VI. yüzyılda Perslerin eline geçmiştir. MÖ IV. yüzyılda Büyük İskender, Anadolu ile beraber yerleşmeyi de hükümlanlık alanına katmıştır. Daha sonraki dönemlerde de Partların ve Sasanilerin otoritesine geçmiştir (Karapınar, 2017:6-7). İslamiyet’in Arap Yarımadası dışında yayılmaya başladığı II. Halife Hz. Ömer zamanında, İslam coğrafyasının hâkimiyetine alınan *Sason*, Basra’dan gelen bedevi Arap kabilelerine yaşam yeri olmuştur. Bu dönemden sonra yöre sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Mervaniler, Selçuklular, Harzemşahlar, Artuklular, Eyyubiler, Karakoyunlular, Akkoyunluların ve Safevilerin idaresine geçerek, el değiştirmiştir (Doğan, 2000:8-9).

Türkiye’nin doğu kesimine hükmeden Safeviler ile Osmanlı arasındaki Çaldıran Zaferi’nden (1514) sonra çalışma sahası ve çevresi, Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı İmparatorluğu, hâkimiyetine alınmıştır. Osmanlı-Safevi mücadelesinin yaşandığı bu dönemde, Akkoyunlu Sarayı’nda yetişmiş ve Kutlu Müderris ünvanını taşıyan İdris-i Bitlisi’nin ikna çalışmaları ve gayretiyle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki Kürt aşiretleri Osmanlı tarafına savaşımadan geçmiştir (Bayraktar, 1991). Osmanlı egemenliğine alınan *Sason*, 1515 yılında Diyarbakır vilayetinin Siirt sancağına kaza ünvanıyla bağlanmıştır (Göyünç, 2011:24).

1871 tarihli Diyarbakır Salnamesine göre Siirt’e bağlı 4 kazadan biri de *Sason*’du. 1892 tarihli salnamede *Sason* kazası, Diyarbakır vilayetinden alınarak Bitlis vilayetinin Muş sancağına dâhil edilmiştir. 1894’te Bitlis’e bağlanan Siirt, 26 Eylül 1919’da, 48 sayılı Heyet-i Umumiye kararı ile bağımsız sancak hâline getirilmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında vilayet olan Siirt, 16 Mayıs 1990’da 3697 sayılı kanunla üçe bölünmüş, Batman ve Şırnak ilçelerine de il statüsü verilmiştir. Böylece Beşiri ve *Sason* kazalarını da kaybeden Siirt, yarı yarıya küçülmüştür (Karapınar, 2017:29-30). *Sason*, Osmanlı

döneminden Cumhuriyetin kuruluşuna kadar olan süreçte Diyarbakır Vilayeti Siirt sancağı, Bitlis Vilayeti Siirt sancağı, Bitlis Vilayeti Muş sancağına bağlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sancakların (1924) kaldırılmasıyla Sason, Muş iline katılmıştır. Sason, 1927'de Siirt'e, 1935 yılında tekrardan Muş'a, 1938'de Kozluk, (Hazzo) ayrı kaza olacak şekilde Sason'dan ayrılarak, Sason ile birlikte Siirt vilayetine dâhil edilmiştir (Karapınar, 2017:23-25). Siirt'e 1940'tan 1985 tarihine kadarki dönemde bağlı olan Sason, 16 Mayıs 1990'da çıkarılan kanunla Batman'a il vasfının verilmesiyle Batman ilinin yönetim sınırlarına alınmıştır. İncelendiği üzere Sason, Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de farklı yönetim birimlerince idare edilmiştir. Sason'un, fiziki coğrafya unsurlarınca var olan geçişkenliği, idari coğrafya açısından da devam etmiştir.

Siyaset adamları ve tarihçiler tarafından çeşitli şekillerde tarif edilen *Şark Meselesi* tabiri ilk defa 1815'te Viyana Kongresi'nde, Rus delegasyonu tarafından kullanılmıştır. XIX. yüzyılda başlayan etnik ayrımcılık rüzgârları böylece hız kazanmıştır. XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda batıda başlayan ayaklanma ve isyanlar Rusların ve Ermenilerin kışkırtmasıyla doğuya da sıçrayarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde barış ve huzur içinde yaşayan Osmanlı vatandaşları arasındaki birliği de bozmaya başlamıştır (URL. 7). Dünya üzerinde tek bir etnik yapıdan oluşan bir devlet bulmanın çok zor olduğu gerçeğine karşın, Türkiye'nin etnik sorunlarının büyütülmesi ve devamlı gündemde kalışı, ülkenin coğrafi konumunun merkeziliği ile dünya siyasetinde etkili olan toplumlardan, kültürel bakımdan farklı oluşuyla yakından alakalıdır (Arınç, 2010:4).

Ermenilerin, 1893 ve 1904 yıllarında çıkardıkları Sason ayaklanmaları en önemli Ermeni isyanlarıdır. Bazı eserlerde 1893 isyanı, Sason isyanı olarak geçtiği gibi Sason kazasına bağlı bir köy olan Talori adıyla da ifade edilmiştir. İsyan bölgesi olan Talori Vadisi, Muş Ovası'nın güneyinde Talori Suyu ile Batman Suyu arasındaki dağlık bölgedir. Bu bölge Diyarbakır vilayetine bağlı Silvan kazası aşiretlerinden Bekranlıların yaz döneminde kullandıkları sahaydı. Ermeniler, Bekran Aşireti'nin Talori vadisinden çıkmalarını istiyorlardı. Talori, Ermenilerin bağımsızlık sevdasıyla silaha sarıldıkları bir isyan olarak tanımlanmaktadır (Gülmez, 2006:695).

Sahanın farklı uluslardan oluşması asayiş problemlerinin ortaya çıkmasındaki sebeplerden biridir. İsyanın çıkış nedenlerinden bir diğerrinin ise Ermenilerin her yıl Kürt aşiretlerine güvenliklerini sağlamak için ödemeleri gereken vergiyi vermeyerek direnmeleri olmuştur (Karakaya, 2017:11). Bu isyan çok sayıda Ermeni çetecinin burada toplanmasına neden olmuş, Müslümanların güvenliklerini tehdit ettiği için Erzurum'daki XXV. Alay bünyesindeki I. Tabur Muş'a sevk edilerek isyan bastırılmıştır (Karakaya, 2017:8-15-17).

Sason (I. veya Talori) isyanında hedeflerine tam olarak ulaşamayan Ermeni komiteleri, bölgede daha büyük, çok ses getirecek, planlı, programlı yeni bir isyan için 1894'ten itibaren hazırlıklar yapmaya başlamışlardır. Sason'un güvenli bir bölge olması amacıyla Osmanlı Devleti'nin kurmayı planladığı askeri kışlaların yapımını engellemek, ikinci isyanın diğerr nedenidir. Bu doğrultuda protestolar 1897 yılından 1904 yılına kadar devam ederek isyan niteliği almıştır. İsyanlar köy baskınları şeklinde cereyan etmiştir. Yaklaşık sekiz yıl süren karşılıklı çatışmalar, son Ermeni grubunun firar etmesiyle tamamen sona ermiştir. Ermenilerin bağımsız bir Ermenistan hayaliyle başlattıkları ve çok sayıda kayıplar verdikleri, binlerce Müslüman'ı acımasızca katlettikleri, yağma ve soygunlar yaptıkları isyanlar böylelikle bastırılmıştır (Karapınar, 2017:19-20).

İsyanlardan sonra II. Abdülhamit'in Ermeni ayrılıkçı hareketlerinin önünü alabilmek, asayişin temin edilmesi ve bölgede sükûnetin sağlanması için kaza merkezinin ulaşılabilirliği az, dağlık olan bu bölgeden, *Kabu'l Cev-z* köyüne nakledilmesi uygun görülmüştür (Karapınar, 2017:35). Böylece yeni kaza merkezi, baskın ekonomik faaliyete göre isimlendirilen, Arapça *cevizi bol* anlamına gelen *Kabu'l Cev-z* olmuştur. Günümüzde de yerel halk tarafından Sason'a, bu isimle hitap edilmektedir.

İlçe merkezinin kurulmuş olduğu saha, yeni bir yerleşim yeridir. Kaza merkezinin taşındığı günümüzdeki alanı, eskiye nazaran su kaynakları daha çok, eğimi az, düze yakın ve erişilebilirliği kolay bir mevkidir. Tarihi Sason'un eski konumu, Muş yakınlarında bugün Kaleyolu olarak anılan, eski adı Bozikan diye bilinen bir köyün sınırları içindedir.

Fotoğraf 2.1. Kale yolu (Bozikan) Kalesinden Bir Görünüm.

Eski Sason, Bizanslılar tarafından 4. yüzyılda ele geçirilmesi zor olan, bir vadiye hâkim konumda yapılmış Kale yolu Kalesi'nin çevresinde kurulmuştur. Kale için halk, Beksi, Bozkan, Bozikan, Bozikan gibi isimlendirmeler de kullanmaktadır. Yöreye hâkim sarp bir kayalık üzerinde konumlanmış Kale yolu Kalesi, hiçbir devirde ele geçirilmemiş olması, döneminde kalenin dâhice bir savunma anlayışına sahip bulunduğunu kanıtlamaktadır. Eski Sason Kalesi adıyla da bilinen kale, tarihi İpek Yolu'nun doğu-batı kontrol noktalarından olduğu düşünülmektedir. Günümüzde doğal ve beşerî etkenlerden tahrip edilen kalenin sadece iç ve dış surlarının kalıntıları kalmıştır (URL. 8).

Osmanlı Devleti Dönemi'nde Sason'da başlayan Ermeni isyan ve ayaklanmaları Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Sason, 1925-1937 yılları arasında yaklaşık 12 yıl boyunca küçük ayaklanmalara sahne olmuştur. Sason'da halkın askerlikten kaçınması, vergi vermemesi, kendine göre bir düzen içinde ve ilkel koşullarda yaşamaları, itaatsizlik, tütün kaçakçılık faaliyetleri, morfolojik açıdan dağlık ve engebeli olması gibi durumlar isyanların çıkış nedenleri arasında gösterilmiştir (Karapınar, 2017:31).

Sason isyanlarını konu edinen 27 Eylül 1938 tarihli resmi evraka göre isyanda 838 kişi ölü ele geçirilmiş, 592 kişi de tutuklanmıştır. Sahada bulunan, 3577 kişi 2/4502 sayılı kararnameyle batı bölgelerine iskân edilmişlerdir. Çatışmalar sırasında 80 asker şehit edilmiş, 106 asker de yaralanmıştır (Yorulmaz, 2022:10). Toplam sayısı 750 olan isyancılardan otuz ailenin Bursa, Balıkesir ve İzmir; yirmi beş ailenin Manisa ve Aydın; on altı ailenin Isparta, Kütahya ve on beş ailenin de Denizli vilayetlerine yerleştirilmeleri 25 Haziran 1937 tarihli İcra Vekilleri Heyeti'nin toplantısında onaylanmıştır. Sason'da asayiş, huzur ve düzenin temin edilmesi için; askeri ve idari tedbirler, ulaşım güvenliği, gibi ıslahat çalışmaları yapılmıştır (Karakaya, 2017:93).

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki halk Türk, Kürt, Alevi, Arap vs. ayrıma tabi tutulmakta ve özellikle emperyalist devletler bu yapıyı istedikleri gibi kullanarak, Türkiye'nin milli bütünlüğünü tehdit eder bir duruma getirmek istemektedirler (Çay,1983:159). Dış etkiler ve iç uygulamalar, Türkiye'de etnik ayrımcılığı yönlendirmekte ve tahrik etmektedir. Tüm güçlere karşın, bütün etnik grupların, uzun bir tarihsel süreçte aynı potada kaynaşmış oluşu ve benzer kültürel özelliklere sahip oluşu nedeniyle etnik ayrışma söz konusu değildir (Arınç, 2010:1).

Sason'un çok dilli ve kültürlü yapısı, yerleşmede gelenek, görenek ve duygu birliği oluşturarak, hoşgörü içerisinde varlığını günümüzde devam ettirmektedir. Çalışma sahasının tarihi gelişimi hakkında daha sağlıklı fikir yürütülebilmesi için arkeolojik kazı çalışmaları ve araştırmalar yapılmalıdır.

2.1. NÜFUS

2.2.1. Nüfusun Gelişimi

Nüfus sayımı, belli bir tarihte bir ülkede tüm kişileri içeren nüfus bilgilerinin düzenlenerek kayıt altına alınıp yayınlanması olarak tanımlanır (Doğanay, 2017:395). Sayım sonuçlarına göre önlemler belirlenir ve toplumun yararı doğrultusunda hizmetler sunulurdu. Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'nun nüfusu tahrir ve mühimme defterleri, seyahatname, salnameler gibi yazılı kaynaklara dayanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Mahmut Dönemi'nde (1831) sayım yapılmıştır. Bu sayım nüfus hizmetleri için milat sayılmaktadır (Çimen, 2012: 193-194). Kayıtlar,

dönemindeki nüfusun sosyo-ekonomik yapısı hakkında yeteri detayı vermemektedir. 1831'den Cumhuriyetin ilanına kadar olan süreçte 1844, 1874, 1881, 1905 ve 1914'te olmak üzere toplam 6 farklı sayım yapılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından dört yıl sonra ilk resmi nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. İkinci genel nüfus sayımı 1935'te yapılarak bu tarihten sonra 1990 yılına kadar her beş yılda bir sayım tekrarlanmıştır. Sayımların 1990'dan sonra on yılda bir yapılması düşünülmüştür. 1 Ekim 2000 tarihi sokağa çıkma yasağı uygulanarak görevlilerin ev ev gezerek nüfusu saydıkları son dönemdir. Gelişen teknolojiyle 2007 başlangıç kabul edilerek her yılın sonunda Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) kullanılarak nüfus tespit edilmekte, veriler ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından web ortamında paylaşılmaktadır. Türkiye'de 1927 ile 2000 yılı arasında de facto (geleneksel) yöntemiyle 15 ayrı sayım ortaya konulmuştur.

Sason kasabasının nüfusu hakkındaki veriler yetersiz olup var olan en eski bilgiler Osmanlı Dönemi'ndeki yıllıklardan ve tahrir defterlerinden alınmıştır. Bu sonuçlar kazanın geneli hakkında talimatlar vermektedir. İlk istatistiki girdiler 1871 yılında Siirt sancağına bağlı olduğu dönemde aittir. Buna göre Sason kazasının nüfusu, 54 köy, 2854 hane ile toplam 8391 kişiden oluşmaktaydı. Garzan kazası, 1872'de yapılan idari değişikliklerle nahiye durumuna getirilerek Sason'a bağlanmıştır. Kazada 1877 yılında kaydedilmiş verilere göre, 188 müslim, 52 gayrimüslim toplam 540 kişi yaşamaktaydı. 1892 tarihli Bitlis Vilayet Salnamesi'ne göre de kaza geneli 13348 müslim, 3187 gayrimüslimden meydana geldiği (16535 kişi) kayda geçmiştir. Bu nüfusun cinsiyet dağılımı tahminen 9422'si erkek, 7113'ü kadınlardan varlık kazandığı saptanmıştır (Aykan, 2017:79).

Osmanlı Dönemi'nde 1914 yılında yapılan son sayım verilerine göre Sason'da 7454 Müslüman, 6505 gayrimüslim (Ermeniler) olmak üzere sahada 13 959 kişi bulunmaktaydı (Cırık ve Selvi, 2014:211). Yerleşmedeki Ermeniler, İslami fetihlerden itibaren bölgeye hâkim olan Arapların himayesinde hayatını sürdürmekteydi. Günümüzde ise Sason'da çoğunluğu Araplar olmak üzere Araplar ve Kürtler ikamet etmektedir (Yorulmaz, 2022:14).

Görüldüğü üzere köklü bir geçmişe sahip olan Sason hakkında, vilayet salnamelerinde birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Sason kazası, geçmişte olduğu gibi

günümüzde de Osmanlı'dan gelen çok milletli yapısını hoşgörü içerisinde koruyarak günümüze kadar getirebilmiştir.

Tablo 2.1. Sason'un XIX. Yüzyıldaki Nüfus Gelişimi.

Kaza	1871 Yılı Nüfusu		1877 Yılı Nüfusu		1892 Yılı Nüfusu		1914 Yılı Nüfusu	
	Müslim Nüfus	Gayrimüslim Nüfus	Müslim Nüfus	Gayrimüslim Nüfus	Müslim Nüfus	Gayrimüslim Nüfus	Müslim Nüfus	Gayrimüslim Nüfus
Sason	3772	2081	188	352	13348	3187	7454	6505
Toplam	5853		540		16535		13959	

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri (Aykan, 2017: 79).

Çalışma sahasının idari açıdan sürekli el değiştirmesi ve ulaşılabilirliğin kısıtlı olması, nüfus kayıtları gibi istatistikî girdilerin yerleşmede periyodik tutulmasını engellemiştir. Bu nedenle alanın nüfus coğrafyası ile ilgili geçerliliği yüksek bilgiler, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan 1927 ve sonrasındaki periyodik genel sayımlardan elde edilmiştir. Türkiye'nin, 2023 yılı ortalama yıllık nüfus artış hızı %0,1'dir. Sason ilçe merkezinin %1,3 ile ülke ortalamasının üstünde bir artış hızı gösterdiği görülmektedir. Bu da kasabada doğurganlık oranının yüksek olduğunu açıklamaktadır.

Etüt yöresinde, I. Dünya Savaşı'nın olumsuz sonuçları, II. Dünya Savaşı'na yapılan hazırlıklar, isyanlar ve isyanların sonucunda gerçekleşen göçler nüfus artış hızında değişmelere sebebiyet vermiştir. Sason'un nüfusu incelendiğinde artış ve azalışların belirli bir düzen göstermediği görülmektedir (Tablo 2.2). İlçenin kırsal alanlarında, 1936-1938 yılları arasında devam eden isyan ve çatışmaların neticesinde can kayıpları olmuştur. Huzur ve güven ortamının sağlanması amacıyla kararnamelerle halkın bir bölümü Batı illerine iskân edildiği için Sason'un nüfusunda büyük değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler 1935-1940 yılları arasında meydana gelmiştir. Ayrıca II. Dünya Savaşı'na 1940-1945 yıllarında yapılan hazırlıklardan (erkek nüfusun silahaltına alınması) kaynaklı kasabada nüfus artış hızı az da olsa yavaşlamıştır. Yerleşmede toplam nüfus miktarı, 1945 yılından son sayımın yapıldığı 2023 yılına kadar düzenli artış göstermiştir.

Sason kasabasının sayım dönemlerine göre nüfusu değerlendirildiğinde 1935 ile 1965 yılları arasında nüfus ölçütü gereği köy sınıflandırmasında bulunmaktadır. Nüfus artışının özendirildiği ve kırdan kentlere göçün başladığı dönem, 1950'den sonra tüm

Türkiye’de olduğu gibi sahada da mevcut nüfus artmıştır. İlçede belediye kurulması için gereken toplam nüfus kriteri 1945 yılında sağlandığı için belediye yönetimi bu tarihte verilmiştir.

Kasabada nüfus, 1950-1970 devresinde 2623’e yükseldiği için sadece nüfus ölçüt alındığında bu dönemden itibaren yerleşme, köy statüsünden sıyrılıp kent imajı alan bir özelliğe bürünmüştür. Sason bu dönemde ilçe merkezi statüsü almasına rağmen ekonomi alanında yeteri ivmeyi yakalayamamış, kırsal karakterden sıyrılamamıştır. Nihayetinde kent ile köyün, her zaman birbirinden kesin çizgilerle ayırlamayacağı da bir gerçektir (Keleş, 2012:101).

Sason’da 1960-1985 sayım devrelerinde nüfusta hızlı bir yükselme meydana gelmiştir. Sason’un kırsal nüfusu 1975-1980-1985 döneminde azalmış, ilçe merkezinde ise nüfus değişimi artış yönünde gerçekleşmiştir. Sahanın bulunduğu coğrafi konum ve arazi yapısı nedeniyle terörden etkilenen yörelerden biri olması kırsal kesimdeki bu düşüşün ana nedenidir. Yaşanan terör nedeniyle ülkemizdeki birçok köy ve mezra yerleşmesi zorunlu olarak ilçe merkezine göç etmesi sonucu, kasabanın nüfus miktarında artış meydana gelmiştir (Kaya, 2008:62).

İlçenin, 1990 ve 2007 sayımları arasında nüfus artışında azalmalar olmuştur. Bu azalmaların nedeni olarak ülke içinde özellikle sanayileşmeye bağlı olarak iş imkânlarının ve yaşam standartlarının yüksek olduğu büyük kentlere yönelik iç göçlerin artışı gösterilebilir. Yine bu düşüş kırsal ortamın ekonomik, eğitim, sağlık, ulaşım gibi durumlarının dezavantajlı olmasından kaynaklanmaktadır. Tüm bunların yanı sıra kırsal sahalarda nüfusun azalması, köylerin yoksulluk problemi, kırsal istihdamın zorluğu, tarımsal arazi kullanımıyla ilgili problemler, kamusal hizmetlerin verilmesinde yaşanan güçlükler gibi çok sayıda sebep ileri sürülebilir (Canpolat ve Hayli, 2017:162).

Çalışma sahasında nüfus artışının ivme kazandığı dönem 2000 yılıdır (Tablo 2.2). Bu durumu, 1990 ve öncesinde her beş yılda bir tekrarlanan nüfus sayımının bu dönemde on yılda bir yapılması, göç eden bazı ailelerin dönmeleri ve kasabada ihtiyaca binaen kamu kurumlarının artmasıyla memurluk atamalarının olması gibi faktörlerle açıklamak mümkündür. Ayrıca Yücebağ Mahallesi’nin nüfusunun 2000’ni geçmesi üzerine 11 Aralık 1991 tarihinde çıkarılan 7469 Sayılı Kanun’la, mahallenin beldeye dönüşümü kararlaştırılmıştır. Böylece yerleşmedeki nüfus, birikerek yükselmiştir.

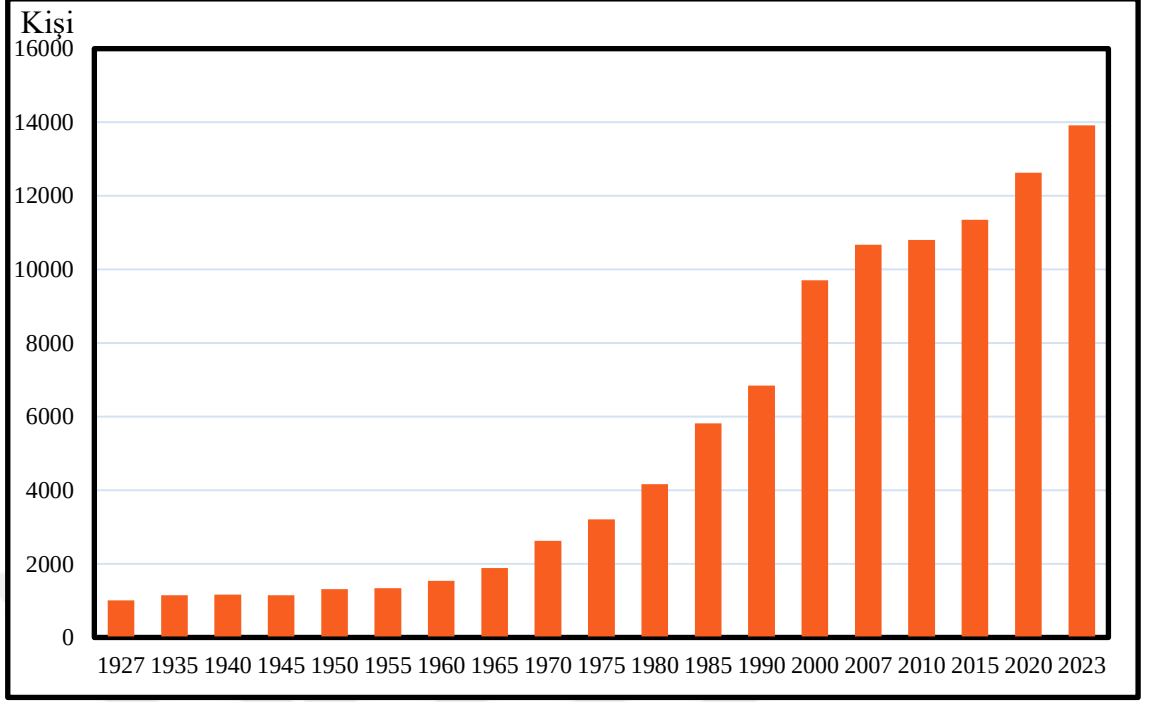
Sason'u ilgilendiren 19 periyodik nüfus sayımı sonucu analiz edildiğinde büyük dalgalanmaların olduğu dikkati çeker. Gerçekten 1935-1940 dönemlerinde keskin bir azalma, diğer sayım dönemlerinde de yine nispi artış ve azalışların olduğu ifade edilebilir (Tablo 2.2). Bu durum büyük ölçüde isyan, göç ve doğal nüfus artışından kaynaklanmaktadır.

Tablo 2.2. Sayım Dönemlerine Göre Sason'un Nüfus Gelişimi (1927-2023).

Sayım Dönemleri	Sason'un Nüfusu	Değişim Oranı (%)	Kırsal Nüfusu	Değişim Oranı (%)	İlçe Toplamı	Değişim Oranı (%)
1927	1011	-	8223	-	9234	-
1935	1148	1,6	12001	4,7	13149	4.4
1940	1161	0,2	7378	-9,7	8539	-8.6
1945	1144	-0,3	7962	1,5	9106	1.3
1950	1317	2,8	9558	3,7	10875	3.6
1955	1339	0,3	10890	2,6	12229	2.3
1960	1540	2,8	12373	2,6	13913	2.6
1965	1887	4,1	14002	2,5	15889	2.7
1970	2623	6,6	16270	3	18893	3.5
1975	3211	4	12099	-5,9	21310	2.4
1980	4163	5,2	21273	11,3	25436	3.5
1985	5821	6,7	23686	2,1	29507	3
1990	6847	3,2	25566	1.5	32413	1.9
2000	9705	3,5	27014	0.6	36719	1.2
2007	10673	1,4	20557	-4	31230	-2.3
2010	10805	0,4	21839	2	32644	1.5
2015	11353	1	18555	-3.3	29908	-1.8
2020	12627	2,1	18147	-0.4	30774	0.6
2023	13921	3,3	17871	-0.5	31792	1.1
Ortalama		*2,8		*0.8		* 1.3

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

(*)TÜİK yıllık nüfus artışı hesaplama yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır.

Şekil 2.1. Sason Kasabasının Yıllara Göre Nüfus Gelişimi ve Değişimi (1927-2023).

Araştırma alanının Cumhuriyet dönemi nüfus gelişimi incelendiğinde, nüfusun üç döneme ayrılarak ifade edilmesi yerinde bulunmuştur. 1927-1950 yılları arasına “*durağan artış dönemi*”, 1950-2000 aralığına “*dinamik artış dönemi*”, 2000 ile günümüzü kapsayan yıllara da tekrardan “*durağan artış dönemi*” denilmesi uygun görülmüştür.

2.2.2. Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Yapısı

Büyüklüğü fark etmeksizin bir çalışma sahasının coğrafi analizi yapılırken araştırmanın geçerliliğini arttırmak için nüfusun yaş ve cinsiyet yapısına da bakılmaktadır. Nüfusun çocuk sayısına bakarak onlar için sağlıklı büyüme, iyi beslenme ve kaliteli eğitim alma ortamları hazırlamak, yetişkin nüfusuna yönelik meslek ve meslekî eğitim kazandırmak, istihdam alanı oluşturmak ve evlilikten sonra ortaya çıkan konut ihtiyacını giderme çabasında olmak, fiziksel ve ruhsal gerileme dönemini yaşayan yaşlıların nüfustaki hisseleri ve sayılarını dikkate alarak sağlık ve bakım sorunlarını çözmek yapılacak ilk işler arasındadır (Özgür, 1993: 159). Zira nüfusun yaş ve cinsiyet yapısının bilinmesi demografik, sosyal ve iktisadi yatırımlar açısından önemlidir.

Nüfusta yaş yapısı hakkında daha sağlıklı bilgi edinebilmek için nüfusu üç yaş grubuna ayırmak ve her bir grubun toplam nüfustaki payını bulmak daha faydalıdır (Tümertekin ve Özgüç, 2004:218). Nüfusun yaş yapısını değerlendirebilmek için geniş ve dar aralıklı grafikler kullanılmaktadır. Geniş aralıklı tasnif, 0-14, 15-64 ile 65 yaş ve üstü şeklinde kategorize edilmektedir. Dar aralıklı sıralama ise 0-4, 5-9, 10-14, 15-19, ...85-89, 90 ve üzeri şeklinde sınıflandırılır. Geniş aralıklı bölümlleme, bağımlı çocuk, yaşlı ve aktif nüfusun yaş aralıklarının belirgin bir şekilde belirtilmesinde kolaylık sağlamaktadır. Dar aralıklı tasnif, nüfusun yaş yapısında gerçekleşen değişimlerin daha detaylı görülmesi sağlanarak objektif yorumlamaya olanak sunmaktadır.

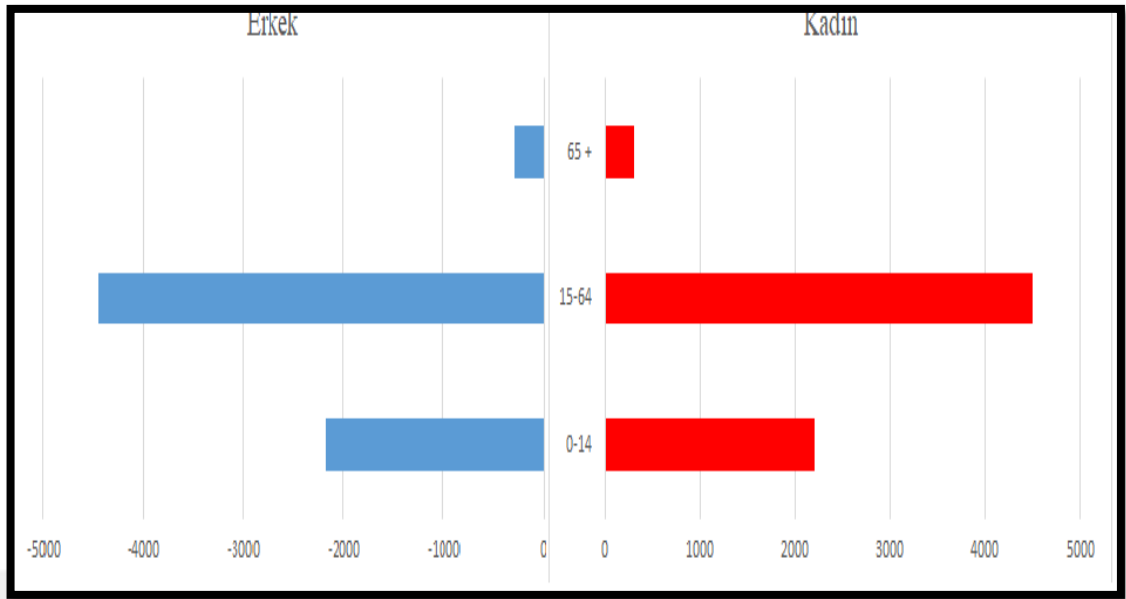
Çalışma alanının geniş aralıklı yaş yapısı incelendiğinde nüfusun yarıdan fazlası, (%64,2) aktif nüfustan oluşmaktadır. Bu, çalışabilir ya da faal nüfus olarak adlandırılır (Tümertekin ve Özgüç, 2004: 217). Çalışabilir nüfus oranının fazla olması, istihdam edilirse ülkemiz ve yerleşme için ekonomik büyümede önemli bir avantaj sunabilir. Yetişkinler grubunun oranı daha fazla görünse de bu oran üç yaş dilimine karşılık, on ayrı yaş dilimini temsil eder (Arıncı, 2001: 105).

Tablo 2.3. Sason Kasabası Nüfusunun Geniş Aralıklı Yaş Yapısı (2023).

Yaş Grubu	Erkek	% 'si	Kadın	% 'si	Toplam	% 'si
0-14	2186	31,6	2207	31,4	4393	31,5
15-64	4444	64,3	4499	64,1	8943	64,2
65 +	277	4,01	308	4,39	585	4,2
Toplam	6907	100,0	7014	100,0	13921	100,0

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Çocuk olarak kabul edilen 0-14 yaş aralığındaki nüfus %31,5 ile ikinci sırada gelmektedir. Kasabada yaşlı nüfus oranı ise %4,2'dir. Söz konusu grupların tamamında erkek ve kadın nüfus dağılımının birbirine yakın, dengede olduğu görülmektedir. Etüt sahasında, genç nüfusun payı fazla olduğu için yaşlı nüfus oldukça azdır. Bu durum ilçe merkezinde sağlık koşullarında ve yaşam standartlarındaki gerilemeyi göstermektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2004:220).

Şekil 2.2. Sason Kasabasının Geniş Aralıklı Yaş Grupları Grafiği.

Sason kasabasının dar aralıklı nüfus sınıflandırması tablosu incelendiğinde her yaş bölümüne denk gelen nüfus dilimi aralığı %0,09 ile %11,5 arasındadır. Yaş grupları analizinde en fazla oranın %11,5 ile 15-19 yaş aralığında olduğu dikkati çekmektedir. Bahsi geçen yaş grubundaki toplam nüfus 1602'dir. Söz konusu yaş dilimini 1578 kişi, %11,3 oranıyla 9-14 yaş grubu izlemektedir. Bundan sonra %10,1 ile 5-9 yaş öbeği gelmektedir. Bu grubun toplam nüfusu ise 1413'tür (Tablo 2.4).

İlçe merkezinde 0-4 ile 20-24 yaş aralığındaki nüfusun toplam oranının %50'yi geçmesi, ilerleyen dönemler için iş gücü potansiyelini ve üretkenliği yükseltebileceği ifade edilebilir. Tabii bu durum, nüfusun donanımlı eğitimden geçirilmesi ve kalifiyeli elemana dönüştürülüp iş sahibi olmalarıyla gerçekleşebilir. Çalışma sahasında, 50-54 yaş grubu ve 90 üstü yaş aralığındaki nüfusun toplam oranında sert bir azalma görülmektedir. Bu yaş gruplarının oranları %13'tür. Dünya genelinde yaşlı nüfus oranı hızla artarken Sason kasabasında bu oran halen düşük değerdedir.

Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi boyunca Sason'un nüfusunun cinsiyet yapısı üzerinde doğumlar, göçler, savaşlar ve isyanlar belirleyici olmuştur. Bu nedenle cinsiyet oranları sürekli değişkenlik göstermiştir. Çalışma sahasının, dar aralıklı yaş gruplarının cinsiyet yapısına bakıldığında genel olarak bir örüntü özelliğinde artış ve azalışlar gözlenmektedir. Şöyle ki 0-4, 5-9, 10-14, ... 35-39, 40-44'e kadarki aralıkta erkeklerin, kadınların oranını; 45-49 yaş aralığında kadınların, erkeklerin oranını geçtiği ifade

edilebilir. Bu yaş dilimlerinden sonra gelen 50-54 yaş bölümünde erkeklerin oranı tekrardan kadınların oranından fazla çıkmıştır. Bahsedilen yaş öbeğinden 55-59 yaş aralığı ile 90 ve üzeri nüfus yaş aralıklarında kadınların oranının erkeklerin oranından yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Etüt alanının dar aralıklı yaş gruplarının her birinde cinsiyet dağılımı birbirine yakın değerler göstermiştir (Tablo 2.4).

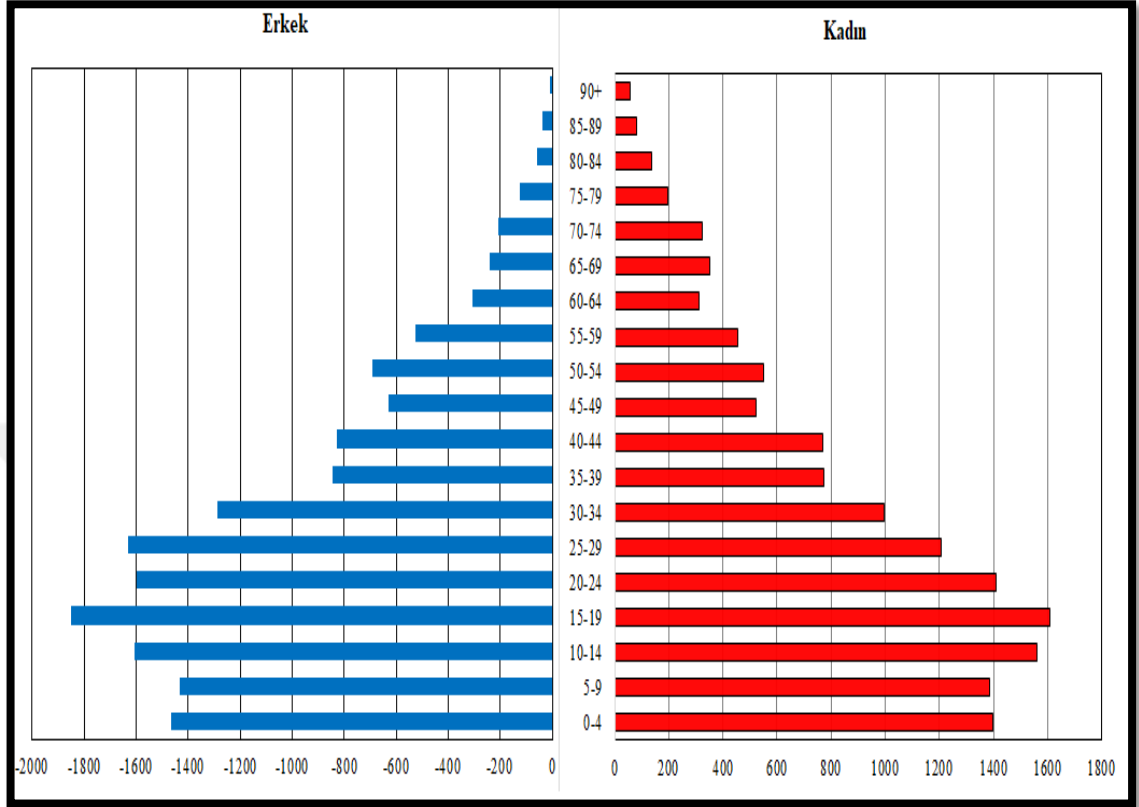
Tablo 2.4. Sason Kasabasının Dar Aralıklı Nüfus Yaş Yapısı (2023).

Yaş Grubu	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si
0-4	699	10,12	703	10,02	1402	10,07
5-9	702	10,16	711	10,14	1413	10,15
9-14	785	11,37	793	11,31	1578	11,34
15-19	796	11,52	806	11,49	1602	11,51
20-24	682	9,87	689	9,82	1371	9,85
25-29	689	9,98	696	9,92	1385	9,95
30-34	568	8,22	570	8,13	1138	8,17
35-39	410	5,94	412	5,87	822	5,9
40-44	386	5,59	391	5,57	777	5,58
45-49	302	4,37	309	4,41	611	4,39
50-54	305	4,42	309	4,41	614	4,41
55-59	203	2,94	208	2,97	411	2,95
60-64	103	1,49	109	1,55	212	1,52
65-69	96	1,39	102	1,45	198	1,42
70-74	86	1,25	91	1,30	177	1,27
75-79	59	0,85	65	0,93	124	0,89
80-84	19	0,28	24	0,34	43	0,31
85-89	13	0,19	17	0,24	30	0,22
90+	4	0,06	9	0,13	13	0,09
Toplam	6907	100,0	7014	100,0	13921	100,0

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Nüfus piramitleri nüfusun yaş yapısının yanında cinsiyet durumunun da en iyi yorumlandığı grafiklerdir. Nüfusun cinsiyet yapısının dengeli olması sosyal açıdan önem arz etmektedir. Nüfusun cins bileşimini; doğumlar, savaşlar ve göçler gibi bazı toplumsal olaylar belirlemektedir (Doğanay, 1997:165). Ülke ya da bölgelerin nüfus piramitlerine bakılarak nüfus hareketleri ve alanın demografi yapısının yanında, bir dereceye kadar toplumsal-ekonomik tarihi hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir. Genel olarak geniş

bir piramit tabanı hızlı bir nüfus artışı ve yüksek bir doğum oranı ile ilgilidir (Tümertekin ve Özgüç, 2004:218).

Şekil 2.3. Sason Kasabasının Dar Aralıklı Yaş Grupları Grafiği.

Kasabaya ait nüfus piramidinin tabanı giderek daralma özelliği gösterdiği için asimetrik nüfus piramidi olarak sınıflandırılabilir. Bu da doğum oranlarının ülkemizin genelinde olduğu gibi ilçe merkezinde de azaldığı sonucuna götürmektedir. Bu sonuç aile planlanması yönteminin benimsendiğini, böylece doğal nüfus artış hızının sahada giderek düştüğünü göstermektedir. Çalışma alanına ait piramidin tabanı 0-4 yaş ile 5-9 yaş arasında daralmakta, 10-14 yaş aralığı ile 30-34 yaş aralığında genişlemekte, 35-39 yaş aralığı ile 90 yaş ve üstü aralığında tekrardan belirgin bir şekilde daralmaktadır (Şekil 2.3).

Nüfusun yaş yapısını değerlendirmenin diğer bir yolu da medyan yaş (ortanca) yapısının hesaplanmasıdır (Arıncı, 2001: 106). Çalışma alanında 2023 yılı verilerine göre ortanca yaş 23,2'dir. Bu sonuç nüfusun yarısının bu yaştan büyük, diğer yarısının da bu yaştan küçük olduğunu, yerleşmenin nüfusunun genç yapı taşıdığı anlamına gelmektedir.

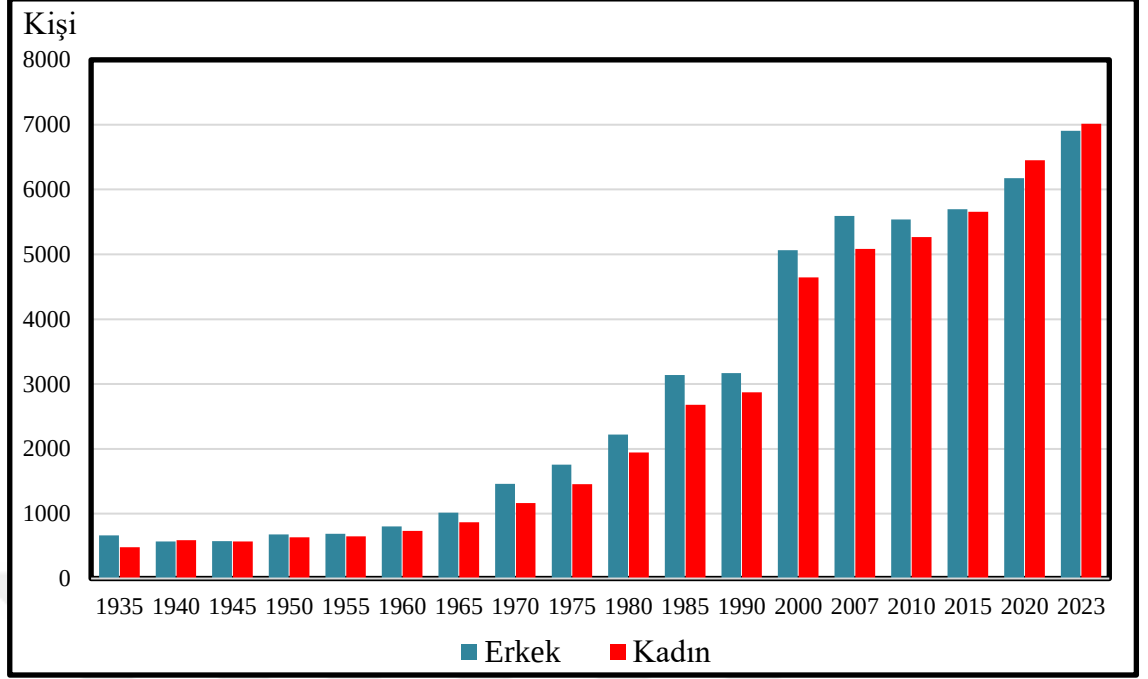
Batman il merkezinde ortalanca yaş 24,6, ülkemizde ise 34'tür. Buna göre Sason'un nüfusu, Türkiye ve Batman il merkezi nüfusu ortalamasına göre çok daha gençtir.

TÜİK 2023 verilerine göre ülkemizin toplam nüfusunun %50,1'ini erkekler, %49,9'unu kadınlar meydana getirmektedir. Sason ilçe merkezinde erkek nüfus oranı %49,7 iken kadın nüfus oranı %50,3'tür. Bu durum Sason'da göçlerin olduğu anlamına gelir. Savaşlar ve göçler bir yerin cinsiyet oranında dengesizlik yaratarak etkili olurken, göç veren alanlarda kadın fazlalığı, göç alanda da erkek fazlalığı gözlenir (Tümertekin ve Özgüç, 2004:22). Kadınların erkeklere nazaran göç olayının her aşamasında risklere daha açık olmaları, yer değiştirme hareketine daha az katılmalarına neden olmuştur.

Tablo 2.5. Sason Kasabası Nüfus Gelişiminin Cinsiyete Göre Dağılımı (1935-2023).

Sayım Dönemleri	Erkek	%	Kadın	%	Toplam Nüfus	Yıllık Değişim Oranı (%)
1935	665	57,93	483	42,07	1148	-
1940	570	49	591	51	1161	1,13
1945	575	50,26	569	49,74	1144	-1,46
1950	680	51,63	637	48,37	1317	15,12
1955	691	51,6	648	48,4	1339	1,67
1960	805	52,27	735	47,73	1540	15,01
1965	1018	53,95	869	46,05	1887	22,53
1970	1460	55,64	1163	44,36	2623	39
1975	1754	54,63	1457	45,37	3211	22,41
1980	2220	53,32	1943	46,68	4163	29,64
1985	3141	53,95	2680	46,05	5821	39,82
1990	3168	46,26	2873	53,74	6041	17,62
2000	5063	52,16	4642	47,84	9705	47,74
2007	5591	52,38	5082	47,62	10673	9,97
2010	5537	51,24	5268	48,76	10805	1,23
2015	5696	50,17	5657	49,83	11353	5,07
2020	6177	48,9	6450	51,1	12627	11,22
2023	6907	49,61	7014	50,39	13921	10,24

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Şekil 2.4. Sason Kasabasının Sayım Devrelerine Göre Cinsiyet Durumu.

2.2.3. Nüfus Hareketleri

2.2.3.1. Doğumlar ve Ölümler

Nüfustaki değişimler doğum, ölüm ve göçlerin birbirini karşılıklı etkilemeleri sonucunda meydana gelmiştir. Doğumların ölümlerden fazla olmasıyla nüfusta meydana gelen değişime doğal artış denilmektedir. Bu artışın uzun veya kısa sürede gerçekleşmesi, ülke veya bölgelerin gelişmişlikleri hakkında fikir yürütülmesini kolaylaştırmaktadır. Gelişmişlik düzeyi düşük ülke ve bölgelerde doğurganlık üzerinde dini inanış ve yaşayış tarzı gibi unsurlar baskın faktör olmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2004:186). Günümüzde ekonomik koşulların iyileşmesi ve teknolojik ilerlemelerle sağlık imkânlarının gelişmesi dünyada, ölüm oranlarını düşürmüştür. Tabii, bu duruma doğal ve beşerî afetler hesaba katılmadan ulaşılmaktadır.

Tablo 2.6'daki veriler değerlendirildiğinde Sason'da doğumlar, ölümlerden daha fazla gerçekleşmiştir. Doğumlar ve ölümler arasındaki farka bakıldığında, doğal nüfus artış hızı pozitif özellik göstermiştir. Doğumların yüksek oluşunda küçük yaşlarda ve birden fazla yapılan evliliklerin, geleneklerin, dini inanış ve ekonomik nedenlerin etkili olduğu belirtilebilir. Bu durum sahadaki ortalama aile büyüklüğüne de (4,6) etki etmiştir.

Daha önce ifade edildiği gibi nüfus, yeterince istihdam edilirse sadece yerleşmeyi değil, ülkenin de sosyal ve ekonomik niteliklerini doğrudan olumlu yönde etkileyecektir.

Tablo 2.6. Sason’da Yıllara Göre Gerçekleşen Doğum ve Ölüm Sayıları (2018-2022).

Yıllar	Doğum Sayısı		Ölüm Sayısı	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
2018	354	379	56	28
2019	325	353	48	52
2020	348	322	74	58
2021	339	316	71	62
2022	309	270	56	35
Toplam	1675	1640	305	235

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Sason’da 2022 yılında, 309’u erkek, 270’i kadın olmak üzere 579 doğum olmuştur. Toplamda 3873 kişiden oluşan 15-49 yaş gurubu kadın nüfusuna doğumlar oranlandığında Sason’da ham doğum oranı %18,2, genel doğum oranı ise %14,9’dur. Etüt yerinin nüfusunun çok ve dinamik yapısının etkisiyle, bilhassa çoğalma yeteneği daha çok olan 20-40 yaşları nüfusun oranının (%33,8) yüksek oluşu, çocuk sahibi olma talebini ön plana çıkaracağı ifade edilebilir.

2.2.3.2. Göçler

Göç, bir idari sınırı geçerek kıtalar, ülkeler, milletler veya bölgeler arası, kırdan kente ya da günümüzdeki gibi şehirden kıra doğru uzun veya kısa süreli yer değiştirme olayını ifade etmektedir. İnsanları göçe iten nedenler ekonomi, siyasal koşullar, askeri çatışmalar, çevresel koşullardaki bozulmalar, doğal afetler, sosyal ve kişisel sebepler olarak sıralanabilir (Tümertekin ve Özgüç, 2004:236-239-240). Göç olayı hangi nedenden dolayı gerçekleşirse gerçekleşsin itici etmenler psiko-sosyal sorunlara gebe dir.

İnsanlar genel olarak içinde bulunduğu şartların değişmesi için, zorlu yaşam koşullarından kaçmak, uzaklaşmak ve baskıların, zulmün olmadığı güvenli bir yerde yaşamak için göç yolculuğuna çıkar. Göç olayına katılanlar düşünme biçimlerini, geleneklerini, değerlerini, sorumluluklarını, kendisinden beklenen rolleri ve hayata bakış açısını da yolculuğa çıkarken yanına alırlar. Bu dönemde birey sadece yaşadığı fiziki

ortamı değiştirmez, ayrıca ilişki içerisinde olduğu insanları, iletişim kurduğu dili, diğer insanlara yonelik davranışlarını, gnlk yaşam pratiklerini, kendi kültürüne ait unsurları, kısacası yaşam şeklini değiştirmek zorunda kalır (Küçük, 2022:26).

Tablo 2.7. Sason’un Yıllara Göre Aldığı ve Verdiği G (2016-2022).

Yıllar	Aldığı G	Verdiği G
2016	1286	2042
2017	1751	2098
2018	3922	1791
2019	1458	3958
2020	1102	1688
2021	1151	2180
2022	1213	2397
Toplam	11883	16154

Kaynak: TK verilerinden derlenmiştir.

Net g, belli bir yerleşim biriminin aldığı g ile verdiği g arasındaki fark olarak ifade edilir (ay Atalay ve Akan, 2023:443). Araştırma alanının verdiği g aldığı gten fazla olduğu için net g genellikle negatif özellik göstermektedir (Tablo 2.7.). TK verilerine göre Sason’da 2016 ile 2022 yılları arasında g faaliyeti dalgalanma göstermekle birlikte, net g sadece 2018 yılında pozitif çıkmıştır. şehirlerde doğum oranı düşüktür ve pozitif g bilnosuna sahip, genellikle kentler g yoluyla nüfus olarak nüfusunu artırır (Hofmeister, 1993:61).

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Sason’da çıkan protesto, ayaklanma ve isyanlardan meydana gelen huzursuz ortam bazı ailelerin Batman il merkezi, Muş ve Diyarbakır gibi yakın alanlara g etmelerine sebebiyet vermiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi Sason’da bazı aileler de asayiş bozukluğunun giderilmesi ve sükûnetin sağlanması için batı illerine iskân edilmişlerdir. Manisa, Aydın, Bursa, Mersin ve Adana bu illerde önceliği almıştır. Türkiye’de 1980 yılı ve sonrası Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri’nde yaşayan insanlarımızın can ve mal emniyetini tehdit eden bölücü terör örgütünden kaynaklanan glerde sahada gerçekleşmiştir. (Kaya, 2008:67).

Sason il merkezinde günümüzde yapılan glerin büyük bir bölümünü görevleri nedeniyle gelen askeri personel, eğitim, yönetim, sağlık gibi hizmet alanında çalışan

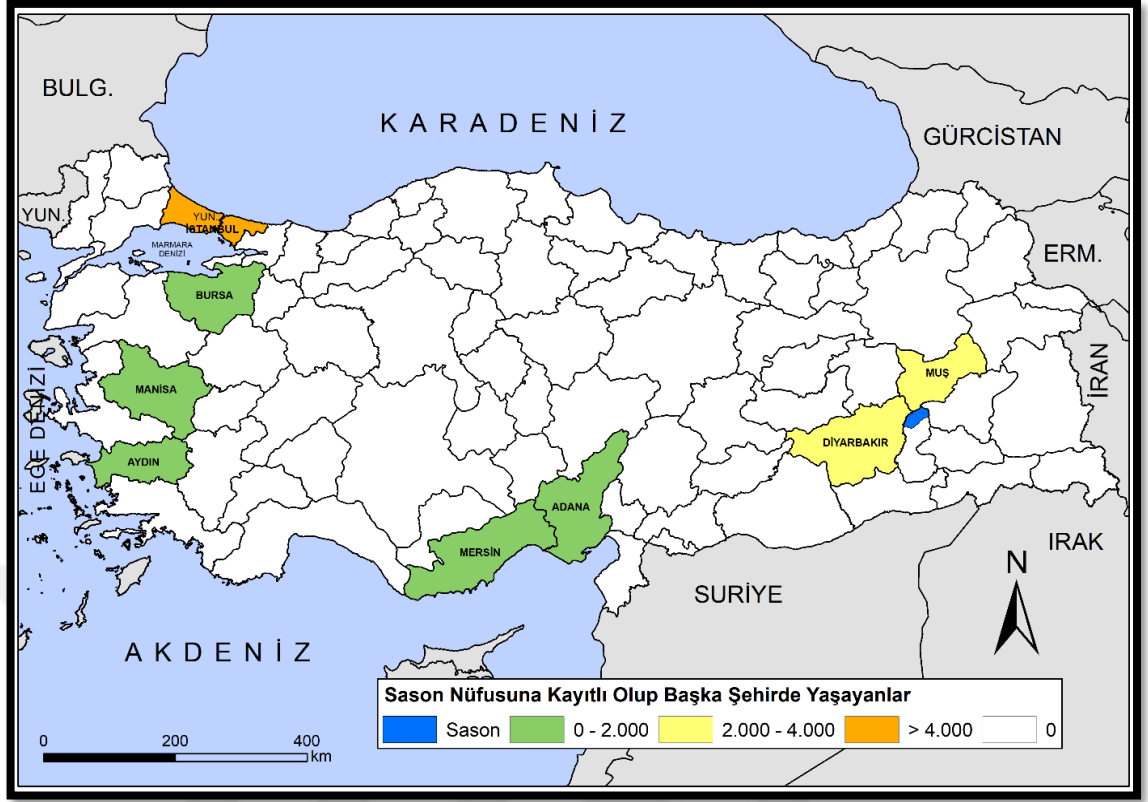
kamu görevlerinden oluşmaktadır. Sason'dan diğer bölgelere ve bölge dışından da Sason'a göçler gerçekleşmektedir. Çalışma sahasında yakın zamanda yapılan iç göçler; topografik yapının parçalı olması, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde verimin düşüklüğü, işsizlik, geçim sıkıntısı, sağlık, eğitim gibi sosyo-ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Yerleşmede kırsal kesimden kasabaya, ilçe merkezinden de büyük kentlere kademeli yer değiştirme hareketi olmaktadır. Kentlere yönelik yapılan iç göçün sonucunda şehirler dikey büyümenin yanında yatay ilerleme ile tarımsal ve ormanlık alanlara doğru yayılış göstermektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne dâhil olan etüt alanının bölgeye nazaran ortalama yükseltisinin fazlalığı, yaz mevsiminde hayvancılık yapan aşiretlerin taze otlak bulmak amacıyla mevsimlik göç ettikleri bir yayla olmasına olanak sunmuştur. Bu yer değiştirme hareketi eskiden beri var olan bir gelenektir. Kasabadan diğer illere doğru yapılan göçler incelendiğinde, göçün %59'unun İstanbul kentine yöneldiği görülmektedir. İstanbul'dan sonra Muş ve Diyarbakır şehirleri toplam %20'lik oranla ilk sıralarda yer edinmiştir (Tablo 2.8). Sason'da gerçekleşen göçler sadece itici nedenlerden olmayıp büyükşehirlere yönelik çekici sebep kaynaklı da olmuştur. Özellikle daha fazla imkânın bulunduğu büyük kentlerde yaşama isteği, daha iyi eğitim ve sağlık olanaklarından faydalanmak amacıyla da yer değiştirilmiştir.

Tablo 2.8. Sason İlçesinden Dışarıya Yönelik Yapılan Göçlerin İllere Göre Dağılımı (2016- 2022).

İller	Göç Eden Kişi Sayısı	%'si
İstanbul	20027	59,14
Muş	3477	10,27
Diyarbakır	3389	10,01
Manisa	1064	3,14
Aydın	1056	3,12
Mersin	984	2,91
Adana	1009	2,98
Bursa	1062	3,14
Diğerleri	1795	5,30
Toplam	33863	100,0

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Harita 2.1. Sason'dan Dışarıya Yönelik Göçlerin İllere Göre Dağılım Haritası (2016-2022).

Kasabaya eğitim amaçlı, ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarına çevredeki belde ile kırsal yerleşmelerden öğrenci gelmektedir. Batman Üniversitesi bünyesinde 01.02.2013 tarihinde açılan Sason Meslek Yüksekokulu bahsedilen bu dönemlik göçleri almaktadır.

Ülkelerin modernleşme ve küreselleşme süreçlerine farklı derecelerde katılımları ekonomik koşullarında ve sağladıkları fırsatlarda farklılıklar ve eşitsizlikler yaratmaktadır. Böylece insanlar ekonomik ve sosyal durumlarını iyileştirmek için ülkeler arası göç etmektedirler (Gürgil ve Karaman, 2023:77). Şöyle güvenlik, ekonomik fırsat ve eğitim gibi sebeplerle toplumlar ulus ötesi hareket halindedir. Dış göç, geçici göçmenler, uluslararası öğrenciler, geçiciler, sığınmacılar, turistler, mevsimlik işçiler, profesyoneller dâhil olmak üzere çok sayıda biçime dönüşmektedir (Toksöz, 2006: 102).

Araştırma sahasında iç göçlere kıyasla dış göçlerin oldukça az olduğu gözlenmektedir. Yerleşmede göçler daha çok ülke içerisinde ve genelde istihdam alanları çok olan büyük şehirlere yönelik yapılmıştır. Sason'da 2016 ile 2022 yıllarında yurt dışından gelen göç 26 kişi, yurt dışına giden göç ise 37 kişidir (Tablo 2.9).

Tablo 2.9. Sason’da Yurt Dışından Gelen ve Yurt Dışına Giden Göçlerin Yıllara Göre Dağılımı (2016-2022).

Yıllar	Toplam Yurt Dışından Gelen Göç	%'si	Toplam Yurt Dışına Giden Göç	%'si
2016	4	44	5	56
2017	4	50	4	50
2018	3	37	5	63
2019	5	100	-	-
2020	7	70	3	30
2021	3	23	10	77
2022	-	-	10	100
Toplam	26	41	37	59

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2.2.4. Nüfusun Sosyo-Ekonomik Özellikleri

2.2.4.1. Aile Büyüklükleri

Sosyolojinin alt dalı olan aile, insanın temel biyolojik, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere; kan, soy, evlilik ya da evlat edinme bağları ile birbirine tabi yakın insan ilişkilerinden oluşan ve kuşaklar boyu değişerek devam eden bir sosyal kurum olarak ifade edilmektedir.

Türkiye’nin nüfus yapısında, standart bir aile büyüklüğünden söz edilemez (Doğanay, 1997:164). Ortalama aile büyüklüğü ülkemizde, bölge, bölüm ve yörelere göre değişiklik göstermektedir. Sason’da da bu farklılık dikkat çekmektedir. Bu durum, geleneklere ve sürdürülen ekonomik faaliyetlere bağlıdır. Özellikle gelir seviyesi düşük olan ailelerde zorunlu olarak bileşik aile anlayışı öne çıkmaktadır (Başbüyük, 2005:278). TÜİK 2023 verilerine göre Türkiye’de en fazla oranın iki kişilik hane halkına ait olduğu, bir kişilik hane sayısının da bunu takip ettiği görülmektedir. Bu geniş ailelerin oranının azaldığını çekirdek ailelerin ve tek başına yaşayan kişilerin arttığını ifade etmektedir (Başlevant, 2020:49).

Türkiye’nin 2023 yılında ortalama hane büyüklüğü, 3,1’dir. Çalışma alanında yapılan değerlendirmeye göre, 2023 yılı itibariyle 1991 aile yaşamaktadır. Buna göre kasabadaki ortalama aile büyüklüğü kökleşmiş toplum yapısının varlığını devam ettirmesinden 4,6 ile Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Bu ortalama bir genellemeyi meydana getirmektedir.

Tablo 2.10. Sason Kasabasında Mahallelere Göre Ortalama Aile Büyüklüğü (2023).

Mahalle Adı	Nüfusu	Aile Sayısı	Ortalama Aile Büyüklüğü
Aşağı	2658	499	5,3
Aykut Ozan	990	204	4,8
Beşevler	155	30	5,1
Demetevler	269	41	6,5
Dumlupınar	325	61	5,3
Emek	498	116	4,2
Erdemli	262	34	7,7
Gürpınar	440	100	4,4
Haydar	218	53	4,1
Karşıyaka	254	50	5
Kayabaşı	251	93	2,6
Kurtuluş	132	26	5
Mehmet Akif	340	81	4,2
Orta	1687	410	4,1
Pınarbaşı	431	88	4,9
Sevek	375	68	5,5
Şirinevler	99	14	7
Tekevler	153	46	3,3
Tekinler	692	139	5
Yaylatepe	791	187	5,5
Yeni	573	121	4,7
Yeşilevler	151	37	4
Yeşiller	237	51	4,6
Yeşilova	650	133	4,8
Yeşiltepe	173	23	7,5
Yıldız	434	173	2,5
Yukarı	142	37	3,8
Zafer	541	76	7,1
Toplam	13921	2991	4,6

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Çalışma sahasının verilerine göre ortalama aile büyüklüğü mahallelere göre farklılık göstermektedir. En yüksek ortalama aile büyüklüğüne sahip mahalle 7,7 ile Erdemli, 7,5 ile Yeşiltepe, 7,1 ile Zafer, 7 ile Şirinevler, 6,5 ile Demetevler, 5,5 ile Yaylatepe ve Sevek mahalleleri, 5,3 ile Aşağı ve Dumlupınar mahalleleri, 5,1 ile Beşevler Mahallesi ve 5 ile Kurtuluş ve Karşıyaka mahalleleri sırayı almıştır. En düşük ortalama aile büyüklüğü 2,5’le Kayabaşı ve 2,6’yla Yıldız Mahallesi’ne aittir. Geriye kalan Aykut Ozan, Emek, Gürpınar, Haydar, Mehmet Akif, Orta, Pınarbaşı, Yeni, Yeşilevler ve Yeşilova mahallelerinin ortalama aile büyüklüğü 4 civarında seyretmektedir. Kasabada

nüfusu (2658) en fazla olan Aşağı Mahallesi'nin hane büyüklüğü 5,3 ile ortalamanın üzerindedir.

Kasaba yerleşmesini yansıtan veriler, geleneklerin baskınlığını koruduğunu ve fiziki çevrenin dezavantajının sosyo-ekonomik hayatı olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. İlerleyen dönemlerde ülkemizde olduğu gibi etüt alanında da eğitim düzeyinin ilerlemesi, ailelerin gelir düzeyinin artması, sosyo-kültürel şartların değişerek yükselmesiyle ortalama aile büyüklüğünün küçüleceği düşünülmektedir.

2.2.4.2. Bağımlılık Durumu ve Bağımlı Nüfus

Demografi bilimine bağlı olarak, bir toplumda ekonomik açıdan üretken olmayan, çalışan nüfusun ürettiklerini tüketen nüfusa, bağımlı nüfus denilmektedir. Bağımlı nüfus, toplam nüfusa bölünerek oranı hesaplanır. Nüfus bilimcilerinin tanımlamasına göre 15-64 aralığına aktif, üretici nüfus; 0-14 ile 65 ve üzeri yaş grupları ise bağımlı nüfustur. Çalışma sahasının geniş aralıklı yaş grupları tablosu incelendiğinde çalışma çağındaki nüfus 8943, bağımlı nüfus ise 4978'dir. Sahada üreten nüfusun toplam oranı %64,2, bağımlı nüfusun oranı ise %35,7'dir. Bunun %4,2'sini yaşlı bağımlı, %31,5'ini de çocuk bağımlı meydana getirmektedir.

Çalışan nüfus; ev hanımlarını, öğrencileri, istihdam edilmeyenleri, engelli bireyleri ve askerlik görevini yapanları kapsadığı için verilerin güvenilirliği ve geçerliliği düşmektedir. Bu çeşit insanların üretim hayatına katılmadıkları gerçektir. Aynı şekilde bağımlı grubuna dâhil olan yaşlı ve çocuk nüfusun içerisinde de çoban, ırgat, rençper, işçi gibi meslek grupları da üretime katılarak bilinmeyen aktif nüfusu oluşturmaktadır. Bunlar detaylı hesaplandığında ulaşılan sonuçtan daha farklı bir durum ortaya çıkacaktır. Kasabadaki aktif nüfus yeterince istihdam edilmez ise işsizliğe, tüketimin artmasına, iç-dış göçe neden olabileceği belirtilebilir.

2.2.4.3. Nüfusun Eğitim ve Kültür Durumu

Coğrafyacı Harris, kültürü “bir nüfus ya da toplumun öğrenilmiş düşünce ve davranış özellikleri”, Ann E. Larimore ise “bir grubun üyelerinin öğrenip yaşadıkları ve gelecek nesillere aktardıkları bir yaşam tarzı” olarak tanımlamaktadır. (Tümertekin ve Özgüç, 2004:79). Kültürel coğrafya ise kültürel faaliyetlerin neden belirli bağlamlarda

gerçekleştiğini sorgulayarak kültürel faaliyetlerin ve durumların birbiriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu ve etkisini keşfetmekle ilgilenir (Okur, 2022:130).

Bir devletin gelişerek ayakta kalabilmesi için devleti oluşturan toplumların birbirlerine karşı hoşgörülü, birbirlerinin kültürlerine, yani inanış, gelenek, görenek ve dillerine karşı saygılı olmaları şarttır (Atalay, 2004:438). Sason, Osmanlı döneminden günümüze Türk, Kürt, Arap ve Ermeni toplumlarının bir arada olduğu, kültürel zenginlik dediğimiz çok kültürlülük kavramını ortaya çıkarmış bir yerleşmedir.

Sason'da bulunan geçmişi 1500 yıl olan Saint Pierre (Komk-Gomk) Manastırı, cami ve medreselerin bir arada olması maddi kültürel çeşitliliği ortaya koymaktadır. Yerleşmedeki din, inanış ve dil çeşitliliği, ahlaki kurallar, örf, adetler ise günümüze ulaşan manevi kültürel özelliklerdir. Sahada yapılan gözlemlerde Arapça, Türkçe ve Kürtçenin konuşulduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin güneydoğusunda konuşulan ve kenar Arap lehçeleri olarak adlandırılan, Sason Arap lehçesidir (Akkuş, 2014:3). Ülkemizde Muş'tan sonra Arapçanın kuzeyde yayıldığı son sınırın Sason olduğu ifade edilebilir. Muş ve Sason'da yaşayan bazı Ermeniler, kendilerini dinsel açıdan içinde bulundukları topluma ait hissetmek için "Müslimin" ismini kullanmayı tercih etmişlerdir (Ahnas, 2019:94).

Çalışma sahalarının eğitim durumunun değerlendirilmesinde, okuryazar olan ve olmayan nüfus, alandaki okullaşma oranı, okul çağı nüfusun eğitim kademeleri arası öğrenci akışı, okul-öğretmen-öğrenci sayısı dengesi gibi kriterler dikkate alınmaktadır (Doğanay, 1997:171). Sason ilçesinde, tarihi belgelerden edindiğimiz bilgilere göre, Osmanlı döneminde eğitime büyük önem verilmiştir. 1892 tarihli Bitlis Vilayet Salnamesi'ne göre, Sason'da beş medresenin bulunduğu, bunlardan dördünün harabe edildiği, 8 cami, 2 manastır ve kilisenin de olduğu kayda geçirilmiştir (Aykan, 2017:82).

Sason'da kurum sayısı ve eğitim faaliyetlerinin yetersiz olması sonucunda II. Abdülhamit'in talimatıyla kazaya bağlı köylerde, 2 mekteb-i ibtidai (İlkokul), 1 mekteb-i rüştiye (Ortaokul) ve 1 Ermeni mektebi açılmıştır. Geç açılan bu eğitim kurumlarının temel amacı, halkın İslam inanç esaslarını öğrenmesi, asayişin temin edilerek sükunetin sağlanması ve Ermeni isyanları karşısında doğru davranışlar gösterilmesine katkılar sunmasıdır (Yıldız, 2022:23). Çünkü eğitim, bireylerin demokratik ve siyasal bilincini

geliştirme, toplumsal sorunların anlaşılabilmesini kolaylaştırma, nitelikli gelişmelere hazır hâle gelinmesi gibi yaşamın pek çok alanına katkıda bulunmaktadır.

İlçenin 2023 yılı okuryazar oranının hesaplaması TÜİK'ten alınan verilere göre yapılmıştır (Tablo 2.11). Okuma ve yazma oranlarının tespiti için alt kriter 6 yaş belirlenerek daha ileri yaştaki okuma-yazma bilenlerin sayıları, o yaştaki toplam nüfusa oranlanarak hesaplanmıştır (Koday, 2005:46). İşlem sonucuna göre, yerleşmedeki nüfusun %83'ü okuma-yazma bilmektedir. Oranın yüksek çıkması, ülkemizde 12 yıllık eğitimin zorunlu olmasıdır. Buna göre okur-yazar olanların %86'sı erkeklerden, %81'i kadınlardan oluşmaktadır. Cinsiyet dağılımında erkek ve kadınların birbirine yakın değerler göstermesi, kız çocuklarının eskiye nazaran eğitim hayatında daha aktif rol aldıklarını göstermektedir.

Sason ilçesinde, okuryazar nüfusun %19,4'ü ilkokul, %8,1'i ilköğretim, %18,3'ü ortaokul, %24,3'ü ortaöğretim, %8,2'si ise üniversite ve yükseköğrenimin farklı kademelerinden mezundur. Okuma-yazma bilmeyenlerin oranı %6, okuma-yazma bilen, herhangi bir eğitim kademesinden mezun olmayan kesim ise %15'tir. Bu sonuçların fazla çıkmasının nedeni 0-6 yaş okul çağındaki olmayan nüfus ile 65+ yaş grubu nüfusun dahil edilmesidir.

Tablo 2.11. Sason İlçesinde Nüfusunun Eğitim Durumu (2023).

Eğitim Durumu	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si
Okuma Yazma Bilmeyen	300	2,57	1166	9,37	1466	6,08
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	1625	13,91	2013	16,18	3638	15,08
İlkokul Mezunu	2497	21,38	2186	17,58	4683	19,42
İlköğretim Mezunu	1022	8,75	945	7,60	1967	8,16
Ortaokul veya Dengi Meslek Ortaokul Mezunu	1625	13,91	2811	22,60	4436	18,39
Ortaöğretim ve Dengi Meslek Okul Mezunu	3440	29,45	2425	19,50	5865	24,32
Yüksekokul veya Fakülte Mezunu	1032	8,83	777	6,25	1809	7,50
Yüksek Lisans Mezunu	105	0,90	60	0,48	165	0,68
Doktora Mezunu	2	0,02	1	0,01	3	0,01
Bilinmeyen	33	0,28	54	0,43	87	0,36
Okul Çağında Olmayan	1467	12,56	1398	11,24	2865	11,88
Toplam	13148	100,0	13836	100,0	26984	100,0

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2.12. Sason İlçesinde Nüfusun Okuryazarlık Durumu (2023).

Eğitim Durumu	Erkek	%'si	Kadın	%'si	Toplam	%'si
Okuma Yazma Bilen	11348	86	11218	81	22566	83
Okuma Yazma Bilmeyen	1767	13	2564	18	4331	16
Bilinmeyen	33	1	54	1	87	1
Toplam	13148	100,0	13836	100,0	26984	100,0

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Kasabada 2023 yılı formal eğitimin örgün öğretiminde; 1 yüksekokul, 4 ortaöğretim, 14 ilköğretim, 2 okulöncesi, 1 engelli eğitim merkezi ve 11 dini eğitim merkezinde eğitim verilirken informal eğitimin yaygın öğretimi ise Halk Eğitim Merkezi tarafından karşılanmaktadır. Bu kurumlara ek olarak MEB'e bağlı özel kurum ve kuruluşlarda da eğitim ve öğretim sınırlı olsa da yapılmaktadır. Kasabada, bilgiye erişimi kolaylaştırmak için kaymakamlık ve ilçe MEM tarafından Çok Amaçlı Toplum Merkezinde (ÇATOM) 2 adet okuma salonu açılmıştır. Okuma salonları öğretmenlerin refakatinde, daha çok evlerinde çalışma ortamı olmayan, sınavlara hazırlanan öğrencilere yönelik hizmet vermektedir.

2.2.5. Nüfus Yoğunluğu ve Dağılışı

Herhangi bir sahada yaşayan nüfus ile alanın yüz ölçümü arasındaki orana *yoğunluk* denmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2004:220). Sason, bölge tasnifinde yeryüzü şekillerinin dağlık yapısından dolayı Doğu Anadolu Bölgesi sınırında kalmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi nüfusunun en dikkat çekici özelliklerinden biri mekâna dağılımının düzensiz ve nüfus yoğunluğunun düşük oluşudur (Arınç, 2011:66).

Kasabada nüfusun toplandığı alanlar, tarımsal faaliyetlere uygun olan birikinti koni ve yelpazelerinin oluşturduğu dağların etekleri ile Aydınlık (Sason) Çayı'nın oluşturduğu sulanabilir vadi tabanının çevresidir. Morfolojik yapının elverişsizliği nedeniyle mahallelerin kapladığı alan oldukça küçüktür. Mahalleler alansal açıdan küçük ancak nüfus özelliğinden büyük bir yoğunluğu barındırdıkları için, dikey yapılaşmanın da sık olduğu ünitelerdir.

Coğrafya bilimi yönünden nüfus yoğunluğu; aritmetik, fizyolojik ve tarımsal olmak üzere üç farklı şekilde hesaplanmaktadır. Çalışma sahalarında genel olarak aritmetik nüfus yoğunluğu tercih edilmektedir. Bu yoğunluğun aksayan yönü, arazinin niteliğini hesaba katmamasıdır. Arazinin bazı bölümleri verimli, bazı bölümler kıraç, bazıları ise orta derecede önemli olabilmektedir.

Arazi niteliğindeki çeşitlikleri göz önüne almayan aritmetik yoğunluk değeri, tek başına hiçbir zaman bir nüfuslanma indisi olarak kullanılsa da dünya ülkelerinde nüfusun yoğunluğunu ölçmek için en kolay elde edilebilen değerdir. Bu ortalama değerdir ve genel bir bilgi vermekten öteye gidemez (Tümerterkin ve Özgüç, 2010: 321-322). Çalışma yerinde elimizde bulunan verilerle, aritmetik nüfus yoğunluğu hesaplamasından faydalanılmıştır.

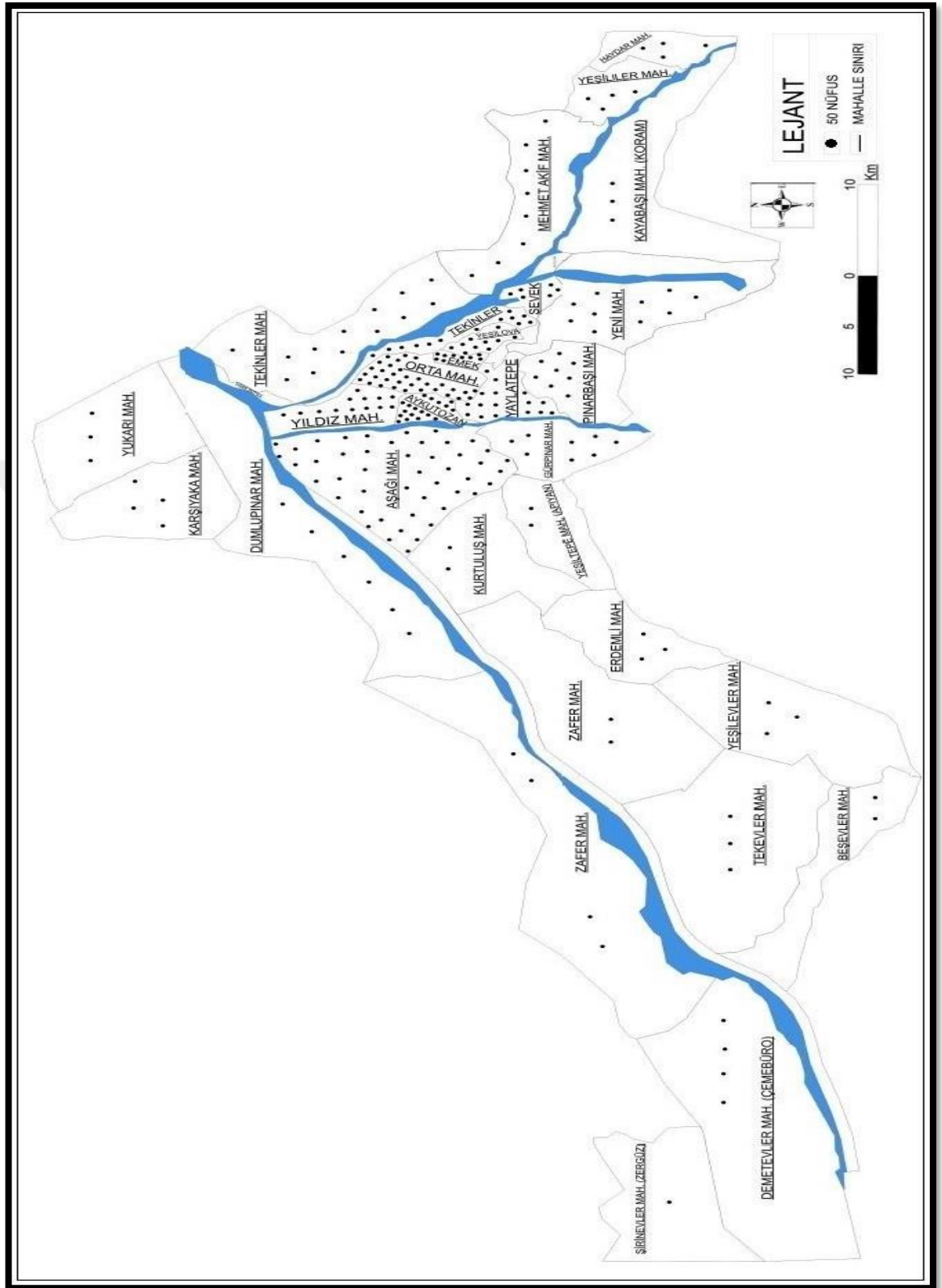
Sason ilçe merkezi belediye yönetim sınırları içerisinde kalan alanın yüz ölçümü yaklaşık 5316 ha'dır. Toplam nüfusu ise 2023 yılı verilerine göre 13921'dir. Verilere göre aritmetik nüfus yoğunluğu hektara 2,7 kişi olarak hesaplanır. Bu yoğunluk mahallelere göre oranlandığında, en yoğun nüfuslu mahalle 55,3 ha/kişi ile Emek Mahallesi, yoğunluğu en az olan mahalleler ise 0,4 ha/kişi ile Şirinevler ve Tekevler mahalleleridir. Emek Mahallesi'nin aritmetik nüfus yoğunluğunun yüksek olması, nüfusun fazlalığından ziyade arazi miktarının az oluşuyla ilgilidir. Bu mahalleyi nüfusunun çok olmasından ötürü 36,1 ha/kişi ile Yeşilova Mahallesi takip etmektedir. Yeşilova Mahallesi, nüfus sayısı bakımından kasabada ikinci, dikey yapılaşmada da birinci sırada gelmektedir. İlçe merkezinin en fazla nüfusuna sahip Aşağı Mahalle'nin nüfus yoğunluğu da yüz ölçümünün genişliğinden kaynaklı 9,9 ha/kişi olarak belirlenmiştir.

Kasabanın nüfus yoğunluğunda ön sırada olan üniteleri, Emek, Yeşilova, Aykut Ozan ve Orta mahalleleridir. Bu mahallelerden uzaklaştıkça konut, kamu kurumu ve iş yerleri yoğunluğu giderek azalma eğilimi göstermektedir. Nüfus yoğunluğunun az olduğu mahalleler ise Aydınlık (Sason) Çayı boyunca dağınık dağılışı gösteren, tarımsal faaliyetlerin küçük ölçekli yapıldığı, 0,5 ha/kişi ile Demetevler, 0,6 ha/kişi ile Zafer ve Yeşilevler, 0,7 ha/kişi ile Yukarı, 0,8 ha/kişi ile Dumlupınar ve Kurtuluş mahalleleridir.

Tablo 2.13. Sason Kasabasında Aritmetik Nüfus Yoğunluğunun Mahallere Göre Dağılımı (2023).

Mahalle Adı	Nüfusu	Yüz Ölçümü (Ha)	Nüfus Yoğunluğu (Ha/Kişi)
Aşağı	2658	267	9,9
Aykut Ozan	990	31	31,9
Beşevler	155	158	0,9
Demetevler	269	528	0,5
Dumlupınar	325	383	0,8
Emek	498	9	55,3
Erdemli	262	125	2
Gürpınar	440	97	4,5
Haydar	218	54	4,4
Karşıyaka	254	154	1,6
Kayabaşı	251	24	10,4
Kurtuluş	132	165	0,8
Mehmet Akif	340	201	1,6
Orta	1687	54	31,2
Pınarbaşı	431	93	4,6
Sevek	375	38	9,8
Şirinevler	99	199	0,4
Tekevler	153	350	0,4
Tekinler	692	295	2,3
Yaylatepe	791	56	14,1
Yeni	573	221	2,5
Yeşilevler	151	247	0,6
Yeşiller	237	69	3,4
Yeşilova	650	18	36,1
Yeşiltepe	173	99	1,7
Yıldız	434	77	5,6
Yukarı	142	187	0,7
Zafer	541	901	0,6
Toplam	13921	5316	2,70

Kaynak: TÜİK ve Sason Belediyesi verilerinden derlenmiştir.

Harita 2.2. Sason Kasabasının Mahallere Göre Nüfus Dağılışı Haritası.

2.3. YERLEŞME

2.3.1. Yerleşmenin Fizyonomisi

Barınmak ya da belirli bir faaliyeti sürdürmek amacıyla bir arazi parçası üzerine inşa edilmiş bir veya birden fazla sayıdaki konuttan oluşan ünitelere yerleşme denir (Özçağlar, 2011:37). Her ne kadar insanlar doğal çevreyi başka yollardan değişime uğratabiliyorsa da fiziki görünümün kültürel coğrafi görünüme dönüştürülmesi en dramatik şekilde insanların yerleştikleri yerlerde ortaya çıkmıştır. Yerleşmelerin kurulmasında baskın unsur doğal şartlar olsa da kültürel özellikler ve siyasi faaliyetler de konutların şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu yüzden yerleşmeler tüm beşerî coğrafyanın en merkezi kısmını oluşturlar (Tümertekin ve Özgüç, 2004: 295).

Çalışma alanını oluşturan Sason ilçe merkezi, birbirinden ayrı 28 mahalle ünitesinden oluşmaktadır. Kent dağların etek düzlüğünde (piedmont) daha çok Aydınlık (Sason) Çayı'nın çevresinde kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda gelişen dalgalı arazide kurulmuştur. Batman il merkezine yaklaşık 70 km mesafede bulunan Sason'un, ortalama yükseltisi Güneydoğu Anadolu'ya göre fazla olduğu için, eskiden beri bir kale merkezi görevi görmüştür. Sason'un morfolojik görünümü dağlıktır. Yerleşmenin çevresi ortalama yükseltisi en az 1000 m olan farklı dönemlerde meydana gelmiş kütellerce kuşatılmıştır.

Sahanın yerleşim tarihinin çağımızdan 2700 yıl öncesine dayandığı düşünülmektedir. Kasabanın yerleşim yerinin seçiminde Eski Sason'a göre yüzey şekillerinin daha düze yakınlığı ve su kaynaklarının fazlalığı en önemli fiziki çevre unsurları olmuştur. İlçe merkezi günümüzdeki yerine II. Abdülhamit döneminde taşınmıştır. Eski Sason, bugünkü Sason'un 7 km kadar kuzeybatısında ve kente yukarıdan bakan, Meydan Dağı'nın güney yamacında gelişim göstermiştir. Sason'un eski kuruluş yeri dağlık olduğundan özellikle ulaşım açısından ihtiyaca cevap vermemekte ve gelişmeye uygun görünmemekteydi. İsyanlar karşısında güven ortamının oluşturulması ve durgunluğun sağlanması için yerleşme *Kabu'l Cev-z köyüne* nakledilmiştir. Taşındıktan sonra bugün kurulduğu yerde gelişmeye başlayan yerleşmenin nüfusu arttıkça, çevreye doğru yatay genişlemiştir. Yerleşmede mekânsal gelişmenin darlığı zamanla dikey gelişmeyi de ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'deki yerleşmeler, fonksiyonel özellikleri ile ikamet süreleri dikkate alınarak “kırsal yerleşmeler” ve “kentsel yerleşmeler” olarak iki ana grupta

toplanmaktadır. Kentsel yerleşmelere dâhil edilen kasabalar, şehirlerin alt basamağını oluşturan yerleşmeler olup köy ile şehir arasındaki köprüyü meydana getirmektedir. Fonksiyonları itibarıyla şehirler kadar gelişmemiş, fakat köylere oranla bir hayli düzelmiş yerleşmelerdir (Özçağlar, 2011:41-61).

2.3.1.1. Yerleşmenin Yatay ve Dikey Gelişimi

Sason'un bugünkü durumu gözlemlendiğinde, etek düzlüğü yerleşmesi görünümünde olan, dar alana sahip bir merkez olduğu söylenebilir. Bunda en önemli etken, morfolojik yapısının yatay genişlemesini kısıtlamasıdır. Sahada yatay gelişime uygun alanların büyük bir kısmı kullanıldığı için günümüzde daha çok dikey gelişimi süreklilik göstermektedir.

Fotoğraf 2.2. Kasabanın Yatay Gelişimini Sınırlandıran Faktörlerden Bir Görünüm.

İlçe merkezinin kuruluşu ve günümüze kadar gelişimi üzerinde, çevresinde bulunan dağ ve tepelerden dış kuvvetlerin etkisiyle getirilen unsurların depresyonlarda birikmesi, zamanla akarsuların buralara yerleşerek şekillendirmesiyle oluşan verimli, sulanabilir, dalgalı düzlüklerin olması belirleyici olmuştur. Araştırma alanı, 28 mahalleden oluşmaktadır. Bunlar Aşağı, Aykut Ozan, Beşevler, Demetevler, Dumlupınar, Emek, Erdemli, Gürpınar, Haydar, Karşıyaka, Kayabaşı, Kurtuluş, Mehmet Akif, Orta, Pınarbaşı, Sevek, Şirinevler, Tekevler, Tekinler, Yaylatepe, Yeni, Yeşilevler, Yeşiller,

Yeşilova, Yeşiltepe, Yıldız, Yukarı ve Zafer isimlerini taşıyan ünitelerdir. Mahalleler relief şartlarının uygun olduğu NE-SW doğrultusu yönünde, gelişme imkânı bulmuştur. Sason Belediyesinde yapılan mülakatlarda yatay gelişim, en son hazırlanan imar planı bâz alınarak, özellikle Orta, Aykut Ozan ve Yeşilova Mahallelerine göre ayarlanmıştır.

Çalışma sahasındaki resmi kurum ve kuruluşların büyük bir bölümü Aşağı ve Orta mahallelerinde dağılış göstermiştir. Bu nedenle Aşağı ve Orta mahalleleri hem konut hem de nüfus yoğunluğu bakımından diğer mahallere göre daha dikkat çekmektedir. Söz konusu mahallelerin gelişmişlik düzeylerinin yüksek olması sadece doğal faktörlerin elverişli olmasıyla sınırlı olmayıp, sosyo-ekonomik gibi beşeri unsurlar bakımından da yerleşmenin merkezini oluşturmalarıdır. Orta, Aykut Ozan, Yaylatepe, Aşağı, Gürpınar, Yeşiltepe, Kurtuluş ve Zafer mahallelerinin sınırını kapsayan Cumhuriyet Caddesi, kasabanın en fonksiyonel kesimidir. Sahada yapılan gözlem ve görüşmelerde 2019 yılı öncesinde daha çok bir veya iki katlı yapıların bulunduğu kentte, beş ve üzerinde yüksek yapılar sonradan inşa edilmiştir. Günümüzde yerleşmede, dikey gelişim ön planda olup, kat sayısı fazla olan binalar artış göstermiştir.

Fotoğraf 2.3. Sason Kasabasının Dikey Gelişimini Gösteren Bir Görünüm.

Etüt alanında, konut kat sayılarının mahallelere dağılımına bakıldığında beş ve üzeri kat sayısına sahip binaların, kenar mahallelerde olmadığı görülmektedir. Bu üniteler, tek katlı konutların çoğunlukta olduğu mahallelerdir. Bahsedilen mahallelerde genellikle hayvancılık ve tarımla uğraşan aileler oturmaktadır. Sonradan yapılaşan Aşağı Mahalle, hastane ve bazı resmi kurumların konumlandığı alan olması nedeniyle çok katlı yapıların yer aldığı bir yerleşme ünitesi durumundadır. Bu mahalleyi Aykut Ozan ve Orta Mahalle takip etmektedir. İlçe merkezinde, konut sayısı ve nüfus miktarının en az olduğu mahalle Şirinevler (Zergüz) Mahallesi'dir. Nüfus miktarının ve konut kat sayısının en fazla olduğu mahalle ise Aşağı Mahalle'dir.

Tablo 2.14. Sason Kasabasında Konutların Kat Sayısının Mahallelere Göre Dağılımı (2023).

Mahalle Adı	Bir Katlı	İki Katlı	Üç Katlı	Dört Katlı	Beş+ Katlı	Toplam	%'si
Aşağı	39	85	69	184	308	685	16,4
Aykut Ozan	8	12	32	100	174	326	7,8
Beşevler	14	26	-	-	-	40	0,9
Demetevler	20	20	10	4	-	50	1,2
Dumlupınar	33	29	14	7	5	88	2,1
Emek	18	27	20	72	47	184	4,4
Erdemli	8	14	6	4	8	40	0,9
Gürpınar	28	40	25	19	34	146	3,5
Haydar	21	13	8	5	-	47	1,1
Karşıyaka	14	15	10	6	5	50	1,2
Kayabaşı	15	11	16	13	-	55	1,3
Kurtuluş	13	7	8	2	3	33	0,7
Mehmet Akif	27	38	31	21	12	131	3,1
Orta	71	75	112	170	178	606	7,5
Pınarbaşı	35	60	16	10	-	121	2,9
Sevek	29	29	40	6	-	104	2,5
Şirinevler	10	5	-	-	-	15	0,3
Tekevler	17	21	12	9	-	59	1,4
Tekinler	20	36	50	49	23	178	4,2
Yaylatepe	30	40	64	77	61	272	6,5
Yeni	40	75	34	20	-	169	4
Yeşilevler	23	8	4	3	-	38	0,9
Yeşiller	28	12	11	3	-	54	1,3
Yeşilova	20	25	55	80	28	208	5
Yeşiltepe	19	9	6	4	-	38	0,9
Yıldız	60	126	40	22	19	267	6,4
Yukarı	17	9	7	5	-	38	0,9
Zafer	27	45	21	11	6	110	2,6
Toplam	704	912	721	906	911	4152	100,0

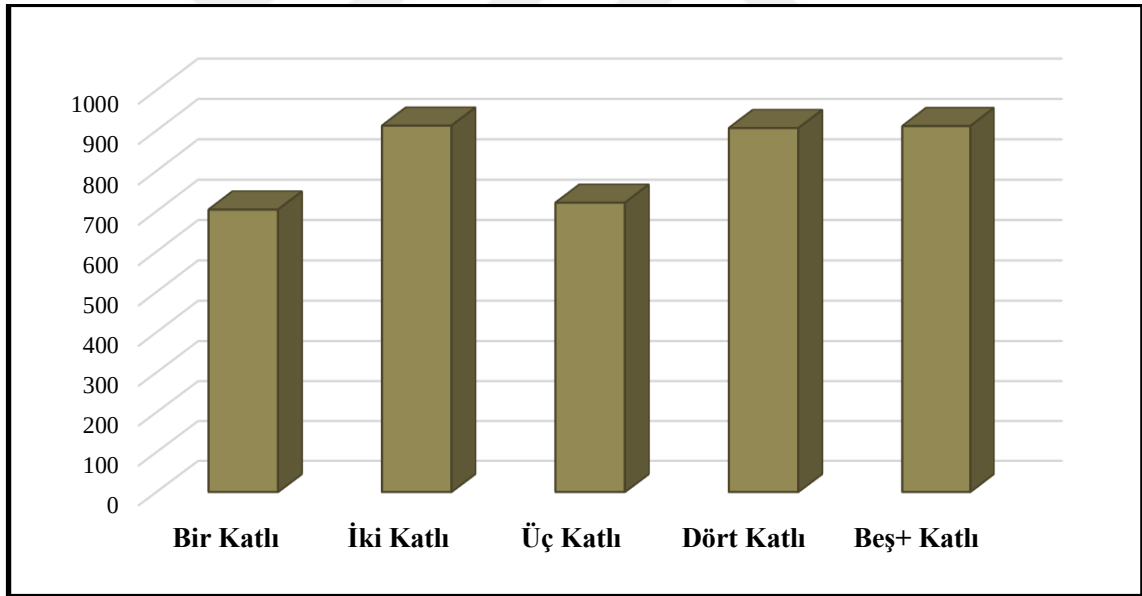
Kaynak: Sason Belediyesi verilerinden derlenmiştir.

Sason’da konutların kat sayısına göre dağılımı incelendiğinde en yüksek oranın %21,9 ile iki ve beş üzeri katlı yapıların oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Bu oranı %21,8 ile dört katlı, %17,3 ile üç katlı, %16,9 ile bir katlı konutlar izlemektedir. Kasabanın arazi yapısının dağlık olmasından ötürü müstakil veya iki katlı inşa edilmiş yapıların bahçelerinde meyve ve sebze yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Tablo 2.15. Sason Kasabasında Kat Durumlarına Göre Konut Dağılımı (2023).

Kat Sayısı	Toplam	% 'si
Bir Katlı	704	16,9
İki Katlı	912	21,9
Üç Katlı	721	17,3
Dört Katlı	906	21,8
Beş+ Katlı	911	21,9
Toplam	4152	100,0

Kaynak: Sason Belediyesi verilerinden derlenmiştir.

Şekil 2.5. Sason Kasabasında Kat Durumlarına Göre Konut Dağılımı (2023).

Türkiye’deki mevcut yığma kırsal yapı stoğunun iyileştirilmesi gereği, bu yapıların depreme karşı dayanıklı yapılması ya da güçlendirilmesi, bunun için de depremlerdeki davranışlarının bilinmesi ve bu bilgi ışığında deprem dayanımlarının artırılması gerekmektedir (Koç, 2016:36-57). Çalışma alanında, bazı mahallelerde duvarları taştan yapılmış, çamur harçlı düz damlı toprak evler, iki katlı ahşap karışımli kerpiç evler,

genelde 2000 yılı sonrasında tuğla ve briket kullanılarak yapılan betonarme yapılar bir arada bulunarak çarpık yapılaşma görünümü sergilemektedir. Kasabanın standardı düşük eski kerpiç konutları, daha çok Aydınlık (Sason) Çayı'nın etrafındaki mahallelerde dağılışı göstermiştir. Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu Orta ve Yaylatepe mahallelerinde basit tuğla ve briketten yapılmış konutlar ile modern çok katlı yapılara rastlanmaktadır.

Sahadaki yapılaşma, arazinin yapısal özelliği dikkate alınmadan müteahhitler tarafından yapılmaktadır. Sason'un levhaların sıkıştırma alanında, Bitlis Bindirme Zonu bağlantılı fayların etkisi altında yer alması ve zeminin yumuşak dolgulu alüvyon olması sebebiyle az katlı yapılaşma tercih edilmelidir. Fakat yerleşmede yapılan gözlemlerde, çok katlı konutların hızla yayıldığı, dikey yapılaşma önceliği oluşturmaktadır.

Geçmişte kasabada yaşanan çığ felaketine maruz kalan insanlar için 1992 yılında 93 konut, tamamlanarak sahiplerine teslim edilmiştir. Konutlar, alanın topografik durumuna göre deprem direnci sağlamak üzere iki katlı olacak şekilde inşa edilmiştir.

Çalışma alanında mühendislik eğitimi almamış kişilerce, arazinin tektonik yapısı dikkate alınmadan kaçak yollarla çok katlı betonarme yapılar dikilmiştir. Genelde bu konutların ilk iki katı iş yeri, bodrum katı ise depo amaçlı kullanılmaktadır. Binaların geriye kalan kısımları, yerleşme yerleri olarak tercih edilmiştir.

2.3.1.2. Konutlar ve Konut Tipleri

Ev kavramı, mimari bir terim olup yapımında farklı malzemelerin kullanıldığı yaşam alanı olarak ifade edilmektedir. İnsanların ekonomik faaliyetlerinin çeşitlenmesi ve teknolojiyle bilgi birikiminin artması konutların fizyonomilerini değiştirmiştir. Konut tipleri, kültürel coğrafyanın yorumlama alanında yer almaktadır. Konut tiplerini ve özelliğini etkileyen en önemli doğal faktör iklim koşullarıdır. İlimden sonra yapıların görünümünü jeolojik-jeomorfolojik, hidrografik ve bitki örtüsü gibi fiziki özelliklerde belirlemektedir. Ev tipleri, kültürel gelenek ve geçişlerin göstergeleri olabilir. Evlerin fonksiyonları ve planları da toplumsal değerler ve ekonomik ihtiyaçlar hakkında bir izlenim edinilmesini sağlar (Tümerterkin ve Özgüç, 2004:304-306).

Sason'un fiziki coğrafya özelliklerinin çeşitliliği, alanda yapılan konutların fonksiyonlarını ve tiplerini de farklılaştırmıştır. İlçe merkezinin bugünkü fizyonomisi incelendiğinde jeomorfolojik özelliklerinden dolayı düzensiz bir yapı özelliği gösterdiği

görülmektedir. Özellikle geçmiş dönemlerde konutların yapımında kullanılan yapı malzemeleri ve mimari tarzları genellikle doğal çevrenin etkilerini yansıtır ve bu etki kırsal kesimde daha çok hissedilirdi (Arınç, 2016:65). Sason; enlem, yükselti, iklim ve bitki örtüsü gibi doğal özellikleri birbirinden farklı bulunan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden Doğu Anadolu Bölgesi'ne transfer basamağıdır. Bu nedenle Sason'da konutlar, her iki bölgenin tesirinde kalarak taş ve kerpicing, hatta ormanlık alanların varlığından ahşabın da bir arada kullanıldığı karma yapı özelliği göstermektedir. Bu durum günümüzdeki betonarme konutlarda pek görülmemektedir.

Etüt yerindeki eski konutlarda, özellikle imkânların kısıtlı olduğu dönemlerde, kerpiç yapı malzemesi kullanılmıştır. Toprak ev, orman ve ev yapımına elverişli taşın yoksun sahaların karakteristik konutudur. Kerpiç dünyada en çok kullanılan yapı malzemesidir. Alüvyonlu ovalarda topraktan başka ev inşasına elverişli yeterli malzeme temin edilememektedir. Ayrıca toprak evin yapımının kolaylığı da bir tercih sebebidir (Benker, 1977:113). Temel ve iskelet sistemi yeterli olmadığı için yağışın çok olduğu dönemlerde bu konutlar şişerek yıkılmaktadır.

Fotoğraf 2.4. Çalışma Sahasındaki Taş Konuttan Bir Görünüm.

Kasabada konut yapımında kullanılan bir diğer malzeme taştır. Türkiye’de yüksek yaylalar ve dağlardaki köylerin çoğunda taş meskenler hâkimdir. Başta Doğu Anadolu olmak üzere Kuzey Anadolu kıyı kuşağında bu tip meskenler çok yaygındır (Benker, 1977:122). Sason’da yerleşmelerin bir kısmı da bir veya iki katlı olup taş surla çevrili bahçe içerisinde yer almaktadır. Aydınlık (Sason) Çayı’nın akış alanındaki dağınık yapılaşma konutların yanına çilek bahçelerinin eklenti olmasına olanak sunmuştur. Konutun biçimlenişi sadece fiziksel etkenlerin sonucu değil, sosyokültürel faktörlerin de bir neticesidir. Tüm çevresel etkilerin yanında insanın gelenek ve görenekleri, alışkanlıkları, istek ve eğilimleri, kaprisleri, toplumsal yapısı, dünya görüşü, inancı, kültürel değer ve normları konut tasarımı üzerinde etkili olan sosyal unsurlardır (Ceyhan ve Bulut, 2017:82).

Sason’da konutların şekli, planı ve iç mekânsal düzenlenmesinde doğal unsurların dışında ekonomik şartlar, kültürel yaşam tarzı, eğitim seviyesi ve inanç değerleri etkili olmuştur. Sahanın etnik yapısının çeşitliliği, kültürel coğrafyanın yararlandığı tüm bilimleri etkileyerek zenginlik sağlamıştır. Cami, medrese, manastır ve kiliselerin varlığı yöredeki yapıları farklılaştıran sosyal faktörleri örneklemektedir.

Türkiye, yüksek ve eğimli yüzeylerin geniş alanlar kapladığı bir ülkedir. Anadolu kesiminin büyük payı eğimli yüzeylerden oluşur. Türkiye arazilerinin büyük bir bölümünde, etkili bir aşınma veya erozyon, heyelan (yer kayması), çığ hareketleri ve taşkınlar süreci işlemektedir. Bu hareketlerin doğal afet sayılabilmesi için yollar, köprüler, konutlar, tarım alanları gibi beşeri elemanların ve özellikle can kayıplarına yol açması gerekir (Doğanay, 1997:360). Sason’da, heyelan, kaya ve çığ düşmesi gibi kütle hareketleri iklim, topografik yapı ve zeminden dolayı meydana gelerek yerleşmede zarara neden olmaktadır. Kaynağını Muş Güneyi Dağları ile Mereto Dağı eteklerinden alan, Aydınlık (Sason) Çayı havzasındaki Zafer, Tekevler, Demetevler gibi mahallerin ve kırsal arazilerin korunması için yüksekliği 2,5 m’yi geçen istifsiz taş dolgu inşaatı yapılmıştır (Batman İl Afet Risk Azaltma Planı, 2021).

Kısaca, çalışma alanında konut yapımında doğal ve beşeri çevre faktörleri etkili olup bu özelliklerin etkisiyle ev ve eklentileri şekil almış. Kasabada nüfus, iskâna uygun sınırlı alanlarda toplanmıştır.

2.3.1.3. Arazi Kullanışı ve Fonksiyon Alanlarına Genel Bir Bakış

Tarım arazilerinin, gelecek nesillere sağlıklı aktarılabilmesi için kullanım özelliklerine göre değerlendirilmeleri yapılmalıdır. Temel ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılık olan kırsal alanlar ile sanayi ve hizmeti kapsayan şehirsal sahalar yoluyla, arazinin sürdürülebilirliği arttırılarak ekonomik büyümeye destek olunabilir. Ülkemizde arazi kullanım planları uygulanmadığından araziler yetenek sınıfları dışında kullanılmaktadır. Toprak ve su gibi doğal kaynakların devamlılığı, arazinin yeteneğine uygun olarak değerlendirilmesine bağlıdır. Arazi kullanım ön çalışmalarının yapılması ve bu çalışmaların belirli bir yaklaşım ve sistem içerisinde uygulanması gerekmektedir (Erol, 2011:21).

Çalışma alanında, arazi yetenek sınıflamasında göre daha çok III ve VII. sınıf araziler dağılışı göstermiştir. III. sınıf araziler orta derecede eğimli, toprağın az da olsa taşlı, kumlu ve orta kalınlıkta olduğu; VII. sınıf araziler ise erozyon derecesinin hayli yüksek, toprak ve ana materyalin tarım yapmaya uygun olmadığı, orman ve çalı vejetasyonunun bulunduğu sahaların arazileridir. Sason kasabasının toplam fonksiyonel alan kullanımı 11270 dekarıdır. Bunun içerisinde en yüksek oran %42,8 ile 483 dekar alan ayrılan tarımsal niteliği korunacak bölümlerdir. Bu fonksiyonel alanı %36,2 ile 408 dekardan oluşan konut alanları takip etmektedir.

İlçe merkezindeki arazilerin fonksiyonel kullanımında, hizmet alanlarının (askeri, eğitim, sağlık, dini ve yönetim) toplam oranı %10,7'dir. En fazla orana sahip olan hizmet sınıfı ise askeri kullanım mekânlarıdır. Askeri yarar sağlanan alan oranı %5,7 ile 583 dekar alandan oluşmaktadır. İlçe Jandarma Komutanlığı Orta Mahalle'de Cumhuriyet Caddesi üzerinde, Tabur Komutanlığı ise Aşağı Mahalle Tekel Caddesi istikametinde konumlanmıştır (Tablo 2.16).

Yerleşmede, hizmet sektöründe eğitim alanları da büyük öneme sahip olup %2,6 oran ile 297 dekarlık bölümden oluşmaktadır. İlçe merkezinde, Milli Eğitim Müdürlüğü, Akşam Sanat Okulu, Öğretmenevi, Halk Eğitim Merkezi, 2 anaokulu, 10 ilkokul, 9 ortaokul, 4 lise ve 1 Meslek Yüksekokul yer edinmiştir. Etüt yerinde, hemen her mahallede ihtiyaca binaen ilkokul ve ortaokullar dağılışı gösterirken, ortaöğretim kurumları birbirlerine daha yakın konumda işlek mahallelerde dizilmişlerdir. Kasabada, topografyanın etkisiyle sadece eğitim kurumları değil, konut alanları ve diğer kullanım sahaları da ayırık şekiller almıştır.

Çalışma alanında sağlık alanları toplam arazi kullanımının %0,6'sını kapsayıp 74 dekar alanlık kullanıma sahiptir. İlçe merkezinde 1 Devlet Hastanesi, 1 Aile Sağlık Merkezi ve 112 Acil Müdahale İstasyonu bulunmaktadır. Sason Devlet Hastanesi, Aşağı Mahalle sınırlarında olup Hastane Caddesi üzerinde konumlanmıştır. Aile Sağlık Merkezi Yaylatepe Mahallesi'nde Sağlık Caddesi güzergâhında, 112 Acil Müdahale İstasyonu ise Gürpınar Mahallesi Cumhuriyet Caddesi'nde yer edinmiştir.

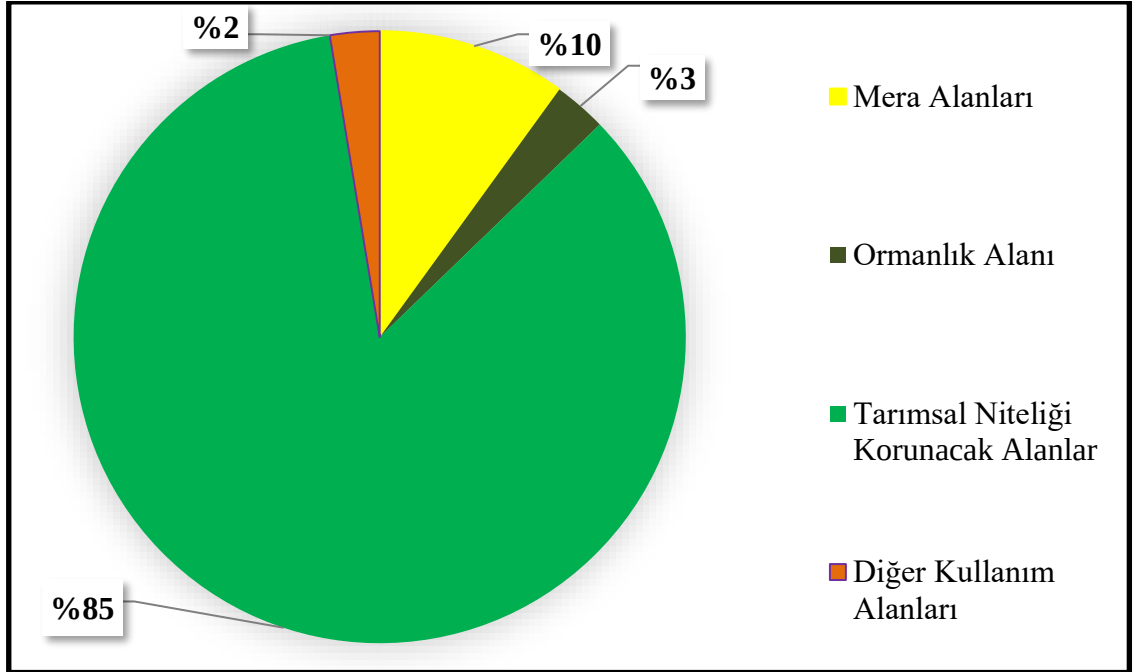
Fotoğraf 2.5. Kasabadaki Sağlık Caddesi'nden Bir Görünüm.

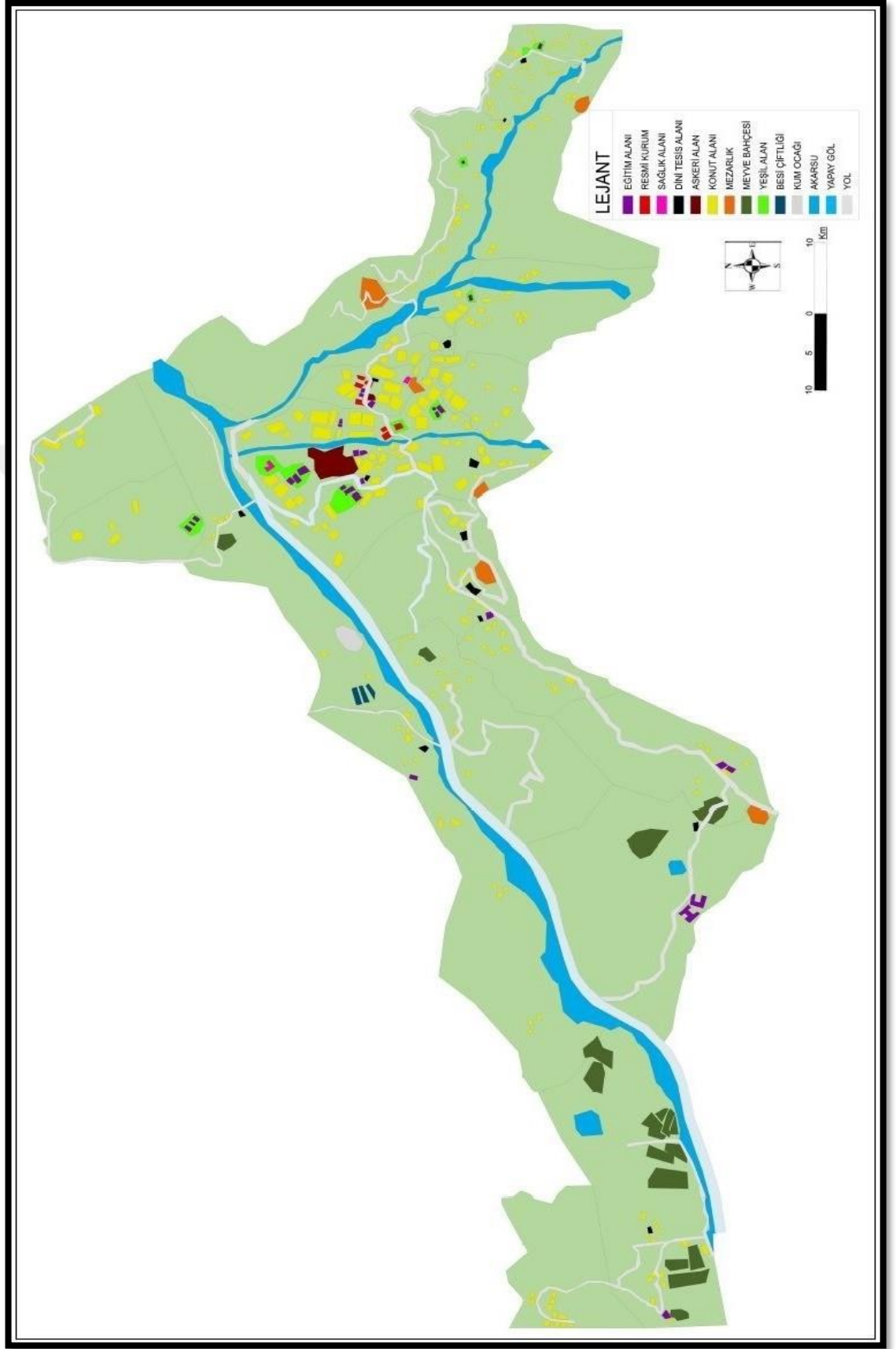
Araştırma sahasının ilçe merkezi olması kaymakamlık, müdürlükler, belediye yönetimi gibi idari birimlerin burada toplanmasını sağlamıştır. Bu kurumlar kasabanın farklı mahalle ünitelerinde dağılışı göstermiştir. Yerleşmenin fonksiyonel arazi kullanımında yönetim alanları %0,7'lik bir oran ile 80 dekarlık mekân almaktadır (Tablo 1.16). Belediyenin hizmetine ayrılmış araziler ise %0,2 dekar alandan oluşmaktadır. Temel kamu hizmeti sunan belediye binası, iki katlı yapıda, Orta Mahalle Cumhuriyet Caddesi'nde kalmaktadır. Kasabanın temel ekonomik faaliyeti hizmet sektöründen sonra, hayvancılık olduğu için mera ve ormanlık alanlar toplam 1127 dekarın %6,4'lük kısmını oluşturmaktadır. Diğer kullanım yerleri ise daha çok mezarlık, otel, akaryakıt gibi alanlardır.

Tablo 2.16. Sason Kasabasında Fonksiyonel Arazi Kullanışları (2022).

Kullanım Türü	Alan (Da)	%' si
İş ve Ticaret Alanları	152	1,34
Konut Alanları	4082	36,2
Eğitim Alanları	297	2,63
Sağlık Alanları	74	0,65
Askeri Kullanım Alanları	583	5,17
Dini Kullanım Alanları	30	0,26
Bahçe ve Park Alanları	17	1,08
Yönetim Alanları	80	0,70
Sosyal ve Kültürel Alanlar	23	0,20
Belediye Hizmet Alanı	24	0,21
Su Yüzeyi (Akarsu, Dere, Kanal vb.) Alanları	201	1,78
Mera Alanları	570	5,05
Ormanlık Alanı	159	1,41
Tarımsal Niteliği Korunacak Alanlar	483	42,8
Diğer Kullanım Alanları	149	1,32
Toplam	11270	100,0

Kaynak: Sason Belediyesi Nazım İmar Planı Raporundan Derlenmiştir (2022).

Şekil 2.6. Sason Kasabasında Fonksiyonel Arazi Kullanım Dağılımı.

Harita 2.3. Sason Kasabasının Fonksiyonel Arazi Kullanılış Haritası (2022).

Çalışma alanlarının gelişmişlik düzeyinin farklılığı hemen her bölgede ve yörede araştırmayı gerekli kılmaktadır. Çünkü kentlerin gelişimine zemin hazırlayan coğrafi çevre faktörlerinin analiz edilmesi, planlama kararlarının uygulanabilirliğini de olumlu yönde etkileyecektir (Doğanay, 2017;81). Kasabanın fonksiyonel arazi kullanımı göz önüne alınacak olursa arazilerin bir kısmı çıplak kaya ile molozdan meydana gelmektedir. Sason'un imar planı, sadece merkezi kesim için hazırlanmıştır. Yerleşme, imar planına göre düzenli bir gelişme göstermemiştir. Bu durum mahallelerin, dağınık dokuluğa yakın bir yapı özelliği sergilemelerine yol açmıştır.

Araştırma sahasındaki oturma alanlarının, aile konutu şeklinde ve genellikle dikey gelişim gösteren beş veya iki kattan oluşan bahçeli yapılar olduğuna rastlanmaktadır. Hizmet fonksiyonunda kullanılan yapılar aynı mahallelerde toplanmıştır. Bunlar daha çok nüfusun fazla olduğu Aşağı ve Orta mahalleleridir. Bahsedilen mahallelerde konutlar ve iş yerleri iç içe geçtiği için dar cadde ve sokaklardan oluşan plansız bir görünüm almıştır. İlçe merkezinin güneybatı kesiminde bulunan 685 konutun bulunduğu Aşağı Mahalle, 267 hektarlık alanıyla yapıların en çok bulunduğu ünedir. Aşağı Mahalle'nin aile konut yoğunluğu oranı %2,5 ha/konuttur. Mahallenin yüz ölçümünün büyük olması konut yoğunluğunu düşürmüştür. Kasabanın orta kesiminde bulunan Orta Mahalle, aile konutu fazla olan bir diğer mahalledir. Mahalle, 606 konut, 54 hektar ile %11,2 ha/konut yoğunluğuna sahiptir. Aykut Ozan Mahallesi de 326 aile konutu olan, 31 hektarlık alanıyla konut yoğunluğu %10,5 ha/konuttur (Tablo 2.17).

İlçe merkezinde, aile konut yoğunluğunun en fazla olduğu ünite, yüz ölçümü 9 hektar ile en az alan kaplayan Emek Mahallesi'dir. Mahallenin aile konut yoğunluğu %20,4 ha/konuttur. Şirinevler Mahallesi ise en az konut yoğunluğunun bulunduğu bir diğer ünedir. Şirinevler Mahallesi'nin büyük bir bölümü eğimli olduğu için konut inşasına uygun değildir. Mahallede 15 aile konutu yer almakta, kamu kurumu ise bulunmamaktadır. Aile konut yoğunluğunun az olduğu diğer mahalleler, Kurtuluş ve Yukarı mahalleleridir. Kurtuluş Mahallesi'nde 33 konut, Yukarı Mahallesi'nde de 38 konut ile %0,02 ha/konut oranına sahip birimlerdir. Kasabanın toplam aile konutu sayısı 4152, yüzölçümü 5316 ha, ortalama aile konut yoğunluğu ise %0,7 ha/konuttur. Yoğunluğun düşük çıkması, yerleşmenin morfolojik özelliklerinin engebeli ve dağlık olmasından ileri gelmektedir.

Çalışma alanının, yüz ölçümü en büyük mahallesi 901 hektar ile Zafer Mahallesi'dir. Mahalle Aydınlık (Sason) Çayı boyunca kuzeydoğu-güneybatı istikametli uzanış sergilemektedir. Söz konusu mahallenin aile konutu yoğunluğu %0,1 ha/konuttur. Mahallenin hem yüz ölçümü büyük hem de sulanabilir alanların varlığından ötürü arazisi, daha çok tarımsal faaliyetlere ayrılmıştır. Bu nedenle burada aile konutu yoğunluğu düşmüştür.

Tablo 2.17. Sason'un Mahalle Yüz Ölçümleri, Mahallelere Göre Aile Konutu Sayıları ve Aile Konutu Yoğunluğunun Dağılımı (2023).

Mahalle Adı	Aile Konutu Sayısı	Yüz Ölçümü (Ha)	Aile Konutu Yoğunluğu (Alan/Bina Sayısı)
Aşağı	685	267	2,5
Aykut Ozan	326	31	10.5
Beşevler	40	158	0.25
Demetevler	50	528	0.09
Dumlupınar	88	383	0.22
Emek	184	9	20.4
Erdemli	40	125	0.32
Gürpınar	146	97	1.5
Haydar	47	54	0.87
Karşıyaka	50	154	0.32
Kayabaşı	55	240	0.22
Kurtuluş	33	165	0.02
Mehmet Akif	131	201	0.65
Orta	606	54	11.2
Pınarbaşı	121	93	1.3
Sevek	104	38	2.7
Şirinevler	15	199	0.07
Tekevler	59	350	0.16
Tekinler	178	295	0.06
Yaylatepe	272	56	4.85
Yeni	169	221	0.76
Yeşilevler	38	247	0.15
Yeşiller	54	69	0.78
Yeşilova	208	18	11.5
Yeşiltepe	38	99	0.38
Yıldız	267	77	3.46
Yukarı	38	187	0.02
Zafer	110	901	0.12
Toplam	4152	5316	0.78

Kaynak: TÜİK ve Sason Belediyesi verilerinden yararlanılarak derlenmiştir.

Sason kasabasında belediyeden alınan verilerine göre, 473 adet sanayi ve ticari iş yeri bulunmaktadır. Kasabanın ticaret ve iş alanları daha çok Cumhuriyet ve Haluk İmga caddelerinde ve bu caddelere farklı istikametlerde uzanan, diğer bazı sokaklarda dağılmıştır. Ticaret ve iş alanlarının %39,9'u Orta, %24,7'si Emek, %9,8'i Aşağı mahallelerinde toplanmıştır (Tablo 2.18).

İş yerleri kasabanın çekirdeği sayılabilecek eski mahallelerinde yoğunluk kazanmıştır. Ticari iş yerleri arasında atölye sanayi faaliyetleri ile istihdam edilenler bulunmaktadır. Sahada, pazar kültürü olmadığı için yol üzeri tablacılar ve seyyar satıcılar satış sunmaktadır. Etüt sahasında Cumhuriyet Caddesi, bütün işlek mahalle ve sokak ile bağlantılı olup bazı mahalleler arasında sınır görevi görmektedir. Cadde üzerinde, kamu kuruluşlarından Hükümet Konağı, İlçe Jandarma Komutanlığı, Müftülük, Ziraat Bankası, PTT, Yunus Emre ve Sason Ortaokulu; ticari iş yerlerinden otel, pastane, kahvehane, fırın, lokanta, marketler, kuaförler, tuhafiyeler, kunduracılar, telefon bayileri ve taksi durağı gibi işletmeler yer edinmiştir.

Fotoğraf 2.6. Kasabanın En İşlek Caddesi Olan Cumhuriyet Caddesi'nden Bir Görünüm.

Cumhuriyet Caddesi'nde, 1975 yılında faaliyete başlamış ancak binanın yetersiz ve eski olması nedeniyle 2022 yılında restore edilmiş PTT binası da hizmet vermektedir. İlçe merkezinin bir diğer hareketli ünitesi Tekel Caddesi üzerinde de Gençlik ve Spor İlçe Müdürlüğü ile sonradan inşa edilmiş çok katlı yapılar, binaların alt bölümlerinde lokanta, kafe, eczane, manav, terzi, marketler ve farklı iş kollarına sahip iş yerleri bulunmaktadır. Tekel ve Cumhuriyet caddeleri Batman-Sason yolu güzergâhında kesişerek, Aşağı ve Gürpınar mahallerinin sınırında da birleşmektedirler. Ticaret ve iş yerleri ilçe merkezine canlılık getirmektedir.

Fotoğraf 2.7. Cumhuriyet Caddesi'nde Bulunan PTT Binasından Bir Görünüm.

Fotoğraf 2.8. Kasabada Bulunan Ziraat Bankası'ndan Bir Görünüm(URL. 9).

Fotoğraf 2.9. Kasabada hizmet veren Gençlik ve Spor İlçe Müdürlüğü Binasından Bir Görünüm.

Ticari iş yerlerinin mahallere göre analizi yapıldığında, 190 ticari iş yeri ile Orta Mahalle ön sırada gelmektedir. Mahalledeki toplam bina sayısının %39,9'unu ticari iş yerleri meydana getirmektedir. Bu iş yerleri belli alanlarda çok katlı veya tek katlı yapılar şeklindedir. Yapılar mahallede hızlı kentleşmenin etkisiyle çarpık özellik göstermiştir.

Kasabada ticaretin yoğun olduğu bir diğer mahalle 100 ticari iş yeri ile Emek Mahallesi'dir. Mahalledeki ticari iş yerleri, toplam bina sayısının %24,7'sini kapsamaktadır. Emek Mahallesi, daha planlı yerleşime açıldığı için iş yerlerinin büyük çoğunluğu dört ve dörtten fazla kata sahip binaların alt katında yer edinmiştir. Bu mahalleyi, 52 iş yeri ile Aşağı Mahallesi takip etmektedir. Ticari iş yerlerinin yoğunlaştığı diğer mahalleler; Aykut Ozan (41), Yıldız (15) ve Yeşilova (11) mahalleleridir. Hareketli olan merkezi bölüme göre daha kenarda kalan; Erdemli, Haydar, Kayabaşı, Kurtuluş, Şirinevler, Yeni, Yeşiller, Yeşiltepe ve Yukarı mahallelerinde ulaşımın az ve eğimli olmalarından ticari iş yerleri kurulmamıştır (Tablo 2.18).

Çalışma sahasında, kamu bina sayısı 137'dir. Bunlar, yerleşmelere merkeziyet gücünü kazandıran ve genelde yönetim fonksiyonuna sahip kurumlardır. Kamu hizmet binaları her alanda işlek olan, Aşağı ve Orta mahallelerinde toplanmıştır. İlçe merkezinde kamu kurumlarının Cumhuriyet Caddesi'nden sonra toplandığı caddeler İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, Halk Eğitim Merkezi ve İlçe Devlet Hastanesi'nin yer aldığı Hastane Caddesi, Aile Sağlık Merkezi'nin bulunduğu Sağlık Caddesi'dir. Yine Aykut Ozan, Orta ve Yıldız mahalleleri arasında sınır çizen ve Cumhuriyet Caddesi'ni dik şekilde kesen Lise Caddesi'nde de Sason Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ile Sason Ortaokulu hizmet vermektedir. Diğer kamu binaları ise tek tek kasabanın değişik ünitelerinde konumlanmıştır. Bazı mahallelerin merkeze uzak ve ulaşılabilirliğin kısıtlı olması, iş ve ticaret alanları gibi kamu kuruluşlarının da dağılışı olumsuz etkilemiştir.

Tablo 2.18. Sason Kasabasının Mahalleleri, Mahalle Yüz Ölçümleri ve Konutların Mahallelere Göre Dağılımı (2022).

Mahalle Adı	Aile Konutu Sayısı	%'si	Ticari İş Yeri Sayısı	%'si	Kamu Binası Sayısı	%'si	Toplam Bina Sayısı	%'si
Aşağı	685	16,49	52	9,88	35	25,54	772	16,03
Aykut Ozan	326	7,85	41	7,79	10	7,29	377	7,82
Beşevler	40	0,96	1	0,19	2	1,45	43	0,89
Demetevler	50	1,2	4	0,76	5	3,64	59	1,22
Dumlupınar	88	2,11	3	0,57	1	0,72	92	1,91
Emek	184	4,43	100	24,71	7	5,1	321	6,66
Erdemli	40	0,96	-	-	-	-	40	0,83
Gürpınar	146	3,51	10	1,9	4	2,91	160	3,32
Haydar	47	1,13	-	-	1	0,72	48	0,99
Karşıyaka	50	1,2	5	0,95	4	2,91	59	1,22
Kayabaşı	55	1,32	-	-	-	-	55	1,14
Kurtuluş	33	0,79	-	-	5	3,64	38	0,78
Mehmet Akif	131	3,15	4	0,76	2	1,45	137	2,84
Orta	606	14,59	190	39,92	21	15,32	837	17,38
Pınarbaşı	121	2,91	2	0,38	8	5,83	131	2,72
Sevek	104	2,5	7	1,33	1	0,72	112	2,32
Şirinevler	15	0,36	-	-	-	-	15	0,31
Tekevler	59	0,42	1	0,19	2	1,45	62	1,28
Tekinler	178	4,28	6	1,71	-	-	187	3,88
Yaylatepe	272	6,55	10	1,9	2	1,45	284	5,89
Yeni	169	4,07	-	-	3	2,18	172	3,57
Yeşilevler	38	0,91	2	0,38	3	2,18	43	0,89
Yeşiller	54	1,3	-	-	3	2,18	57	1,18
Yeşilova	208	5	11	2,09	2	1,45	221	4,58
Yeşiltepe	38	0,91	-	-	7	5,1	45	0,93
Yıldız	267	6,43	15	2,85	5	3,64	287	5,96
Yukarı	38	0,91	-	-	-	-	38	0,78
Zafer	110	2,64	9	1,71	4	2,91	123	2,55
Toplam	4152	98,88	473	99,97	137	99,78	4815	99,87

Kaynak: Sason Belediyesi verilerinden derlenmiştir.

İlçe merkezindeki en önemli yönetim birimi olan Hükümet Konağı'nın yapımı 1950 yılında tamamlanmıştır. Aynı binanın içerisinde adliye de işlev sunmaktadır. Hükümet konağının küçük ve yetersiz olması sebebiyle 2023 yılında Aşağı Mahalle'de yeni konağın yapımına başlanmıştır. Yeni yapılan Hükümet Konağı, zemin hariç iki kattan oluşmaktadır. Sahada yapılan görüşmelerde eski hükümet konağının da belediye binasına devredileceği ifade edilmiştir.

Kasabada toplamda 4815 bina mevcuttur. Binaların 4152'si aile konutu olarak faydalanılırken 473 adedi iş yeri, 137'si ise kamu binası olarak hizmet vermektedir. Şöyle ki binaların %86,2'si aile konutu olarak kullanılırken, yaklaşık %10'a yakını iş yeri, %3'ünde kamuda yarar sağlamaktadır.

Fotoğraf 2.10. Kasabada Eski ve Yapımı Devam Eden Yeni Kaymakamlık Binasından Görünümler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ VE EKONOMİK FONKSİYONLAR

3.1. GİRİŞ

Araştırma alanlarının iktisadi özellikleri üzerinde doğal ve beşerî coğrafya özellikleri aktif rol oynamaktadır. Fiziki ve beşerî unsurların uygun olması yerleşmelerin büyümesini kolaylaştırmaktadır. Sason kasabası, fiziki coğrafyanın bilhassa topografik özelliklerin elverişsiz olduğu bir sahada kurulmuştur. Bu durum ekonomik imkânları sınırlandırarak, Sason'un gelişmesini zorlaştırırsa da eski dönemlerden günümüze kadar yerleşim yerinin devamlılığına engel teşkil etmemiştir.

İlçe merkezindeki ekonomik faaliyetlerin başlangıcını, Osmanlı Dönemi'nde tutulmuş 1892 tarihli Bitlis Vilayet Salnamesi'nden ele almak mümkündür. Salnamede, kazada bağ, bahçe, büyük ve küçükbaş hayvancılık ile arıcılığın yapıldığı aktarılmıştır. Yerleşmedeki ekip-biçme ve ekip-dikme şeklindeki tarımsal üretim ile hayvancılık faaliyetlerin günümüze kadar önemini koruyarak devam etmiş olduğu seçilmektedir.

Fonksiyon, bir yerleşmenin ortaya çıkmasını, gelişmesini ve büyümesini sağlayan faaliyetler şeklinde tanımlanır (Doğanay, 2014:38). Yerleşmelerin gelişimi, ekonomik fonksiyonlarının ilerlemesine bağlıdır. Bu fonksiyona göre yerleşmeler karakteristik özellik taşır. Bu nedenledir ki etüt yerinin işlevsel özelliklerinin ortaya konulması önemlidir. İncelemenin bu kısmında çalışma alanının sahip olduğu ekonomik fonksiyonlar ayrıntılı değerlendirilecek ve birtakım çıkarımlarda bulunularak ekonomik sınıflandırmadaki fonksiyonel özelliği ortaya konulacaktır.

3.2. BAŞLICA EKONOMİK FONKSİYONLAR

Bir köyün kasabaya dönüşmesi için hizmet sektörü içindeki faaliyetlerin (barınma, eğitim, sağlık, pazarlama, ticaret, ulaştırma, iletişim) bir kısmının veya tamamının orada yer alması ve iş kollarına çeşitliliğin artması gerekmektedir. Bu kapsamda, köy yerleşmesinde nüfusun 5000'in üzerine çıkması, buna bağlı olarak konut yapma gereksiniminin artması, dışarıdan gelen konukların geceyi geçirebilecekleri bir otelin yapılması, yemek yenilecek bir veya iki lokantanın sürekli çalışır hâlde olması, ilköğretim okulunun yanı sıra bir liseye

gereksinim duyulması, eskiden var olan sağlık evinin sağlık ocağına ya da hastaneye dönüşmesi, tür ve sayı olarak iş yerlerinin çoğalması ve buna bağlı olarak bir çarşının ve pazar yerinin oluşması, bir banka şubesi ile PTT acentesinin hizmet vermeye başlaması, çevre yerleşmelere ulaşımı sağlayacak bir terminalin faaliyete geçmesi kasaba statüsünün en önemli işaretleridir. Bu fonksiyonları kazanmış bir yerleşme artık köy olmaktan çıkmış, kasaba statüsü kazanmıştır (Özçağlar, 2011:61-62).

Sahada el işçiliğine dayalı, üretimin ihtiyaçları karşılamaya yönelik ev tipi ile yerleşmenin ihtiyacını gidermeye ilişkin atölye tipi sanayi kuruluşları bulunmaktadır. Atölye tipi sanayi özellikle tamir ve satışın yapıldığı ticaret yerleridir. Kasabada, iktisaden faal olan nüfusun yarıdan fazlası hizmet fonksiyonunda çalışmaktadır. Bu nedenle ilçe merkezinin belirgin fonksiyonu hizmet fonksiyonudur, denilebilir. Çalışma alanında geçmişte süregelen tarım ve hayvancılık fonksiyonu da gelişerek devlet desteğiyle devam etmektedir.

3.2.1. Hizmet Fonksiyonları

3.2.1.1. Yönetim Fonksiyonu

Osmanlı Devleti'nde idari bölünüş aşağıdan yukarıya doğru karye (köy), nahiye (bucak), kaza (ilçe) ve eyalet şeklindedir. Osmanlı hâkimiyetinde Sason, yönetim açısından Diyarbakır, Siirt, Bitlis ve Muş illeri arasında sırasıyla el değiştirmiş bir kazadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile idari bölünüş illere, ilçelere ve köylere göre ayrılmıştır. Sason, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Muş'a, 1927 yılında Siirt'e, 1935 yılında tekrar Muş'a, 1940 yılından 1985 yılına kadar Siirt iline dâhil edilmiştir. 1990 yılında çıkarılan kanunla Batman'a il statüsünün verilmesiyle Batman iline bağlanmıştır. Sason'un idari fonksiyonu süreklilik göstermekle birlikte dâhil olduğu iller hem Osmanlı'da hem de Cumhuriyet Dönemi'nde farklılık göstermiştir. Kasabalar, yönetim organizasyonu içindeki fonksiyonlarına göre il merkezi durumundakiler, ilçe merkezi durumundakiler ve belde statüsündekiler şeklinde sınıflandırılmaktadır (Özçağlar, 2011:63). İlçe merkezleri idari açıdan birçok köy yerleşmesinin bağlı olduğu yönetim merkezleridir.

Batman İl Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerine göre toplam yüz ölçümü 783 km² olan Sason ilçesinin yönetim alanı 1 belde, 36 mahalle ve 54 köyden oluşmaktadır. İlçe merkezinde 28 mahalle, 1 belde ve beldeye bağlı 8 mahalle bulunmaktadır. Beldenin ismi

Yücebağ olup ilçe merkezine yaklaşık 29 km uzaklıktadır. Buraya, 11 Aralık 1991 yılında resmî gazetede yer alan belediye kurulmasına dair kararlar neticesinde belde statüsü verilmiştir. Belde nüfusunun 2013 yılında 2000 kişinin altına inmesi sonucunda belediye ünvanının kaldırılması gündeme gelmiş fakat idari birleşme neticesinde tekrardan yeteri nüfus kriteri sağlandığı için bu ünvan devam etmiştir. TÜİK 2023 verilerine göre beldenin toplam nüfusu 3521'dir. Bunun 1869'u erkek, 1652'si kadındır. Nüfus miktarı, siyasi faktörler, sosyo-kültürel durum ve iktisadi özellikler, yerleşmelerin yönetim fonksiyonlarının gelişiminde etkili olmaktadır. Sahada kamu kuruluşları genellikle sonradan imara açılan Aşağı Mahalle'de toplanmıştır. Bu kurumlar Sason Meslek Yüksek Okulu, Devlet Hastanesi, Emniyet Müdürlüğü, Nüfus Müdürlüğü, Milli Eğitim Müdürlüğü, Kaymakamlık ve Müftülüktür. Belediye binası, nüfus ve yerleşmenin yoğun olduğu, planlamanın yetersiz kaldığı dar sokaklara sahip Orta Mahalle'de yer almaktadır.

Fotoğraf 3.1. Aynı Binada Hizmet Veren İlçe MEM, Halk Eğitim Merkezi, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Başkanlığından Bir Görünüm.

Milli Eğitim Müdürlüğü, Halk Eğitim Merkezi ve Sosyal Hizmet Merkezi aynı bina içerisinde hizmet sürdürmektedirler. Dağınık yerleşim düzenine sahip ilçe merkezinde batıya

doğru ilerledikçe yerleşmeler arası mesafe artmaktadır. Sason kasabasının yönetim fonksiyonunda istihdam edilen kişi sayısı 2026'dır. Bu sayı aktif nüfusun %22,6'sını meydana getirmektedir. Kuruluşların içerisinde en fazla iş gücü yaklaşık 1200 personel ile İlçe Jandarma Komutanlığına aittir (Tablo 3.1). Bu yerleşmenin ekonomik kaynağını tarımdan alarak hizmet sektörüne geçişini sağlamıştır. Yörede yapılan mülakatlarda jandarma komutanlığında herhangi bir ücret almadan gönüllü olarak çalışanların da olduğu belirtilmiştir.

İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü 478 personel ile İlçe Jandarma Komutanlığını takip etmektedir. Devlet Hastanesi 123 kişi ile kasabanın yönetim fonksiyonu istihdamında 3. sırada gelmektedir (Tablo 3.1). Kasabanın en önemli ekonomik aktivitesini, istihdamı fazla olan hizmet sektörü oluşturmaktadır. Yörede hizmet fonksiyonunun ön plana çıkmasında, insan ihtiyaçlarının artarak, farklılaşması etkili olmuştur.

Tablo 3.1. Birimlerine Göre Yönetim Fonksiyonunda İstihdam Edilen Kişi Sayısı (2023).

Kuruluşun Adı	İstihdam
İlçe Jandarma Komutanlığı	*1200
İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	478
Devlet Hastanesi	123
Belediye Başkanlığı	75
İlçe Emniyet Müdürlüğü	64
Adliye	27
Müftülük	17
Tarım ve Orman Müdürlüğü	16
Halk Eğitim Merkezi	15
İlçe Gençlik ve Spor Müdürlüğü	14
PTT	12
Ziraat Bankası	11
Kaymakamlık	10
Mal Müdürlüğü	7
İlçe Nüfus Müdürlüğü	6
Tapu ve Kadastro Müdürlüğü	5
Vergi Dairesi Müdürlüğü	3
İlçe Secim Kurulu Başkanlığı	2
Halk Kütüphanesi	1
Toplam	2026

Kaynak: Sason Mal Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

*Gizlilik nedeniyle veri yorumlanarak yazılmıştır.

3.2.1.2. Ticaret Fonksiyonu

Ticaret, kentlerin iktisadi fonksiyonlarından biridir. Ticaretin şehirlerde önemli bir ekonomik aktivite özelliği kazanması için kentlerin işlek ulaşım kondisyonu üzerinde bulunması gerekir. Geçmiş dönemlerde ticaret yolları üzerinde kurulup gelişen, içerisinde birden fazla ihtiyacın karşılanabileceği yapıların bulunduğu, bilimsel ve kültürel ihtiyaçların karşılandığı kervansaray kentleri, günümüzde de bu özelliğini koruyarak devam ettirmektedirler. Bu fonksiyonun belirginleşmesi için şehirlerde getirisi yüksek, ticarete konu olabilecek ürünlerin üretimi yapılmalıdır. İlçe merkezinde ulaşım gelişmediği için iç ve dış ticaret önemli bir özelliğe sahip değildir.

Araştırma sahasında, halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ticari iş yerleri kurulmuştur. Fakat bu iş alanları insanların tüm gereksinimlerini gidermekte yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla, yakında yer alan başta Batman il merkezi olmak üzere Muş ve Diyarbakır gibi yakın illere yönelim olmuştur. Kasabadaki ticari faaliyetler daha çok köylerde üretilen tarımsal ve hayvansal ürünlerin toplanarak ilçe merkezinde pazarlanması veya çevre illere gönderilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Yine Sason ve çevresindeki kırsal yerleşmelerde kullanılmak üzere genelde büyük semtlerden getirilen gıda, giyim ve dayanıklı tüketim ürünlerinin pazarlanması şeklinde de ticari faaliyetler sürdürülmektedir.

Etüt yerindeki iş yerleri arasında mesleklere göre bir kümelenme görülmemekte, düzensiz bir yapılaşma dikkat çekmektedir. Yerleşmedeki iş yerlerinin çoğunluğu, perakende satış gerçekleştiren iş mekânlarıdır. En yüksek sayıdaki iş yerlerini bakkal, market ve kahvehaneler meydana getirmektedir. Bahsedilen iş yerleri büyük bir sermaye gerektirmeyen, belirli bir meslek bilgisine ihtiyaç duyulmadan açılan mahallerdir. Bunlar dağınık halde hemen hemen her mahallede faaliyet gösterir (Arıncı ve Gürgen, 2022:87).

Market, kasap, pastane, manav ve lokanta gibi iş yerleri yerleşmede 302 kişiye iş sahası olmaktadır. Bunların iş alanlarının sayısı 106 adet olup, toplam iş yerlerinin %45'ini, istihdam edilenlerin de %46,1'ini kapsamaktadır. Kahvehanelerin sayısı 28 adet olup ticari iş yerlerinin %11,9'unu içermektedir (Tablo 3.2). Ülkemizin genelinde olduğu gibi yerleşmede de asıl amacı dışında kullanılan kahvehaneler daha çok iş gücü edilemeyen ve emekli olmuş kişilerin uğrak alanı haline gelmiştir. Kasabada gıda ihtiyacının neredeyse tamamı bakkallardan karşılanmakta, market zincirleri ise sınırlı sayıdadır.

Etüt yöresindeki iş yerlerinin önemli bir kısmı hizmet alanlarından oluşturmaktadır. Bu iş yerlerinin sayısı 77 olup toplam ticari iş yerlerinin %32,9'unu, istihdam edilenlerin de %34,5'ini karşılamaktadır. İş yerlerinin sayısı az olmasına rağmen çalıştırılan kişi sayısı fazladır. Sason'da giyim ve dayanıklı tüketim iş yerlerinin toplamı 23 adettir. Giyim mağazalarının sayısı 12, dayanıklı tüketim eşyası satan işyerlerinin sayısı ise 11'dir. Bu iş sahalarında toplam 95 kişi çalıştırılmaktadır. Giyim mağazalarının bir kısmı yetişkinlere hitap ederken bir kısmı da çocuk ürünleri satışı yapmaktadır. Bu mağazalar, daha çok Cumhuriyet Caddesi'nde toplanmıştır. Sason ilçe merkezinde bazı kamu binalarının Orta Mahalle'den Aşağı Mahalle'ye taşınmasıyla, iş ve ticarethaneler de bu üniteye kaymaya başlamıştır.

Kasabada pazar kurma kültürü olmamakla birlikte seyyar tezgâhlarda taze meyve ve sebze satışı yapılarak ticari faaliyetlere az da olsa hareketlilik getirilmektedir. Etüt yerinde 1 adet Ziraat Bankası ve PTT bulunmaktadır. İhtiyaçlar doğrultusunda bazı bankalar da hizmet vermeye (bankamatik) başlamıştır. Sason'da, ticaret fonksiyonun gelişebilmesi için, alışveriş imkânının kolaylaştığı alternatif iş ve ticaret sahalarının oluşturulması yararlı olacaktır. Ayrıca ham maddeye, iş gücüne ve pazara yakınlık açısından da sahada, tarımsal ürünlere dayalı sanayi tesisleri kurulabilir.

İlçe merkezinin ticari fonksiyonunda en fazla istihdamı perakende gıda satışı yapan iş yerleri üstlenmiştir (Şekil 3.1). Artan nüfusun temel ihtiyaçlarını karşılamaya dönük olan bu sektör, hem dünyada hem de ülkemizde düzenli olarak iş gücü edilenlerin sayısının artacağı ifade edilebilir.

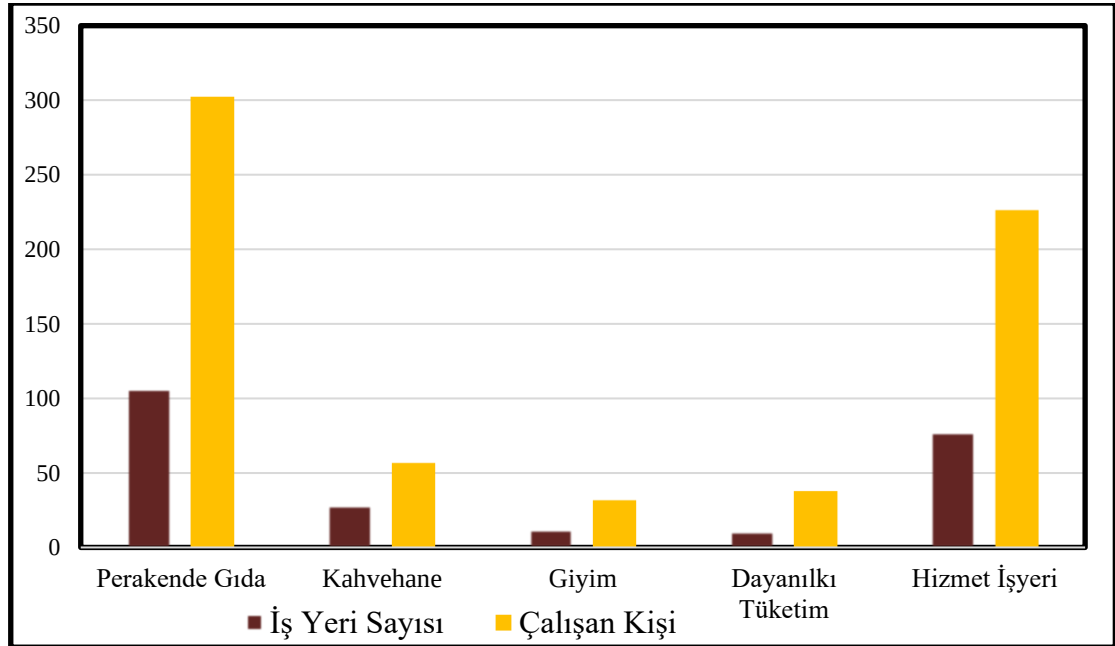
Tablo 3.2. Sason Kasabasında İş Kollarına Göre Ticari İş Yerleri Dağılımı ve İstihdam Edilen İşgücü (2023).

İş Yeri Türü	Sayısı	%'si	İstihdam	%'si
Bakal ve Market	60		132	
Lokanta	15		60	
Unlu Mamuller	7		35	
Balıkçılık ve Su ürünleri	2		11	
Manav	5		15	
Pastane	4		12	
Kasap	3		10	
Şarkütericilik	1		5	
Aktarcılık	1		2	
Balcılık	8		20	
Gıda Toplam	106	45	302	46,1
Kahvehane ve Çay Ocağı	25		51	
İnternet Kafe	2		4	
Oyun Salonları	1		2	
Kahvehane Toplam	28	11,95	57	8,7

Tablo 3.2. (Devamı)

Tuhafiye	3		6	
Konfeksiyonculuk	5		20	
Kunduracı	4		6	
Dokumacılık ve Kumaş Tic.	-		-	
Giyim Toplam	12	5,12	32	4,88
Mobilya Satış	2		6	
Elektrikli Malz. Ve Eşya	3		7	
Cep Telefonu Satış	5		15	
Beyaz Eşya	1		10	
Dayanıklı Tüketim	11	4,7	38	5,8
İnşaat Malzeme	4		13	
Berber ve Kuaför	8		17	
Terzi	2		4	
Kırtasiye	3		9	
Marangozluk	2		10	
Seyyar Satıcılık	5		13	
Kuyumcu	6		8	
Elektrikçi	3		10	
Fotoğrafçı	2		7	
Zücaciye	3		11	
Eczane	4		8	
Kargo	1		5	
Akaryakıt ve LPG Ticareti	2		6	
Tüp Bayi	3		12	
Düğün-Nikah Salonu	5		40	
Otel ve Apart	5		15	
Diğer	19		38	
Hizmet İşyerleri Toplamı	77	32,9	226	34,5
Genel Toplam	234	100	655	100,0

Kaynak: Sason Mal Müdürlüğü ve Belediyeden alınan verilerden derlenmiştir.

Şekil 3.1. Sason Kasabasındaki İş Kollarına Göre Ticari İş Yerleri Dağılımı ve İstihdam Edilen İş Gücü.

3.2.1.3. Eğitim ve Kültür Fonksiyonu

Eğitim hem öğretene hem de öğrenene için sabır gerektiren uzun bir süreçtir. Bu süreçte kültürü oluşturan öğeler formal ve informal eğitim yoluyla ana sınıflarından başlanıp, hayat boyu insanlara aktarılmaktadır. Sason, Osmanlı Dönemi'nde de eğitim fonksiyonu olan bir yerleşim merkeziydi. Kazada 1892 tarihli Bitlis Vilayet Salnamesi'ne göre biri kullanılan, 4 harabe medrese, 2 manastır yer almaktaydı (Aykan, 2017:81).

TÜİK verilerine göre Sason'un %83'ü okur-yazardır. İlçe merkezinde Batman Üniversitesi bünyesinde 2013 yılında açılan 100 kadın, 90 erkek öğrencinin eğitim gördüğü Meslek Yüksek Okulu hizmet vermektedir. Kurumda 15 öğretim elemanı ve 7 yardımcı personel istihdam edilmektedir. Yüksekokulda, Bitkisel ve Hayvansal Üretim, El Sanatları, Görsel İşitsel Tercihler ve Medya Yapımları, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler gibi bölümlerde öğrenci kabulü yapılmaktadır. Sahada Kredi Yurtlar Kurumuna bağlı yurt bulunmamaktadır. Öğrencilerin barınma ihtiyaçları için apart ve özel yurtlar faaliyet sunmaktadır.

Fotoğraf 3.2. Sason Meslek Yüksekokulundan Görünüm.

Kasabada 4 ortaöğretim, 9 ortaokul, 10 ilkokul, 2 anaokul, 1 özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi, 1 halk kütüphanesi, 1 halk eğitim merkezi, 1 öğretmen evi ve akşam sanat okulu hizmet vermektedir. İlkokul eğitim kurumları içerisinde öğretmen ve öğrenci sayısı en fazla olan sonradan ismi değiştirilen Yunus Emre İlköğretim Okuludur.

Fotoğraf 3.3. Sason Yunus Emre İlköğretim Okulundan Bir Görünüm.

UNESCO'nun, 1991 yılını Yunus Emre'nin 750. doğum yıldönümü olması nedeniyle "*Dünya Sevgi Yılı*" olarak ilan etmesi, okulun adının değiştirilmesine vesile olmuştur. Bu kurumun, kasabada açılan en eski okul olduğu ifade edilmektedir. Okul toplam 523 öğrenci ve 23 öğretmene sahiptir. Ortaokul eğitim kurumları içerisinde de öğrenci kapasitesi yine en yüksek olan aynı ismi taşıyan Yunus Emre Ortaokuludur. Okulun öğrenci mevcudu 361'dir (Tablo 3.3).

Fotoğraf 3.4. Sason Yunus Emre Ortaokulundan Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.5. Sason Anadolu Lisesinden Bir Görünüm.

İlçe merkezindeki 9 ortaokulda 1925 öğrenci bulunmaktadır. Sason’da bulunan 4 lisede 1576 öğrenci eğitim görmektedir. Ortaöğretim kurumları içerisinde 626 öğrenci ve

43 öğretmen ile Sason Anadolu Lisesi ilk sırada yer almaktadır. Bu lise Aşağı Mahalle, Tekel Caddesi güzergâhında konumlanmıştır. 1974 yılından itibaren ilçe merkezinde hizmet veren, eski adı Sason Lisesi, şimdiki ismiyle Mesleki Teknik Anadolu Lisesi, yerleşmede hizmet veren en eski lise olduğu mülakatlarda ifade edilmiştir.

Fotoğraf 3.6. Sason Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinden Bir Görünüm (URL. 10).

Sason Milli Eğitim Müdürlüğünden alınan verilere göre sahada, toplam 5789 öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerin 3007'si erkek, 2782'si de kızdır. Bu sonuç eğitimin cinsiyet dağılımında, fırsat eşitliliğinin önündeki engellerin kalkmakta olduğunu göstermektedir. Kızlarda eğitim seviyesinin yükselmesiyle, iş gücü edilebilirliğinin de artacağını ifade edebiliriz. Yerleşmede, 55 idareci ve 353 öğretmen hizmet sunmaktadır. Bu okullarda kadrolu, sözleşmeli ve ücretli öğretmenler de görev almaktadır. Ücretli öğretmenlerin sayısı net bilinmediği için tabloda belirtilmemiştir. Yine etüt alanında yapılan görüşmelerde anaokullarında toplam derslik sayısının 52, ilkokullarda 344, ortaokullarda 143, ortaöğretimde de 67 olduğu belirtilmiştir. Toplam öğrenci ve derslik sayısına göre öğretmen ve idareci sayısı yetersiz kalmaktadır. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısının artması, eğitim-öğretimde verimi düşürmektedir.

Tablo 3.3. Sason Kasabasında Eğitim Kurumlarının Öğrenci Sayıları (2023).

Eğitim Kurumu	Erkek	Kız	Toplam
Alparslan Anaokulu	52	51	103
Cihan Kaya Anaokulu	58	53	111
Anaokulu Toplam	110	104	214
Atatürk İlkokulu	125	127	252
Cumhuriyet İlkokulu	97	92	189
Erdemli İlkokulu	69	63	132
Aşağı Tekevler	7	12	19
Erdemli Çay Kenarı İlkokulu	67	53	120
İstiklal İlkokulu	231	240	471
Mehmet Akif İlkokulu	62	52	114
Şehitler İlkokulu	57	49	106
Yukarı Tekevler İlkokulu	76	72	148
Yunus Emre İlkokulu	269	254	523
İlkokul Toplam	1060	1014	2074
Atatürk Ortaokulu	125	109	234
Cumhuriyet Ortaokulu	99	78	177
Erdemli Ortaokulu	123	91	214
Mehmet Akif Ortaokulu	92	72	164
Sason İmam Hatip Ortaokulu	105	102	207
Şehitler Ortaokulu	97	79	176
Yukarı Tekevler Ortaokulu	116	66	182
Yunus Emre Ortaokulu	231	130	361
Karşıyaka Ortaokulu	-	210	210
Ortaokul Toplam	988	937	1925
Sason Anadolu Lisesi	326	300	626
Sason Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	180	121	301
Sason Çok Programlı Anadolu Lisesi	123	120	243
Sason İmam Hatip Anadolu Lisesi	220	186	406
Lise Toplam	849	727	1576
Genel Toplam	3007	2782	5789

Kaynak: İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Eğitim fonksiyonunun istihdam durumu incelendiğinde eğitim kurumları içerisinde, 164 personel sayısı ve %32,6 oranı ile ilkokullara aittir. Bunu sırasıyla lise ve ortaokul takip etmektedir (Tablo 3.4).

Tablo 3.4. Sason Kasabasında Eğitim Fonksiyonu ile İlgili Kuruluşlar ve İstihdam Durumu (2023).

Eğitim ve Kültür Kurumu	Öğretim Hizmetleri	Yardımcı Personel	Toplam	%' si
Meslek Yüksekokul	15	7	22	4,98
Lise	97	22	119	26,30
Ortaokul	79	17	96	20,86
İlkokul	130	34	164	32,65
Okul Öncesi	37	16	53	9,75
Halk Eğitim Merkezi Akşam Sanat Okulu	10	5	15	3,40
Öğretmenevi	3	5	8	1,81
Halk Kütüphanesi	1	-	1	0,22
Genel Toplam	372	69	478	100,0

Kaynak: İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Kültür, insanın yerine getirdiği tüm özellikleri kapsar. Kültürü oluşturan öğeler; dil, hoşgörü, empâti, normlar (değerler), doğaya dâhil olma, kendini tanıma, düşünme yapısı, teknoloji, ekonomi, sanat, spor, oyunlar ve dindir. Bir bakıma kültür, materyallerle ilgili yaşam güvencesinden hareket ederek sosyal yaşam düzenleri üzerinden geçip estetik ve değerlere uyumlandırılmış çevre şartlarına kadar uzanır (Ültanır, 2003:296). Kasabada Türkçe, Kürtçe ve Arapça dilleri günlük hayatta sıkça kullanılmaktadır. Türkiye'nin güneydoğusunda konuşulan kenar Arap lehçesi Sason'da da konuşulmaktadır (Akkuş, 2014:6).

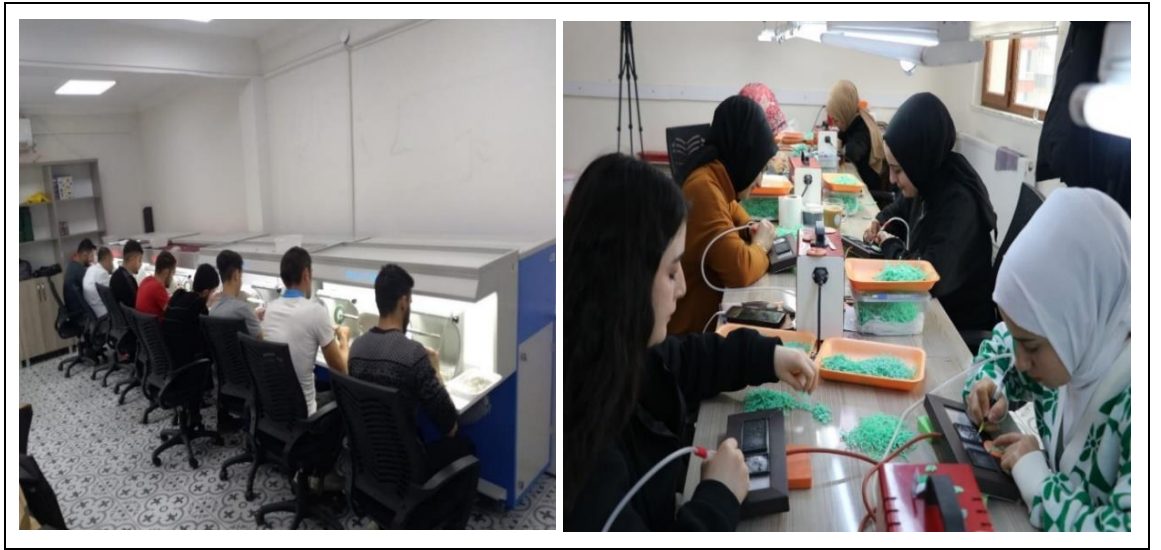
İnceleme alanında içerisinde ansiklopediler, roman ve hikâye kitapları gibi çok sayıda kaynağın bulunduğu 1 adet kütüphane yer almaktadır. Kütüphaneyi daha çok mezunlar ile ilk ve ortaöğretim öğrencileri ziyaret etmektedir. Ayrıca kasabada yapım aşamasında olan yaklaşık 6000 kişi kapasiteli Sason Merkez Camisi de hizmete açılmayı beklemektedir.

Çalışma sahasında, Halk Eğitim Merkezinde ahşap yakma, el nakışları, halı ve kilim dokuma, gümüşçülük, ebru, el sanatları, dikiş-nakış, arıcılık, atletizm, basketbol, hentbol, karate, voleybol, yakın savunma, ilk yardım, afet ve acil durum, trafik öğreniyorum, zekâ

oyunları, Kur'an dili Arapça, iş sağlığı ve güvenliği gibi farklı alanlarda kurslar verilmektedir. Gümüş işçiliğinde yapılan ürünler İstanbul'da satışa sunulularak ek gelir elde edilmektedir. Bu kurslarda 20'ye yakın öğrenci eğitim görmektedir.

Fotoğraf 3.7. Yapı Devam Eden Sason Merkez Camisi'nden Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.8. Halk Eğitimi Merkezi Kursunda Eğitim Alan Öğrencilerden Bir Görünüm.

Fotoğraf 3.9. Halk Eğitimi Merkezi Kursunda Yapılan Gümüş İşçiliğinden Görünümler.

3.2.1.4. Sağlık Fonksiyonu

Sağlık, insanların hayat karşısındaki fiziksel ve psikolojik uyumu olarak ifade edilebilir. Hastaneler başta olmak üzere bütün sağlık kurumlarında bu hizmet verilmektedir. Bireylerin sağlıktan faydalanmaları için Dünya Sağlık Örgütü (WHO), uluslararası sağlık çalışmalarının yönetim ve eş güdümünü yerine getirmektedir. Ülkemizde bu hizmet Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülmektedir.

Sason kasabasında sağlık hizmetleri, Batman İl Sağlık Müdürlüğüne bağlı Devlet Hastanesi, Aile Sağlık Merkezi, 112 Acil Müdahale İstasyonu ve eczaneler tarafından karşılanmaktadır. Etüt sahasında, İlçe Sağlık Müdürlüğü bulunmamaktadır. Sağlıkla ilgili tüm iş ve işlemler devlet hastanesinin başhekimisi tarafından Batman İl Sağlık Müdürlüğüne karşılanmaktadır. 2019 yılında yapımına başlanmış olan Sason Devlet Hastanesi, Aralık 2020’de hizmet vermeye başlamıştır. Hastane 50 yatak kapasiteli 16 poliklinik odasından oluşmaktadır.

Fotoğraf 3.10. Sason Devlet Hastanesinden Bir Görünüm.

Hastanede; dâhiliye, kadın doğum, genel cerrahi, anestezi, çocuk hastalıkları, ağız ve diş sağlığı branşlarında sağlık hizmeti sunulmaktadır. Bu alanlarda 7 uzman, 16 pratisyen hekim, 66 sağlık görevlisi ve 39 destek çalışanı olmak üzere, 128 personel görev yapmaktadır. İlçede gerçekleşen ciddi ve ağır sağlık sorunlarında hastalar, başta Batman Eğitim ve Araştırma Hastanesi olmak üzere, çevredeki il sağlık kuruluşlarına sevki gerçekleştirilmektedir. Bu sağlık merkezlerinde toplam 32 doktor, 71 ebe ve hemşire, 43 yardımcı personel görev almaktadır (Tablo 3.5). 112 Acil Müdahale İstasyonu, bu kuruluşlara bağlı yardımcı hizmeti sorumluluğunu yerine getirmektedir.

Tablo 3.5. Sason Kasabasındaki Sağlık Kuruluşları ve Personel Sayılar (2023).

Sağlık Kuruluşu	Doktor	Ebe ve Hemşire	Yardımcı Personel	Yatak Sayısı	Toplam İstihdam
Devlet Hastanesi	23	66	39	50	128
Aile Sağlık Merkezi	9	5	4	-	18
Toplam	32	71	43	50	146

Kaynak: Sahada yapılan anket ve gözlemler sonucu elde edilmiştir.

Fotoğraf 3.11. Sağlık Caddesi’nde Bulunan Aile Sağlık Merkezinden Bir Görünüm.

3.2.1.5. Ulaşım Fonksiyonu

Ulaştırma sistemleri, insan ve yüklerin değişik mekânlar arasındaki hızlı, güvenli, konforlu ve ekonomik erişimlerinin sağlanması amacıyla planlanır ve işletilir (Erel, 2001:67). Çalışma sahasında bulunan kalenin (Kale yolu) tarihte İpek Yolu’nun güvenli geçişinin gerçekleştiği güzergâhlardan biri olduğu düşünülmektedir. Ancak yerleşmenin bu özelliği günümüzde ortadan kalkmıştır. Sason, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasında stratejik konumu yüksek, önemli bir doğal geçit olmasına rağmen ulaşım fonksiyonunda geri kalmıştır.

Sason yönetim bölgesinde ulaşım; devlet yolları, il yolları ve köy yollarıyla il, ilçe merkezlerine ve kırsal yerleşmelere yapılmaktadır. Sahada, ulaşım yalnızca kara yolu ile sürdürülmektedir. İlçe merkezinde, yük ve yolcu taşımacılığı yapan araçlar ihtiyaca cevap verecek seviyede değildir. Belediye sınırları içerisindeki mahallelerde oturanlar yaya olarak kasabaya gelip gitmektedirler. Kasaba ile köyler arasında ulaşım yoğunluğu az olup sınırlı sayıda dolmuş, taksi ve traktörlerle seferler sağlanmaktadır. Kırsal alanlarda ikamet eden öğrenciler için düzenlenen taşınmalı eğitim ile ulaşım kısmen canlanmaktadır.

Yerleşmede, trafik kapasitesi yüksek olan kara yolu sadece Sason-Batman il merkezi arasında bulunmaktadır.

Sason ilçesinde mahalle ve köylerin tamamının kara yolu bulunmasına rağmen yolların standartları düşük olup genellikle iklimin olumsuz etkisiyle bozulmuş asfalttan oluşmaktadır. Sahada haberleşme insan ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeye henüz varamamıştır. Elektrik, internet ve telefon kesintileri ara ara yaşanarak resmi iş ve işlemlerin aksamasına neden olmaktadır. Sason, Doğu Anadolu Bölgesi'nin güneydeki sınırını oluşturan yüksek ve engebeli dağlar, derin-dar vadiler içinde sıkışan yollar ve ulaşım araçlarının zorluk çektiği bir arazi parçası üzerinde kuruludur (Yorulmaz, 2022:11). Kış döneminde kasabanın kuzey, doğu ve kuzeydoğu yönlerinde bulunan kırsal yerleşim alanlarında ulaşım sınırlı gerçekleşmektedir. Buna topografyanın etkisiyle iklim şartlarının değişerek sertleşmesi etki etmiştir. Sason-Batman yolunda kayma problemlerinin yaşandığı Kretase yaşlı tortulların gevşek, yüksek kil içerikli ve suya doygun alanlarının olduğu belirlenmiştir (Şengül, 2005:65).

Fotoğraf 3.12. Sason'da Meydana Gelen Kütle Hareketlerinden Görünümler (URL. 11).

Sason ile Muş il merkezi arasındaki kara yolu projesinin yapımı devam etmektedir. Bu proje tamamlandığında kasabada, ulaşım başta olmak üzere ticaret, sağlık, eğitim turizm gibi fonksiyonlarda ve istihdamda ilerleme gerçekleşeceği öngörülmektedir. Etüt

alanında 1 belde, 36 mahalle ve 54 köy arasındaki bağlantı, kara yolu ile sağlanmaktadır. Kasabada Şoförler Odası olmadığı için 2023 yılı ulaşım verileri Mal Müdürlüğü ve Sason Belediyesinden alınarak yorumlanmıştır. Buna göre taşımacılıkta en çok istihdam 26 kişiyle şehirlerarası yük taşımacılığındadır. Servis ve taksi işletmeciliği de ikinci sırada gelmektedir. Şehirler arası yolcu taşımacılığı ve galericilik kasabada yapılmamaktadır. Ulaşım fonksiyonunda toplam 56 personel çalışma imkanı bulmuştur.

Kısaca Sason'da engebeli arazinin varlığı, düzlem yol yapımı için elverişsizdir. Ulaşım faaliyetleri ilçede güçlükle sürdürülmektedir. Bu sebeple ulaşım, Sason'un ekonomik hayatına katkı sağlayan bir fonksiyon olmamıştır.

Tablo 3.6. Sason Kasabasında Ulaşım Sektöründe İstihdam Edilen İş Gücü (2023)

Ulaşım Sektörü	Personel Sayısı
Şehirlerarası Yük Taşımacılığı	26
Servis İşletmeciliği	12
Taksi İşletmeciliği	11
Kent içi Minibüs ve Dolmuş İşletmeciliği	7
Şehirlerarası Yolcu Taşımacılığı (Otobüs)	-
Galericiler	-
Toplam	56

Kaynak: Sason Mal Müdürlüğü ve Belediyeden alınan verilerden derlenmiştir.

3.2.1.6. Turizm Fonksiyonu

Turizm eğlenmek, dinlenmek ve görmek amaçlarıyla yapılan uzun veya kısa süreli seyahat olarak ifade edilebilir. Turizm faaliyetine katılan turistler, para harcadıkları için gittikleri ülke veya bölgenin ekonomisine katkı sağlarlar. Dil, yaşam biçimi, dünya görüşü gibi sosyo-kültürel yapı özelliklerini de turizm olumlu etkilemektedir.

Sason kasabası turizminin beşerî kaynakları; tarihi ve kültürel çekiciliklerdir. Bunlar; Saint Pierre Manastırı, Kaleyolu (Bozikan) Kalesi ve Pertükan Kalesi'dir. Meşeli kırsal yerleşmesine bağlı Turnalı mezrasına yapılmış, Saint Pierre Manastırı'nın MS 5-6. yüzyıllarda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Yöre halkı tarafından manastıra Matnevang, Karmik, Komk, Gomik gibi isimlendirmeler kullanılmaktadır. Manastır,

Güneydoğu Anadolu ve etüt alanının zirvesini oluşturan Mereto Dağı'nın zirvesine inşa edilmiştir. Kilisenin günümüzden 2000 yıl önce ortaya konulduğu öngörülmekte, 365 odadan meydana geldiği, Van Akdamar Kilisesi'ne benzer mimariye sahip olduğu belirtilmektedir. Kilise, 2013 yılında Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararıyla koruma altına alınmıştır (URL 12). Bu dağın Ermeniler tarafından kutsal kabul edilmesi sebebiyle Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından onarılarak yerli ve yabancı turistlere açılması, başta inanç turizmini ön plana çıkararak ülke ve bölge ekonomisinin canlanmasına katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Fotoğraf 3.13. Mereto Dağı'nın Zirvesinde Bulunan Saint Pierre (Gomk) Manastırı'ndan Bir Görünüm.

Kaleyolu (Bozikan) Kalesi, 4. yüzyılda Bizanslılar tarafından 1300 metre yüksekliğindeki Meydan (Meydanok) Dağı'nın güney yamacına, Kapıs ve Kus çaylarının birleştiği sahada, savunma taktiği ön planda tutularak yapılmıştır. Kalenin bulunduğu alan tarihî İpek Yolu'nun doğu-batı yönlü kontrol merkezini oluşturduğu için stratejik öneme sahiptir. Ele geçirilmesi zor bir alana inşa edilmesi, kalenin kuşatılmasını engellemiştir (URL.13). Eski Sason, bu kalenin etrafında gelişim göstermiştir. Kaleye yerel halk *Eski Sason Kalesi* söylemini de kullanmaktadır. Eski Sason'un taşınmasıyla, doğal ve beşerî

tahribatlarla günümüzde kalenin sadece iç ve dış surlarının kalıntıları kalmıştır. Kale, yeni ilçe merkezinin 7 km kuzeybatısında yer almakta, kaleden kasaba gözlenebilmektedir.

Fotoğraf 3.14. Kaleolu (Bozikan) Kalesi’nden Kasabanın Görünümü.

Pertükan Kalesi ise ilçe merkezinin 4 km güneybatısında bulunan Tekevler (Gündenu) köyünün doğusunda bulunmaktadır. Kalenin ulaşılabilirliği kolay olduğu için tarihte birçok kez el değiştirmiş, bu nedenle günümüzde kullanılamaz hale gelerek, tamamen harap olmuştur.

Sason’daki doğal turistik güzellikler ise yer şekilleri, flora-fauna, ekoturizm gibi unsurlardan oluşmaktadır. Sahada jeomorfolojik şekillerin çeşitliliği, dağ ve kış turizmi, agro-turizmi, kırsal turizm, akarsu ve yayla turizmi gibi aktivitelere uygundur. Sason’da bulunan rekreasyon alanları içerisinde en çok ziyaret edilenleri, Aydınlık (Sason) Çayı ve Sason Kanyonu’dur. Kasabanın tabanında kurulum gösterdiği Aydınlık Çayı, rafting, oryantiring, kano gibi etkinlikler için turistlere uygun imkanlar sunmaktadır. Rekreatif alanlar, rekreasyonel faaliyet açısından yeterli donanım ve olanaklara sahip alanlar haline dönüştürüldüğünde hem rekreasyonel alan sayısı hem de rekreasyonel faaliyet çeşidi artabilecektir (Ekingen ve Şahin, 2021:170).

İlçe merkezinin doğal ve beşerî değerleri, farklı kültür ve folklorik yapısı turistik zenginlikleri arasında yer edinmiştir. Sason ilçe kaymakamlığı tarafından Dicle Kalkınma Ajansının desteğiyle Temmuz 2021’de açılan doğal güzellikleriyle kendisine hayran bırakan Sevek Mesire Alanı; şelale, kaynak suları ve bitki örtüsünün zenginliği ile ön plana çıkmaktadır (URL. 14)

Fotoğraf 3.15. Sevek Mesire Alanından Bir Görünüm.

Çalışma sahasında var olan turizm hareketi doğal nitelikte olup, turizm açısından daha çok yerleşmenin coğrafi unsurları önem taşımaktadır Sason’a yerli ve yabancı turistlerin en çok geldiği mevsim ters lalelerin açtığı ilkbahar ve Mereto Dağı’na rahat tırmanışın gerçekleştiği yaz dönemidir. Turistik kaynakları çok çeşitli ve zengin olan ülkemizde, özellikle potansiyeli yüksek bir bölge durumunda olan Doğu Anadolu’nun, turizm bakımından değerlendirildiğini ileri sürmek pek mümkün değildir (Arınç, 2002:4). Etüt alanında konaklama tesisi olarak 5 apart ve 1 öğretmenevi hizmet etmektedir. Kasabada, turizmin gelişebilmesi için ulaşım ve haberleşme altyapısının iyileştirilmesi,

turistin konaklayabileceği kuruluşların standartlara uygun yapılması, turizm hareketlerini organize eden tesislerin açılması, tanıtımların artırılması gibi yatırımlara öncelik verilmelidir.

3.2.1.7. Diğer Hizmet Fonksiyonları

Sason kasabasında herhangi bir kuruluşa bağlı olmayan, sağlık güvencesi olmadan çalışan, kendi mesailerini düzenleyebilen, temizlik ve gündelik işlerde hizmet veren ayakkabı boyacıları, sayar satıcılar ve tablacılar da ekonomik fonksiyonlara dâhildir. Bunların içerisinde geliri yüksek olan ve sebze-meyve satışını gezerek yapan pazarcılar ile köy köy, mahalle mahalle dolaşarak satış gerçekleştiren çerçilerdir. Seyyar tezgâhlarda daha çok taze tarımsal ve hayvansal ürünler tüketiciye sunulmaktadır. Bu alanlar şehir ile kır arasındaki münasebetlerin canlı bir belirtisidir. Öyle ki bazı şehirler ihtiyaçlarını çevrelerindeki kırlardan bu yolla karşılamaktadırlar (Arınç ve Gürgen, 2022:95) Sason'un diğer fonksiyonlarında 38 kişinin çalıştığı tahmin edilmektedir.

3.2.2. Sanayi Fonksiyonu

Bir yörenin sanayileşmesini; arazi yapısı, su kaynakları, bitki örtüsü, iklim özellikleri, yer altı kaynakları, ulaşım sistemleri, eğitim altyapısı, sahip olduğu tarihsel özellikler yetiştirmiş insan gücü gibi birçok fiziki ve beşeri faktör etkiler. Bunların bir ya da birkaçının bir yerde bulunması sanayileşme açısından avantajlar sunabilir (Arınç ve Gürgen, 2022:95).

Sason'da fabrikanın kurulup gelişmesi için koşulların oluşmaması veya yeterli düzeyde olmaması bu fonksiyonun gelişmesini engellemiştir. Araştırma alanının ham madde kaynakları sınırlıdır. Tarımsal faaliyetlerin daha ziyade geçim tipi şeklinde yapılması ve sermayenin yetersizliği gibi faktörler bu sektörü geri plana atmıştır. Ayrıca sanayi kuruluşları için gerekli olan ulaşım ve pazarlama koşulları da gerekli şartları taşımamaktan uzaktır.

Etüt sahasında ihtiyaç duyulan sanayi ürünleri genellikle yakın il merkezlerinden veya diğer bölgelerden sağlanmaktadır. Mevcut sanayi faaliyetleri sınırlı olup yörenin ekonomik gücünü destekleyebilecek ve canlandırabilecek derecede değildir. Yerleşmede, modern sanayi işletmeleri 2 adet olup az sayıda, atölye tipi ve ev tipi sanayi işletmeleriyle sınırlı kalmıştır.

3.2.2.1. Ev Tipi Sanayi Faaliyetleri

Ev tipi sanayi, üretimin ihtiyaçları karşılaması için ham maddelerin el emeğine dayalı olduğu küçük sanayi hareketidir. Başlıca özelliği mahalli ham maddelerin el işçiliğiyle evde üretilmesi ve üretilen maddenin de yine evde tüketilmesi olan bu imalât türünde, nadiren yöresel pazarlara satış da söz konusudur. Bu imalât türünün bir diğer özelliği de çalışanların çok büyük oranda kadın olmasıdır (Tümertekin ve Özgüç, 2010: 405-406).

Araştırma alanındaki ev tipi sanayi faaliyetleri daha çok ailelerin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük olup ticarete yönelik değildir. Yerleşmedeki bu faaliyetler kilim ve halı dokuma, oya ve dantel örgüler, ahşap yakma, nakış işleri gibi doğrudan el emeğine dayalı olan ürünlerden oluşmaktadır. Çalışma sahasında ceviz ve üzümün yaygın olması, yerel ismi *şaran* olan, üzüm pekmezine daldırılarak yapılan cevizli sucuğun üretimine olanak sunmuştur. Kasabada bu ürün, geçmişten beri ticari önemini korumuştur. Yine yaylalarda yaz mevsiminde elde edilen peynir, yağ ve süt gibi hayvansal ürünlerde ilçe merkezi ve yakın çevresinde tüketiciye takdim edilmektedir. Son yıllarda devlet destekli üretimi yapılan çilekten, çilek kuru ve cevizli çilek pestili üretilip satışa sürülmektedir. Bu ürünler elektronik ortamda da tüketiciye ulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Fotoğraf 3.16. Sason'da Yapılan Cevizli Sucuktan (Şaran) Bir Görünüm.

3.2.2.2. Atölye Sanayi Faaliyetleri

Ev tipi sanayi hizmetlerinin ilerlemesiyle birlikte arz-talep doğrultusunda üretim faaliyetleri evden çıkıp atölyeye taşınmıştır. Sason kasabasında atölye tipi sanayi faaliyetinde bulunanlar, daha çok tamir ve bakım gibi iş kollarında çalışanlardır. Sason ilçe merkezinde, atölye tipi sanayi faaliyetlerinin adedi ile buralarda istihdam edilen kişi sayısı oldukça düşüktür. Bu tesislerde atölyeyi işleten kişi ve birkaç personel çalışmaktadır. Atölyelerin sayısı 34, iş olanağı sağlanan kişi sayısı da 66'dır (Tablo 3.7). Son dönemlerde inşaat sektörünün yerleşmede aktifleşmesiyle birlikte buna bağlı atölyelerde artış göstermiştir.

Tablo 3.7. Sason Kasabasının Sanayi Bölgesinde Yer Alan Tesislerin Sayısı ve İstihdam Durumu (2023).

Sanayi Türü	Sayısı	İstihdam
Mobilya İmalatı Tamiri ve Ticareti	2	8
Oto Tamiri Atölyesi	1	3
Kaynak Atölyesi	2	6
Elektrikçi	3	4
Doğal Gaz Tesisatçısı	1	2
Oto Kaporta Onarım Atölyesi	3	5
Pvc Doğrama ve Kapı Sistemleri	3	9
Motorlu Taşıtların Parça Ticareti	1	3
Mermer Döşemeci	1	2
Oto Lastik Tamiri ve Ticareti Atölyesi	5	9
Hırdavatçı	5	5
Zirai Alet Tamir ve Ticareti	-	-
Radio TV Tamir Bakım ve Ticareti	1	2
Motosiklet ile Bisiklet Tamiri ve Ticareti	2	2
Keresteci	1	3
Soba, Banyo Kazan ve Bakım	3	3
Toplam	34	66

Kaynak: Sason Mal Müdürlüğü ve Belediyeden alınan verilerinden derlenmiştir.

Etüt alanındaki atölye işletmeleri hem tamir hem de satış işleri yaptığından yerleşimlere yakın kasabanın en hareketli Orta Mahallesinde toplanmıştır. Sason ilçe merkezindeki atölyeler, insanların ihtiyaçlarının büyük bir kısmına cevap

verememektedir. Bu nedenle daha büyük tamir ve arıza işlemleri için Batman ve Diyarbakır il merkezlerinde bulunan donanımlı tamirhaneler tercih edilmektedir.

3.2.2.3. Modern Sanayi

Çağımızda sanayi, toplumların refah seviyelerinin belirlenmesinde, ülkelerin ekonomik bakımdan gelişmişlik, az gelişmişlik veya geri kalmışlığının tayininde en önemli rolü yerine getirmektedir (Özçağlar, 2011:146). Bu açıdan Sason, ülkemizin geri kalmış yerleşmeleri arasında sayılabilir.

Kasabada, Sason Hazır Beton ve Kum Ocağı ile Onat Et Entegre Gıda Sanayi dışında modern sanayi tesisi bulunmamaktadır. 25 kişi Onat Et Entegre Gıda Sanayide, 22 kişi ise Sason Hazır Beton ve Kum Ocağında çalışmaktadır. Onat Et Entegre Tesisi 2020 yılından itibaren Yücebağ Beldesinde hizmet vermektedir. Etüt yerinde yapılan görüşmelerde, Kayseri’den gelen pastırma, sucuk, kavurma ve et ustalarının elinden çıkan ürünler, Onat Et Entegre Tesisinden yurt içindeki tüketiciye takdim edilmektedir. Böylece yöredeki hayvansal ürünler değerlendirilerek ailelere ek gelir sağlanmaktadır.

Araştırma alanında, merkezi İstanbul, İzmir ve Bursa olan bölgesel yatırım teşvikiyle kurulan, ünlü markalara giysi üreten ve yaklaşık 400 kişiye istihdam alanı sunan tekstil fabrikası 2016 yılında açılmış, 7 yıl faaliyette kaldıktan sonra 2023 yılında kapanmıştır. Yörede işsizliğin fazla olması, iç göçün artış sebebidir.

İlçe merkezinde, sanayi faaliyetleri daha çok atölye ve ev tipi sanayi ile sınırlıdır. Sason’da daha önce de ifade edildiği gibi, sanayi faaliyetleri ne yazık ki çok geri kalmıştır. Bu sebeple yörede, ham maddesi daha çok tarıma dayalı olan sanayi kolları açılarak ekonomik kalkınmışlık başlatılmalıdır.

3.2.3. Tarım Fonksiyonu

Tarım hem ülkemizin ekonomisi hem de Sason’un iktisadi özellikleri için önemlidir. Etüt sahasında nüfusun yarıya yakın kısmının, geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlıyor olması bu faaliyetleri daha da önemli kılmaktadır. Sason kasabasında, tarım toprakları topografik yapı kaynaklı dağınık ve parçalı olduğu için küçük bölümlerden meydana gelmektedir. Bu durum tarımda gelir düşürücü bir fiziki coğrafya faktörüdür. Bu nedenle yerleşmede, tarla tarımı aile geçimine yönelik olup,

ticari önemi düşüktür. Tarımdaki eksiklikler, yöre halkını daha çok hizmet ve hayvancılık faaliyetlerine yöneltmiştir. Sektördeki yetersizlikler devletin tarım desteğiyle giderilmeye çalışılmaktadır.

İlçede toplam 16 traktör, 6 kùltivatör ve 66 pulluk yer almaktadır (Batman ili yıllık çevre durum raporu, 2023). Tarım makinelerinin sayısının az olması morfolojinin elverişsizliğini ispatlamaktadır. Bu sebeple sahada, insan ve hayvan kas gücünün kullanıldığı ekstansif (ilkel) tarım metodu ön plandadır. Kaba tarım yöntemi, tarımsal üretimde zaman ve ürün kaybını artırarak verimi düşürmektedir. Sason İlçe Tarım Müdürlüğünden alınan veriler doğrultusunda, tarım sektöründe 2571 kişilik bir işgücü söz konusudur. Sason'daki tarım alanlarının büyük bir bölümü, doğal ve beşerî şartlardan ötürü ceviz, çilek, üzüm ve Siirt fıstığı tarımına ayrılmıştır.

Batman İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2023 yılı verilerine göre Sason'da 9170 dekar tarım, 57072 m² mera, 15979 m² orman arazisi bulunmaktadır. Sason'da orman alanı, Batman il merkezi ve diğer ilçelerine kıyasla daha fazladır. Yerleşmedeki orman varlığı, kuzey ve kuzeydoğu yönlerine doğru kademeli olarak artan yükseltiye ve buna bağlı gelişen yağışlara dayanmaktadır. Çayır ve mera sahalarında sığır hayvancılığı, keçi ve koyun yetiştiriciliği gerçekleştirilmektedir. Kara kovan balı ile ünlenen ilçede, 395 işletmede 34469 fenni kovan ve 120 adet kara kovan arıcılık yapılmaktadır.

3.2.3.1. Bitkisel Üretim

Sason'da, tarımsal faaliyetlerde değerlendirilen arazilerin büyük bir bölümünü sebze ve meyve bahçeleri ile bağlar meydana getirmektedir (Batman ili yıllık çevre durum raporu, 2023). İlçe genelinin dağlık yapısından ötürü tarım alanlarının parçalı ve küçük parsellerden oluşması, yerleşmedeki insanları ekonomik getirisi yüksek olan tarımsal ürünlere yönlendirmiştir.

İklim özelliklerinin geçişkenliği, sahadaki tarım ürünlerini çeşitlendirmiştir. Kasabanın, klimatoloji özellikleriyle uyumlu olan ceviz, Siirt fıstığı ve çilek üretimi ön plandadır. İlçenin güneyinde, Akdeniz iklimine açık korunaklı koridorlarda, uygun doğal ortamı bulan siyah incir yetişmektedir. Kasabanın en dikkat çekici tarımsal ürününü oluşturmaktadır.

İncir, Akdeniz meyveleri ya da tropik ve subtropik meyveler grubuna girmekte, botanik ilminde *Ficus carica* L. olarak ifade edilmektedir. Anavatanı Anadolu olan meyvelerin en tanınmışlarından sayılır. Yıllık sıcaklık ortalamalarının 15-20 °C'yi bulduğu, yaz sıcaklık ortalamalarının da 25 °C'ye ulaştığı bölgelerde, don olaylarının görülmemesi koşuluyla optimum şartları sağlanmış olur. Olgunlaşma döneminde olmaması koşuluyla yağış değerlerinin 600-700 mm olması yeterlidir. En iyi geliştiği sahalarda, verimli depresyon ovalarının alüvyal topraklarıdır (Bulut, 2006;144). Siyah incirin ambalaj ve yol için dayanıklı olması, dış pazarda rağbet görmesi bakımından önemlidir. Söz konusu tarım ürünü yurt dışındaki bilinirliğiyle Türk inciri olarak markalaşmıştır (Yıldırım, 2016;6).

Fotoğraf 3.17. Sason'da Doğal Yetişen Siyah İncirden Bir Görünüm.

Çalışma sahasının, eski adı daha önce de ifade edildiği gibi Arapça dilinde *cevizi bol* anlamına gelen *Kabu'l cev-z'*dir. Sason'un geçmişteki en önemli tarımsal ürünü

cevizdir. Meyvesi ve kerestesi ile daha çok tercih edilmektedir. Son dönemlerde mobilya sanayiinde kullanılması neticesinde kaçak kesimlerle yerleşmedeki üretiminde düşüş olmuştur. Ceviz yetiştiriciliğinde geniş alana sahip olmasına karşın ülkemiz, diğer ülkelere kıyasla birim alandan yeterli verim elde edememektedir. Verimin düşük olması, toplam üretimi de azaltmaktadır (Taşdemir, 2020:11). Sason ilçesinin güney kesimindeki köylerde bulunan ceviz ağaçları son dönemlerde sökülerek, bu alanlar Siirt fıstığına ayrılmıştır. Böylece ceviz alanları ilçenin kuzey yönlerine doğru kaymıştır.

2023 yılında ilki gerçekleştirilen ceviz, bal ve çilek festivali ile kasabanın tanıtımı yapılmıştır. Bu ürünler kasabanın ekonomisi için önemli bir paya sahip olup özellikle ceviz, %11,5 oranı ile ilçe merkezinde en çok tercih edilen üçüncü tarım ürünü özelliğini korumuştur.

Sason'da üretilen Siirt fıstığı, tarım ürünlerinin %15,3'ü ile 21,8 hektarla birinci sırada yer almaktadır. Akdeniz ikliminin maki bitki formasyonunda bulunan menengiç (pıttım) çalısı, ilçenin daha çok ılıman iklim şartlarına sahip güneyindeki depresyonlarında yetişmektedir. Gaziantep ve Siirt illerinden getirilen aşılarda menengicin aşılama, zamanla bu ağaçları fıstık bahçelerine dönüştürmüştür. Bu işlemlerin deneme yanılma yoluyla yapılması, oldukça zaman almaktadır. Orman ve Su İşleri Bakanlığı XV. Bölge Batman Şube Müdürlüğü tarafından 2012 yılı içerisinde Sason'un Acar köyüne 20 ha alanda 15.000 adet fıstık fidanı vatandaşlara bedelsiz hibe edilmiştir (Batman ili yıllık çevre durum raporu, 2023). Fıstığın ekonomik değerinin yüksek olması, Sason'daki işletmelerin sayısını giderek arttırmaktadır. Elde edilen hasılat kasaba ve yakın çevresinde pazar bulmaktadır.

Etüt alanında yapılan diğer bir tarımsal ürün üzüm (bağcılık)'dür. Üzüm asması yetiştirilen arazi bölümlerine bağ denilmektedir. Ticari anlamda bağcılık, 10-20 °C sıcaklık eğrilerinin içine giren, 30°-50° kuzey ve güney enlemleri arasındaki ılıman iklim kuşağı bölgelerinde üretimi gerçekleştirilmektedir. Orta kuşakta 1600-1800 m'lere kadar yetişebilmektedir. Yıllık toplam yağışlarının 600 mm'yi bulduğu bölgelerde ise sulama olmadan yetiştirme imkânı vardır. Eğimli bölgelerde kurulum yapıldığı için erozyonu önleme bakımından da büyük öneme sahiptir. Bağcılıkta budama, asmaların yükseltilmesi, sulama, ilaçlama ve gübreleme yöntemleri, verimi arttıran beşerî müdahalelerdir (Bulut, 2006;144-147).

Fotoğraf 3.18. Kasabada Seyyar Satış Yapan Sebze ve Meyve Tezgâhından Bir Görünüm.

Çalışma sahasının morfolojik özellikleri, iklim ve toprak koşulları bağcılık için uygun ortamlar oluşturmaktadır. Kasabada üzüm daha çok şıralı ve pekmezli de denilen, kaynatıp içine ceviz eklenerek yapılan sucuk (şaran) üretiminde kullanılmakta ve tüketicilere takdim edilmektedir. Cevizli sucuğun ticari değeri geçmişten gelmektedir. Tarım alanları içerisinde toplam 3 hektarda üretimi gerçekleşen üzümün, yerleşmedeki tercih oranı %2,1'dir (Tablo 3.8).

Sason'da 1990 yılı öncesine kadar desteklerle üretilen tütünün, 1990 yılında uygulanan kota sistemiyle ekimi azalmıştır. Günümüzde özel sektörün talebi üzerine yerleşmedeki tütün ekimi, yaklaşık 30 ailenin geçim kaynağı olmaya devam etmektedir. Etüt alanında, tütüne alternatif olarak devletin tarımsal katkılarıyla çilek üretimi gerçekleştirilmektedir. Çalışma sahasında, 2006-2007 yılında Batman İl Özel Müdürlüğü koordinatörlüğünde Yeniköy'de 15 dekarlık alanda ilk çilek üretimi yapılmaya başlanmıştır. Sonraki dönemlerde Cevizli, Tire, Umurlu, Köprübaşı, Erdemli ve Kavaklı köylerinde de gerekli destekler ile çilek tarımı uygulanmaktadır (Aksoy, 2023:95).

Kasabada çilek, 17,5 hektar alan ve %12,3 oran ile Siirt fıstığından sonra en çok tercih edilen ikinci ürün olmuştur (Tablo 3.8). Sason çileği, 2018 yılında AB Coğrafi İşaret Tescil Belgesi alan Albion türü çilektir. Albion türü, yüksek rakımlı yörelerde yetiştirilen, taşıma ve depolama kolaylığı bulunan bir çeşittir (Karakaya, 2022:64). Yerleşmede gerçekleşen mülakatlarda toplam ekili-dikili arazinin yaklaşık yarısının çilek bahçelerine ayrıldığı belirtilmiştir. İlçe merkezinde çilek, 400'den fazla aileye geçim kaynağı olmuştur. Çileğin 5 °C'lere kadar dayanabilme kapasitesi vardır. Üretiminde ki ideal sıcaklık derecesi 15-20 °C'dir. Çilek gelişiminin daha sağlıklı gelişebilmesi açısından gece sıcaklığının gündüz sıcaklığından 5-7 °C düşük olması mühimdir.

Fotoğraf 3.19. Sason'da Üretimi Yapılan Çilek Bahçesinden Bir Görünüm.

İlkbahar geç donları ile sonbahar erken donları çilek yetiştirmek için önemli iklim olaylarıdır. Soğukların verim ve kapasite üzerinde olumlu etkisi vardır. Çilek için uygun olan toprak; verimli, iyi drene edilmiş, nem tutma kapasitesi yüksek, asitli, kireç oranı düşük ve ph değeri 6,5'ten az olan topraklardır (Aksoy, 2023:84). Kış döneminde ortalama yükseltisi daha az olan Demetevler Mahallesi, Aşağı Karamişe, Yeniköy, Kilimli ve Cevizli köylerinde don olmadığı sürece çilek hasadı devam etmektedir. Çilek

üretimine verilen desteğin %70'e çıkarılması, önceleri mevsimlik işçi olarak göç edenlerin yer değiştirme hareketini azaltmıştır (URL. 15).

Çalışma sahasında, 15,3 hektarlık alanda buğday üretimi gerçekleştirilmektedir. Buğdayın yaşam koşulları genellikle yetiştirme döneminde serin, bol yağış; olgunlaşma döneminde ise tam kuraklık istemesidir. İnsanların temel besin maddesi olması sebebiyle buğday, kasabada en çok yetiştirilen tahıl grubu üyesidir. Sason'da 2021 yılından itibaren Sason Tarım ve Orman İlçe Müdürlüğü tarafından tarım arazilerinin kullanımının etkinleştirilmesi projesi kapsamında 140 çiftçiye %70 ilaçlı tohumluk buğday hibe edilmiştir.

Tablo 3.8. Sason Kasabasında Tarım Arazilerinde En Çok Tercih Edilen Ürünlerin Dağılımı (2022).

Ürün Adı	Ekili Alan (Ha)	%'si
Antep Fıstığı	21,88	15,3
Çilek	17,59	12,3
Ceviz	16,46	11,5
Buğday	15,3	10,6
Arpa	6,82	4,7
Yonca	5,85	4,09
Üzüm	3,08	2,15
Domates / Salatalık	1,98	1,38
Muhtelif Meyve	1,96	1,02
Tütün	0,95	0,66
Kavun ve Karpuz	0,76	0,53
Nohut / Kırmızı Mercimek	0,46	0,32
Zeytin	0,19	0,13
İncir	0,09	0,06
Patlıcan	0,09	0,06
Diğer	49,6	34,6
Toplam	143,06	100,0

Kaynak: Sason İlçe Gıda, Tarım ve Orman Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Buğdaydan sonra en çok üretim oranına sahip tahıl arpa ve yoncadır. Bu ürünlerin yaygın olmasının nedeni, yöredeki düşük sıcaklığın yanı sıra yerleşmenin geçim kaynağının hayvancılık olmasıdır. Bunları %0,3 oranıyla kırmızı mercimek ve nohut

takip etmektedir. Sahada kırmızı mercimeğin az da olsa üretilmesi bağlı olduğu bölgenin kültürünü taşıdığını göstermektedir.

Fotoğraf 3.20. Sason'da Üretimi Gerçekleştirilen Buğday Tarlasından Bir Görünüm.

Batman Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2023 verilerine göre Sason'da toplam sulu tarım arazisi 3695 da'dır. Kasabada bostan denilen sebze bahçelerinde %0,5 oranında kavun ve karpuz, %1,3 ile domates ve salatalık, %0,06 ile patlıcan gibi sebzeler yetiştirilmektedir. Sahadaki sebze tarımı, ticarete söz konusu olabilecek nitelikte olmayıp yöre halkının ihtiyaçlarını ise kısmen karşılamaktadır.

3.2.3.2. Hayvancılık Faaliyetleri

Sason'da fiziki coğrafya şartlarının (iklim, yer şekilleri, bitki örtüsü) kısa mesafelerde değişmesi, hayvancılığı çeşitlendirerek yerleşme için önemli bir ekonomik faaliyetin gelişmesini sağlamıştır. Çalışma sahasındaki çayır, mera ve orman arazileri hayvancılığı kolaylaştırmıştır.

Araştırma alanındaki hayvancılık, kışın ahır ve komlarda, yazın çayır ve meralarda yapılmaktadır. Bu durum kış döneminde hayvanların kuru ot ve samanla beslenmesini zorunlu kılarak harcamaları yükseltmektedir. Etüt alanında, et ve süt verimi düşük olan yerli ırklar çoğunluktadır. Sason İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğünden alınan veriler yorumlanarak 1000 kişi büyükbaş, 600 kişi küçükbaş, 375 kişi arıcılık, 486 aile ipek böcekçiliği ile geçimini sağlamaktadır. İlçe genelinde toplam 30523 sığır, 40000 koyun, 35873 keçi ve 14 manda beslenmektedir. Sason'da bulunan büyükbaş hayvan grubunu sığır, küçükbaş hayvan varlığını da keçi ve koyun oluşturmaktadır. Tablo 3.9 ilçe merkezinin verilerini yansıtmaktadır.

Tablo 3.9. Sason Kasabasında Hayvan Varlığının Mahallelere Göre Dağılımı (2023).

Mahalle Adı	Büyükbaş (Sığır)	Keçi	Koyun	Küçükbaş Toplam
Zafer	503	1167	109	1276
Karşıyaka	299	-	72	72
Yukarımahalle	289	-	-	-
Dumlupınar	226	-	-	-
Haydar	198	1076	562	1638
Aşağı Mahalle	164	-	8	8
Kayabaşı	163	-	-	-
Gürpınar	162	377	-	377
Yeşiller	153	-	-	-
Tekinler	148	62	33	95
Erdemli	138	76	383	459
Yıldız	138	-	-	-
Yenimahalle	125	153	199	352
Mehmet Akif	123	265	40	305
Aykut Ozan	82	-	-	-
Pınarbaşı	75	947	83	1030
Yaylatepe	68	-	-	-
Yeşiltepe	50	-	-	-
Yeşilova	29	142	-	142
Kurtuluş	4	-	-	-
Emek	3	-	-	-
Toplam	3140	4265	1489	5754

Kaynak: Sason İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Kasabadaki büyükbaş hayvan dağılımında 503 baş sığır Zafer Mahallesi ve 299 baş sığır ile Karşıyaka Mahallesi önde gelmektedir. Büyükbaş hayvan varlığı az bulunan mahaller ise 3 baş sığırla Emek ve 4 baş sığırla Kurtuluş'tur. Sason'un dağlık yapısı nedeniyle büyükbaş hayvanların sadece eti, sütü ve derisinden değil, gücünden de yararlanılmaktadır.

Sahada toplam 4189 keçi, 1098 koyun bulunmaktadır. Yörede kıl keçisi yetiştiriciliği yaygındır. Kıl keçisi yetiştiriciliğinin beslenmesinde esas payı ormanlık alanlar alırken, koyun ve sığır besiciliğinde de çayır ve otlaklar önemlidir. Ayrıca kıl keçisinin süt veriminin yüksek olması da seçilme nedenidir. Zafer ve Haydar mahallelerinde keçi yetiştiriciliği ön plandayken, bazı mahallelerde keçi besiciliği yapılmamaktadır. Koyun varlığı, Haydar ve Erdemli mahallelerinde fazladır. Koyunda keçi gibi bazı mahallelerde tercih edilmemektedir.

Sason ilçe merkezinde, 2023 yılı itibarıyla 1098 koyun, 4186 keçi, 3140 baş sığır beslenmektedir. Kasabanın toplam büyük ve küçükbaş hayvan varlığı 8424 olup, bunların %37,2'sini büyükbaş(sığır), %62,7'sini küçükbaş hayvanlar meydana getirmektedir. Küçükbaş hayvancılığın yaklaşık yarısı, kıl keçisi besiciliğinden oluşmaktadır.

Tablo 3.10. Sason Kasabasında Hayvan Varlığının Tür Bileşimi (2023).

Hayvan Türü	Hayvan Sayısı	%'si
Sığır	3140	37,27
Koyun	1098	13
Keçi	4186	49,73
Toplam	8424	100,0

Kaynak: İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Sason'da geçmişten günümüze yapılan diğer bir hayvancılık faaliyeti arıcılıktır. 1892 tarihli Bitlis Vilayet Salnamesi'ne göre Sason'da 4000 arı kovani bulunmaktadır (Aykan, 2017:83). Kasabada yapılan arıcılık az emek ve sermaye ile yapılan geliri yüksek arıcılıktır. 34469 kovan, 120 adet kara kovanda arıcılık sürdürülmektedir. Kara kovan balı katkı maddeleri kullanılmadan doğal bitki örtüsünden, özellikle dağ kekiğinden kaynağını alan organik yöntemlerle elde edilmektedir.

Arıcılık birtakım teknik ve biyolojik yöntemleri gerektirmekle beraber coğrafi konumla da doğrudan bağlantılıdır. Topografya, iklim, flora ve hidrografik durumla arıcılık arasında sıkı bir ilişki vardır. Yazları serin veya çok sıcak geçen bölgelerle bütün yıl yağışlı ve rüzgârlı bölgelerde arıcılık yapmak hemen hemen mümkün değildir. Sosyal bir topluluk olan arıların, yapılan deneylerde 29-33 °C arasında çok faal oldukları, 10 °C altında ve 37 °C'nin üzerinde hiç faaliyette bulunmadıkları tespit edilmiştir. Arıların için flora bir ham maddedir, çünkü arılar meyve ağaçlarından, ormanlardan ve kır çiçeklerinden topladıkları maddelerle bal üretirler (Koday, 2005:82). Araştırma sahasının çeşitli ve zengin türlere sahip bitki örtüsü, arıcılığa elverişli bir ortam sunarak elde edilen balın ekonomik değerini yükseltmiştir.

Fotoğraf 3.21. Sason'da Üretimi Yapılan Kara Kovan Arıcılıktan Bir Görünüm.

Araştırma sahasında yapılan diğer bir hayvancılık faaliyeti de ipek böcekçiliğidir. 2010 yılında tütüne alternatif olarak çilekle birlikte Karşıyaka Mahallesi'nde iki aileyle başlayan ipek böcekçiliği üretimi, günümüzde Aşağı, Erdemli ve Zafer mahallelerine de yayılmıştır. Zafer Mahallesi'nde 206, Karşıyaka Mahallesi'nde 190, Aşağı Mahalle'de 122 ve Erdemli Mahallesi'nde de 92 aile işletmeciliği bulunmaktadır. Devlettten çiftlik ve

raf desteği alınarak başlanan ekonomik etkinlik kısa sürede iyi kazanç sağlayarak 2023 yılı itibariyle 500’den fazla aileye geçim kaynağı olmaktadır.

Fotoğraf 3.22. Kasabada Üretimi Gerçekleştirilen İpek Böcekçiliğinden Bir Görünüm.

Sason’da kış boyunca ahır ve komlarda beslenen hayvanlar ilkbaharda karların erimesiyle birlikte otlaklara çıkarılır. Yaz döneminde havaların ısınması, alçak alanlardaki otlakların yetersiz kalması ve hayvanları bakteriyel hastalıklardan korumak için göçebeler yaylaya gitmek zorunda kalır. Yaylacılık yerleşme için, doğal şartların sonucu ortaya çıkmış bir ekonomik faaliyettir. Süt, peynir, yağ ve yün gibi hayvansal ürünler daha çok yaylalarda elde edilmektedir.

Çalışma sahanın çevresindeki dağlar, göçebe aşiretlerin uğrak alanları arasındadır. Topografik, klimatolojik, biyolojik özelliklerine göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde belirli yüksekliğe sahip dağlar ve platolar yaylak, vadi ve çukurluklar da kışlak olarak kullanımı uygun görülmüştür. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki bazı göçer-konar aşiretler, Dicle Vadisi ile Van Gölü güneyi arasında kalan yöreleri kışlak ve yaylak olarak değerlendirir. Yaylalarda yazın eriyen kar suları ya yüzeyden akarak otlak ve biçenekleri sulamakta veya derinlere sızıp, kaynak olarak yeryüzüne çıkmaktadır.

Otlak ve biçeneklerin varlığı kar sularına bağlıdır. Kısa boylu ve bol çayırlar da küçükbaş hayvancılık için ideal yayılma ve otarılma alanlarıdır (Çalışkan, 2017: 231).

Göçebe aşiret; sabit bir konuta ve toprağa bağlı olmadan ekip-biçme gibi etkinlikler dışında yalnızca hayvancılık ile uğraşan, sahip olduğu hayvanlarda verimi ve üretimi arttırmak için mevsim ve bitki örtüsü durumuna göre stepler ile yayla yükseltileri arasında ritmik göç hareketine katılan, sürekli olarak çadır yaşamını sürdüren, az-çok kapalı bir ekonomik yapıya sahip, üyeleri arasında güçlü akrabalık ilişkileri, yardımlaşma ve dayanışma duygusu bulunan bir topluluktur (Göney, 1993:15).

Tarım ve Orman Bakanlığı, iklim salınımlarıyla mücadele etme kapsamında doğal çevreye kolay adapte olabilen, Güney Anadolu Kırmızısı yerli sığır ırklarının devamlılığı sağlanıyor. Yürütülen projede Sason, proje ilçe olarak seçilmiştir (URL. 16). Yerleşmenin önemli ekonomik faaliyeti olan hayvancılıkta verimin yükseltilmesi için otlaklar erken ve aşırı otlatılmadan ıslah edilmeli, çiftçilere faizsiz krediler sağlanmalı ve yem desteği yapılmalıdır.

3.3. YERLEŞMENİN ETKİ BÖLGESİ ANALİZİ

Bir yerleşmenin büyüklüğü ve önemi, o sahanın etki bölgesinin, özellikle iktisadi etki alanının, genişliği ve önemine bağlıdır (Göney,2012:1). Kentlerin fiziki ve beşeri karakterleri, hizmet verebilme yapısı, istihdam olanakları, şehrin çevresinin nüfus yoğunluğu ve özellikleri etki alanının genişliğini etkilemektedir (Arınç ve Gürgen, 2022:102). Kısa mesafede yükseltinin ve eğimin hızla arttığı, engebeli bir sahada insanın hareket alanı daralmakta ve zorlaşmaktadır. Bu tür sahalarda yaşayan insanlara hizmet götürmek kolay değildir. Yeryüzü şekilleri insanın doğal ortam içindeki yerleşme alanlarını ve ekonomik faaliyetlerini belirleyen başlıca doğal unsurdur. Ulaşım için gerekli olan yolların geçirileceği yerler de doğrudan yer şekillerinin durumuna (jeolojik yapı, eğim, yükselti vb) iyice bağlıdır (Özçağlar, 2011:302).

Yerleşmelerin barındırdığı fonksiyonlar kadar ulaşılabilirlik de yerleşmenin kademesini ve etki alanını belirleyen özelliklerdendir. Ulaşılabilirliği yüksek bir yerleşmenin, ulaşılabilirliği sınırlı bir yerleşmeye göre daha büyük etki alanına sahip olması beklenir. Bunlara ek olarak etki alanını, yerleşmenin tarihsel gelişimi ve coğrafi

konumu ile açıklamak da mümkündür (Tarım ve Orman Bakanlığı İdare Faaliyet Raporu, 2021).

Ulaşım, şehir kaynaklarının değerlendirilmesini sağlayarak büyüme ve gelişiminde önemli bir özelliğe sahiptir. Ulaşım; sanayi, ticaret ve turizmin gelişmesini destekleyerek etki alanı oluşturmaktadır. Sason ilçe merkezinde ulaşım gelişmediği için kasabanın etki alanı sınırlı kalmıştır. Sanayi tesislerinin ve istihdam edilen kişi sayısının az olması ile modern sanayi tesislerinin yetersizliği bu fonksiyonun etki sahasını daraltmıştır. Tarihi çok eski dönemlere dayanan Sason'daki tarihi eserlerin tahrip edilmesi de turizm fonksiyonunun gelişmesini engelleyerek etkiyi kısıtlamıştır.

Çalışma sahasının önemli ekonomik fonksiyonunu, birbirine yakın değerler gösteren hizmet ve tarım oluşturmaktadır. Sason ceviz, bal ve çilek yetiştiriciliği ile et ve süt ürünlerinin üretimi, yerleşmenin ve yakın çevrenin besin ihtiyacını karşılamaktadır. Böylece kasabaya ekonomik girdi sağlayarak etki alanı oluşturmaya olanak tanımıştır. Alanının etki sahası geniş diğer fonksiyonu eğitimidir. Sason Meslek Yüksekokulu ve Sason Anadolu Lisesi, çevresindeki kırsal kesimden, il ve ilçelerden öğrenci gelmesini sağlayarak kasabanın etki bölgesini sınırlı olsa da genişletmiştir.

Kasabada sağlık, ulaşım, sanayi gibi fonksiyonların etki bölgesi dar olup çevresindeki kırsal kesim ve yakın yerleşmelerle sınırlıdır. Sason, Batman il merkezinin etkisinde kalarak bu sahasını genişletmemekte, kendine yetememektedir. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü 2022 İlçe SEGE (Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması) çalışmasına göre Batman il merkezi 3. kademedeki Türkiye sıralamasında 245. sırada, Sason ise 6. kademedeki 925. sırada yer almaktadır. Bu sonuç Sason'un, Batman il merkezinin etki alanında kaldığını göstermektedir.

Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) geçmişte yayınladığı, *Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi* adlı kitapta Sason, idari açıdan Siirt'e tabidir. Sason 3. kademe merkezler içerisinde bulunan bir ilçe olup 4. kademe merkezlerden sınırındaki Diyarbakır'ın, 5. ve 6. kademe merkezlerden Diyarbakır ve Adana'nın, 7. kademedeki İstanbul'un etki sahasında kalmaktadır.

3.4. SASON İLÇESİNİN FONKSİYONEL SINIFLAMADAKİ YERİ

Şehir, Latince “Civization” kelimesinden türemiş, Türkçeye “sivil” kelimesi biçiminde çevrilmiştir. Latince kökenli “Civitas” kelimesi Anglo Sakson dillerine “city” olarak geçmişken “Citizen” ise “şehirli-sivil” anlamında kullanılmaktadır. Çağatay lehçesinde Orta Asya’da nüfusu kalabalık olan köylere “Kent” ismi verilmektedir. Kent sözcüğü öz Türkçe bir kelimedir. Köyden büyük, şehirden küçük, “kasaba” olarak tanımlanan yerleşmeler için de kullanılmaktadır. Çünkü kasabalar fonksiyonları itibariyle şehirler kadar gelişmemiş, fakat köy yerleşmelerine göre bir hayli düzelmiştir (Özçağlar, 2011: 90).

Bir yerleşmenin şehir, kasaba ve köy şeklinde kategorize edilmesinde birden fazla ölçüt göz önünde bulundurulmaktadır. Doğum oranı, nüfus, yerleşme yoğunluğu, sanayi, hizmet ve tarım bu kriterlerden bazılarıdır. Ülkemizdeki yerleşmelerin tanımları 18 Mart 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu’nun 1. maddesine göre belirlenmiştir. Bu maddeye göre, nüfusu 2000’den az olan yerleşmelere köy, 2000 ile 20000 arasında olanlara kasaba, 20000’den fazla olanlara da şehir denilmektedir (Özçağlar, 2011: 62).

Kasaba ve şehir yerleşmelerinde, şehre özgü mekânsal özellikler kazanmış alanlar şehirleşmiş alan, ifadeleri ile açıklanabilmektedir. Kasabalar, aynı idari sınırlar içerisinde birbirinden farklı özellikler gösteren kırsal ve şehrsel alanların bir arada yer aldıkları kompleks alanlardır. Bazı kasabalar sahip oldukları fonksiyonlar itibariyle köye, bazıları ise şehirlere daha yakın özellikler gösterebilirler (Karagel, 2022:1564). Çalışma sahası, kır ve şehir arasında, kente geçiş basamağında yer alan bir konuma sahiptir.

Sason ilçe merkezinin nüfusu, 2023 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre 13 921’dir. Özçağlar’ın ölçütüne göre nüfus değerlendirildiğinde etüt sahası orta büyüklükte kasaba sınıfında yer almaktadır. İdari fonksiyonlarına göre ise kasabaları; il merkezi durumundaki kasabalar, ilçe merkezi durumundaki kasabalar ve belde statüsündeki kasabalar şeklinde sınıflamaktadır. Bu sınıflamaya göre Ancak bu statünün, yerleşmenin kentleşmesini sağlayıp sağlayamadığı, bu statü ile birlikte şehirleşme sürecinin eş zamanlı meydana gelip gelmediği, tartışılması gereken konulardandır (Arınç ve Gürgeç, 2022:103).

Kasabadaki ekonomik fonksiyonlar analiz edildiğinde farklı özellikteki iş alanlarında istihdam edilenlerin 5897 olduğu görülmektedir. Yerleşmede yaşayan 13921

nüfusun 5897'si yani %42,3'ü iktisaden çalışan nüfustur. Geriye kalan aktif nüfusun yaklaşık %22'si istihdam edilemeyen faal nüfustur. İstihdam edilen kişilerin ekonomik sektörlere dağılımına bakıldığında %50,2'nin hizmette, %47,8'inin tarımda, %2'sinin de sanayi sektöründe olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 3.11). Daha önceleri tarım kasabası olarak ifade edilen Sason'un, hizmet sektörüyle de ön plana çıktığı verilerle desteklenmiştir. Hizmet sektörü, tarım sektöründen daha çok olduğu için yerleşmenin şehirleşme statüsüne yaklaştığı ifade edilebilir. İlçe merkezinde, tarım alanlarının varlığı, yerleşmede bütünlüğü engellemektedir. Sason kasabası “şehir” statüsüne yaklaşıp bile tarımsal faaliyetler halen önemini korumaktadır. Çalışma sahasındaki tarım ve hayvancılık faaliyetleri yönetim alanında dahi önemli geçim kaynağıdır.

Altyapı ve üstyapının eksikliği, dar cadde ve sokaklar, toplu taşıma sisteminin olmayışı, trafiğin düşüklüğü, düzensiz çarpık yapılaşma, kasabaya kentleşme izlenimi vermemektedir. Yine yöredeki sanayi, ticaret ve iş yerlerinin yetersizliği ile barınma ve konaklama imkânlarının kısıtlı olması gibi nedenler de alanı şehirleşme kademesinden uzaklaştırmaktadır. Sason, nüfus ve ekonomik fonksiyonlarına göre kent yerleşmesine yakın olarak ifade edilse de kırsal izleniminden tamamen sıyrılmış değildir. Yerleşmelerin, şehir olması için tek başına nüfus bir anlam ifade etmemelidir. Fonksiyonel ve yapısal yönden hiçbir gelişme göstermemiş bir yerleşmenin nüfusu ne kadar fazla olursa olsun coğrafi anlamda şehir sayılamaz! Bugünkü koşullarda şehirler, bünyelerinde barındırdıkları insanların ihtiyaçlarını başka yerleşmelere bağımlı kalmadan büyük oranda yerinde karşılarlar (Özçağlar, 2011:64).

Etüt alanının ekonomik fonksiyonel sınıflamasının değerlendirilmesi için hizmet, sanayi ve tarım sektöründe çalışan nüfus belirlenmiş, bu nüfus toplam çalışan (aktif) nüfusa oranlanmıştır. İnceleme sonucunda oranları birbirine çok yakın olan sektörlerin hizmet ve tarım olduğu görülmüştür. Aktif nüfus oranının en düşük olduğu sektör ise sanayidir. Hizmet sektörü oranının yüksek çıkmasının nedeni, yönetim fonksiyonunda iş gücü edilenlerin fazla olmasıdır. Neticeye bakıldığında kasabada hizmet ve tarım sektörü ön plana çıkarken sanayi sektörü oldukça düşük bir oranla arka planda kalmaktadır.

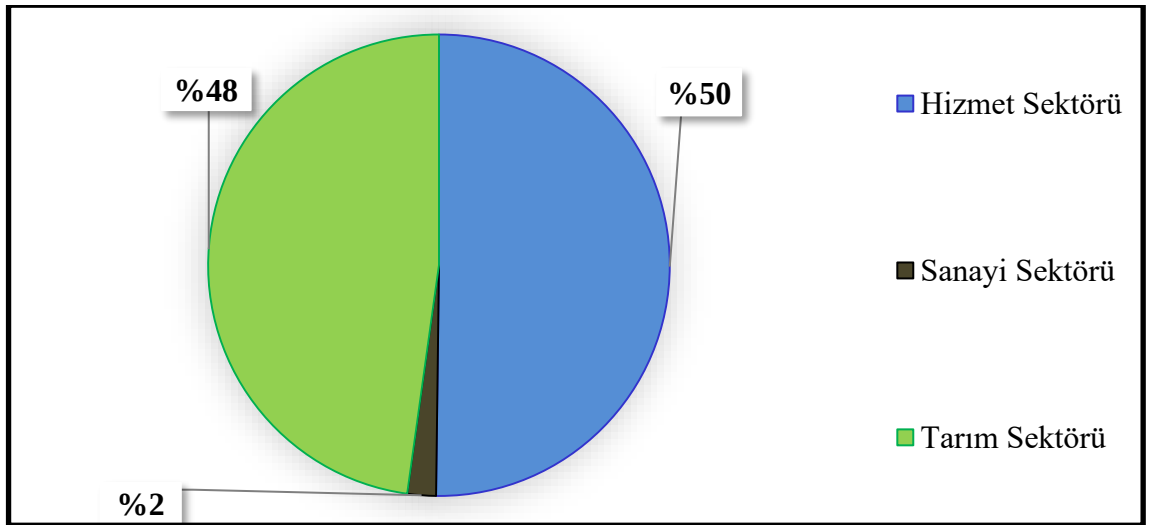
Özçağlar, ülkemizdeki kasabaları ekonomik fonksiyonlarına göre tarım, maden, balıkçılık, sanayi ve hizmet kasabaları şeklinde kategorize etmiştir. Buna göre

yerleşmenin ekonomik fonksiyonları; %50,2 ile hizmet, %47,8 ile tarım sektörü olduğu için Sason'un ***hizmet-tarım*** kasabası olarak isimlendirilmesi uygun görülmüştür.

Tablo 3.11. Sason Kasabasında İktisaden Faal Nüfusun Ekonomik Sektörlere Göre Dağılımı (2023).

Fonksiyonlar	İstihdam Edilen İş Gücü	Alt Grup %'si	Sektörler %'si
Hizmetler			
Yönetim	2026	67,75	
Eğitim	478	16	
Sağlık	146	4,89	
Ulaşım	56	1,88	
Ticaret	226	7,55	
Diğer	58	1,93	
Toplam	2990	100,0	50,2
Sanayi			
Atölye Tipi Sanayi	66	58,40	
Modern Sanayi	47	41,6	
Toplam	113	100,0	2
Tarım			
Hayvancılık	2461	86,93	
Bitkisel Üretim	370	13,07	
Toplam	2831	100,0	47,8
Genel Toplam	5934		100,0

Kaynak: Özet Tablodur.

Şekil 3.2. Sason Kasabasında Çalışan Nüfusun Ekonomik Sektörlere Göre Dağılımı (2023).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PLANLAMA VE BAŞLICA PLANLAMA SORUNLARI

4.1. YERLEŞME PLANI VE PLANI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Türkiye'nin çeşitlilik bahşeden coğrafyası ve kültürel dokusu fiziksel bakımdan orijinal yerleşmelerin oluşumunu sağlamıştır. Türkiye'nin birçok kenti de baskın iklim ve yaşam kültürü etkisiyle şekil almıştır. (Sınmaz ve Özdemir, 2016:82). Sosyo-ekonomik özellikler ve teknolojinin gelişmesi de kentlerin fiziksel yapısını çeşitlendirmiştir. Güneydoğu Toroslara dâhil olan çalışma sahası, engebeli yapısından ötürü dağınık bir yerleşme düzenine sahiptir. İlçe merkezinden batı ve güneybatıya doğru gidildikçe mahalleler ve konutlar arasındaki mesafe artarak konutlar ayırık yapı özelliği sergilemektedir.

Sason'un kent sistemleri topografyaya göre oluştuğu için morfolojik görünümü lineer (çizgisel) özellik göstermektedir. Kasaba, Aydınlık (Helkız) Dağı'nın batı eteklerinde, Sason Çayı'nın ve diğer mevsimlik kaynakların biriktirdiği alüvyon alanlarda kurulmuştur. Yerleşmenin genelinde organik bir forma rastlanmaktadır. Doğal engellerden dolayı kasaba merkezinin çevreye doğru genişlemesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle mevcut arazilerin daha fazla kullanılmaması için ilçe merkezinde, dikey büyüme ön plandadır.

4.1.1. Nüfus Projeksiyonları ve Yönlendirici Etkisi

Nüfus projeksiyonu doğum, ölüm ve göç hareketlerinin ilerideki eğilimleri ile ilgili belli varsayımlara dayanarak nüfusun gelecekteki gelişimi hakkında tahmin yapılması olarak tanımlanmaktadır. Ülkemizde nüfus projeksiyonlarının temel veri kaynaklarını, nüfus sayımları ve demografik araştırmalar oluşturmaktadır (URL. 17). Bu araştırmalarda genellikle gelecekteki 50 ile 75 yıl arasındaki bir dönem için tahminler yapılarak farklı nüfus senaryoları hazırlanır. Zira planlı bir kalkınma için nüfus geleceğinin bilinmesi gerekir. Türkiye'de nüfus projeksiyonlarını yapan kurum TÜİK'tir. Kentleşmenin alt basamağını 20 000 nüfus olarak kabul ettiğimizde Sason kasabası, hem bugünkü koşullarda hem de gelecekte (2100 yılında) şehrsel özellik kazanamamaktadır. Günümüz

Türkiye’inde nüfusu 30 000-50 000 arasında olan yerleşmeler şehirleşme sürecine girmiştir. Nüfusu 50 000’in üzerindeki yerleşmelerde ise şehrsel fonksiyonlar baskın hale gelmiştir (Özçağlar, 2011:65).

Tablo 4.1. Sason Kasabasının Belirli Projeksiyon Yöntemlerine Göre Gelecekteki Tahmini Nüfusu.

Yıllar	Üssel Artış Yöntemi	Bileşik Faiz Yöntemi	Aritmetik Yöntemi
2030	16243	16048	16229
2045	17202	17089	17020
2055	17570	17434	17304
2080	17248	17226	16520
2100	18837	18763	16890

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Şekil 4.1. Sason Kasabasına Ait Nüfus Projeksiyonları.

Çalışma sahasının nüfus projeksiyonları hesaplanırken 2007-2023 yılları arasındaki döneme dikkat edilmiştir. Dönemin başlangıcı olarak 2007 yılı nüfus sayımı baz alınmıştır. Bu dönemde kasabanın nüfusu 10673’tür. 2023 yılı ise dönemin bitişi sayılarak nüfus çözümlenmiştir. İlçe merkezinin 2023 yılı nüfus miktarı 13921’dir. Üssel artış yöntemine göre 2030 yılında kasabanın nüfusu, 16243, bileşik faiz yöntemine göre 16048, aritmetik hesaplama yöntemine göre ise 16229 ile öngöründe bulunulmuştur.

4.1.2. İmar Planı Öneri ve Uygulamaları

Sahada yapılan mülakatlarda Sason kasabasının ilk imar planının 1956 yılında hazırlandığı belirtilmiştir. İlçe merkezinde, günümüze kadar üç imar planı tatbik (1956, 1994 ve 2021) edilmiştir. Günümüzdeki imar planı Kaymakamlık ve Belediye iş birliğiyle 2021 yılında onaylanarak yürürlüğe konulmuştur. 267 hektarlık alan kaplayan Aşağı Mahalle’de yeni bir Hükümet Konağı, Öğretmenevi, Emniyet Müdürlüğü, Devlet Hastanesi ve halı saha yapılması kararı alınmıştır.

Belediyeden alınan verilere göre yaklaşık 5000 hektarlık bir alan üzerinde plan yapılmıştır. Güncel mahalle sınırlarına göre Aykut Ozan, Orta ve Yeşilova mahallelerinin tamamı bu plana dâhildir. Plan Aşağı, Gürpınar, Tekinler, Yıldız ve Yeni mahallelerinin ise bir bölümünü kapsamaktadır.

Çalışma alanı 28 mahalle ünitesinden oluşmaktadır. Bu mahallerin 8 tanesi planlama çalışmaları içerisindeki hâlihazır harita sınırları içinde kalmaktadır. Söz konusu mahalleler Yeşilova, Aykut Ozan, Orta, Gürpınar, Aşağı, Yıldız, Tekinler ve Yeni mahalleleridir. Plana göre ilçe merkezinin yatay gelişimi daha çok Aşağı, Aykut Ozan ve Yeşilova mahallelerine yöneliktir.

Günümüzde kullanılan 1/5000’lik revizyon imar planı Sason Belediye Başkanlığı tarafından 12/06/2021 tarihinde hazırlanmıştır. 2019 yılı ve sonrasında kaçak ve izinsiz yapılan yapıların önüne geçebilmek için 50 yıllık plan düşünülmüştür. Bu nedenle ilçe merkezinde imar planının uygulamaya konulması önemli bir ihtiyaç olarak görülmektedir. İmar edilecek yapılaşma için Sason’un coğrafi yapısı göz önünde bulundurulmalıdır. Kasabanın güneybatısına doğru kırsal tarım bahçeleri yoğunluk kazandığı için bu sahalar tarımsal faaliyet alanı olarak belirlenmiş ve arazi, tarımsal niteliği korunacak mekânlara dâhil edilmiştir.

4.2. ALT YAPI DURUMU VE SORUNLARI

Kentlerin hızla büyümeleri ve zamanla karmaşık bir yapıya sahip olmaları sebebiyle varlıklarını sürdürebilmeleri için çeşitli altyapı gereksinimleri ortaya çıkmaktadır. Tarihsel açıdan bakıldığında söz konusu çeşitli fiziksel ve mekânsal sorunlara, tehditlere, risklere bağlı olarak ciddi sağlık sorunlarının yaşandığı da bilinmektedir (Erdin, 2010:55).

Altyapısı tamamlanmış, üstyapısı sorunsuz işleyen modern kentlerde yaşayanların problemsiz ve huzurlu bir hayat sürdürdükleri, ülke refahı için işlerine adapte oldukları ve başarı sağladıkları görülmektedir (Korkmaz, 2011:6).

Etüt sahasında yapılan mülakatlarda ilçe merkezi altyapı ve üstyapı faaliyetlerinden mahrum kaldığı için kalıcı hizmet sunulmamıştır. Çalışma alanında katı atıkların toplanması, depolanması, içme ve kullanma suyu hattı, parke taşı ve beton döşeme, kanalizasyon hattı çalışmalarının yetersiz olduğuna rastlanılmıştır. Planlamanın olmaması ve atıkların Aydınlık (Sason) Çayı'na boşaltılması çevre için risk oluşturmakta, balıklar başta olmak üzere sahada yaşayan diğer canlılara zarar vermektedir. Kasabada yapılan görüşmelerde balık türlerinin çok olduğu bu akarsuda, çeşitliliğin giderek azaldığı belirtilmiştir. Ayrıca katı atıkların dere yataklarında biriktirilmesi kötü kokuya, çöplerin çevreye hızla yayılmasına ve canlıların çöplerden beslenmesine neden olmaktadır.

Sason kasabası, doğalgaz bağlantısı olmayan bir merkezdir. Doğalgaz çalışmaları hazırlık aşamasında olup fizibilitesi tamamlanmamıştır. Ekonomik açıdan uygun, çevreye katı atık bırakmayan, hava temizliğinde kaliteyi arttıran doğalgaz kullanımı için gerekli adımların hızla atılması önerilmektedir. İlçe merkezindeki kuruluşlarda ve yapılarda ısınma amaçlı kömürün kullanılması, doğaya zarar vermektedir.

Şehir planlamasının diğer önemli unsurlarından ulaşım, elektrik ve internet, haberleşmenin olmazsa olmazlarındandır. Kentlerin genelinde artan nüfus için hızla büyüyen sorununun ulaşım olduğu bilinmektedir. Öyle ki bu sorun, kasabanın “*çıkılmaz sokak*” olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Sason ilçe merkezinde yolların ön çalışma olmadan yapılması cadde, sokak ve kaldırımların darlığına, asfalt ve parke taşlarının döşenmemesi de çamur birikintilerine ve çukurlara neden olmuştur. Bu durum sahadaki trafikte kaliteyi azaltmaktadır. Kasabada otogar ve otoparkın olmaması, cadde ve sokakların doğru şekilde kullanılmasını engellemektedir.

İlçedeki yeni yapılaşmanın belli ve sistematik bir plan çerçevesinde yapılması gerekmektedir. Halkın sosyo-kültürel faaliyetlerine hitap eden, çocuk park ve bahçeleri yapılmalı, yerleşmedeki yeşil alanlar korunarak düzenlenmelidir. Yaşanılabilir ve sürdürülebilir bir kentsel alanın oluşturulabilmesi için tüm kuruluşların, alt ve üst yapı planlamasını birlikte yürütmesi tavsiye edilebilir. Bu problemler, nüfusun artmasıyla katlanarak büyümekte ve ciddi boyutlara ulaşmaktadır.

SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

11 Aralık 2002 “*Dünya Dağlar Günü*” olarak ilan edilerek dünyanın odağı dağlara çekilmiştir. Dağ ve dağlık alanlar, Türkiye’de planlama ve yönetim boyutuyla ihmâl edilen konulardandır. Oysa Türkiye’nin ortalama %60’ı dağlık alanlardır. Dağlık sahalar da genellikle gelişmemiş bölgelerdir (Karaman ve Özkaya, 2017:1-4).

Sason, Alp-Himalaya kıvrım kuşağına dâhil olan Toros silsilesinin güneydoğu kısmı tarafından hilâl şeklinde kuşatılmıştır. Sason’da yükselti ve engebe, güneyden başlayarak kuzey, kuzeydoğu ve doğuya doğru artmaktadır. Bu durum fiziki ve beşeri çevrede görülen sorunların ana nedenidir.

Sason büyük eğimlere sahip dağ ve tepelerle kuşatılmıştır. Dağlarda büyük eğimli, doğal bitki örtüsü açısından oldukça fakir olan çıplak kayalıklar bulunmaktadır. Bu nedenle alanda kuvvetli toprak erozyonları meydana gelmektedir. Sahada arazi kullanma kabiliyeti açısından tarıma elverişli görülmeyen 7. sınıf toprakların bulunduğu görülmektedir.

Kasabanın dağlık yapısı; sel, heyelan, çığ ve kaya düşmesi gibi jeomorfolojik ve meteorolojik afetlere neden olmaktadır. Afetlerin sonucunda yerleşmede can ve mal kayıpları, ulaşım, iletişim ve elektrik kesintileri yaşanmaktadır. Bu gibi sorunların giderilmesi için erken uyarı sistemleri kurulmalı, afet ve acil durum yönetimi yapılmalıdır. Eğimin fazla olduğu sahada afetlerin ve erozyonun azaltılması için ağaçlandırma ve teraslama çalışmaları, istinat duvarları ve perdeleme tekniği uygulamaları yapılmalı, doğal denge bozulmadan drenaj kanalları açılarak risk azaltılmalıdır. Taşkınların önlenmesi için de akarsu yatakları ıslah edilmelidir.

Doğu Anadolu Fay Hattı’nda kalan Sason, I. derecede deprem sahasındadır. Bu sebeple şiddetli ve tahripkâr olan depremler her zaman gerçekleşebilir. Kasabada az da olsa halen mevcut olan yığma kerpiç ve taş duvarlı yapıların afetlerden hasar göreceği açıktır. Bu yapılardan vazgeçilmeli, yeni yapılacak konutların az katlı, çağın gereklerine, yörenin tektonik yapısına ve deprem yönetmeliklerine uygun olmasına özen gösterilmelidir. Yapılacak binalar, yumuşak dolgulu akarsu yataklarından uzaklaştırılarak sağlam bir zemin tercih edilmeli, yapıların depreme karşı dayanıklılığı arttırılmalıdır.

Araştırma alanında, nüfusla ilgili sorunların en önemlisini göçler oluşturmaktadır. Yörenin dışına yönelik göç hareketleri, özellikle Cumhuriyet öncesi ve sonrasında yaşanan isyanlar sebebiyle gerçekleşmiştir. İlk bilinen göç, 1915'te isyan ve bozgunculuk çıkaran Ermenilerin göçüdür. 1940'larda yine Sason'da ortaya çıkan ve güven ortamını bozan hareketlerin neticesinde de batı illerine göçler olmuştur. Bunların yanında, daha rahat bir yaşam sürme isteği, eğitim ve sağlık gibi sosyal sorunlar da göçlerin sebepleri arasında yer alır. Yerleşmedeki 15-64 aralığında çalışabilecek nüfusun yaklaşık %22'si iş gücü edilmediği için daha gelişmiş büyük kentlere iç göç yapılmaktadır. Yer değiştirme hareketlerini azaltmak amacıyla nüfusun iş imkânları arttırılmalıdır. Bunun için ham maddesi tarım ve hayvancılığa dayalı ev ve atölye tipi modern işletmeler yaygınlaştırılmalıdır. Tarımsal ürünler için verilen destekler, hayvancılıkla uğraşan ailelere de sağlanmalıdır.

Sahada beşerî özelliklerle ilgi bir diğer sorun, sağlık hizmetlerinin teknik donanım bakımından yetersiz kalmasıdır. Bu alanda hizmetin sınırlı olması, halkın sağlık imkânlarından faydalanmak için büyük şehir merkezlerine yönelmesine, bu da yöre insanına maddi-manevi külfet olmaktadır. Bunun için sağlığın teknik alanındaki eksiklikleri giderilmeli, kurum ve personel sayısı arttırılmalıdır.

Sason'da ekilebilir, dikilebilir tarım arazileri oldukça az ve parçalıdır. Arazinin eksikliği tarımsal faaliyetler için dezavantajdır. Yine topografyanın elverişsizliği makine kullanımını kısıtlayarak ürün ve zaman kaybına neden olmaktadır.

Yöredeki tarıma elverişli araziler, alüvyal topraklardan oluşmaktadır. Bu topraklar devlet desteklemeleriyle getirisi yüksek olan ürünlere ayrılmıştır. Geriye kalan tarım arazilerinin dağınık ve küçük parsellerden meydana gelmesi, Sason halkının hayvancılığa olan talebini arttırmıştır. Yerleşmedeki hayvancılık faaliyetleri ilkel yöntemlerle yürütülmektedir. Bu faaliyetlerin geliştirilerek önemli bir iş kolu haline getirilmesi gereklidir. Bunun için çayır ve meralar iyileştirilmeli, hayvanlarda kültür ırklarına yönelmeli, özellikle kışlık yem temininde kolaylıklar sağlanmalıdır.

Sason ve çevresinde arı besicilik faaliyeti giderek önem kazanmaktadır. Yerleşmenin doğal bitki örtüsü çeşitli, arıcılık potansiyeli de zengin olmasına karşın, beklenen gelişme görülmemiştir. Arıcılığın sahada yaygınlaştırılması için, eğitim kurslarıyla halkın bilgi ve tecrübelerinin arttırılması gerekmektedir.

Çalışma sahasında tarımsal ürünlerin pazarlanmasında sorunlar yaşanmaktadır. Kasabadaki bitkisel ve hayvansal ürünlerin satışı bireysel olarak cadde ve sokaklarda seyyar tezgâhlarda yapılmaktadır. Bu konuda kooperatifleşme yoluna gidilerek organizasyonlu pazarlar kurulmalı, ürünlerin tanıtımları gerçekleştirilerek, tüketicinin takdimine sunulmalıdır.

Kasabada ortaya çıkan önemli bir diğer problem kütüphane ve spor tesisinin yalnızca birer adet bulunmasıdır. Sosyo-kültürel açıdan insanların vakit geçirebileceği alan, etkinlik ve aktivite yerleri yetersizdir. Sinema, tiyatro, oyun ve yüzme gibi sosyal alanlar arttırılabilir. Daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, Sason doğal ve tarihi güzelliklere sahip bir sahadır. Ne yazık ki potansiyeli yeterince keşfedilip değerlendirilememiştir. Yörenin ulaşım ve haberleşme altyapısının iyileştirilmesi, turizmin gelişmesi için önemlidir. Yöredeki beşerî turistik değerlerin tahribatı engellenmeli, aslına uygun restore edilerek tanıtımları yapılmalı ve bu amaca uygun tesisler kurulmalıdır.

Etüt alanında tüm anlatılanların gerçekleşebilmesi için öncelikle ulaşım imkânlarına yatırımlar yapılmalıdır. Yolların standartları yükseltilmeli, il merkezleriyle kara yolu bağlantısı sağlanmalıdır. Bu konuda gerekli alt yapı çalışmaları hızla geliştirilmelidir. Ayrıca yöneticiler halk ile daha ilgili olmalı, halk da plan ve projelerde karar verme süreçlerine aktif katılmalıdır. Belediyenin daha düzenli bir hizmet sunabilmesi için binanın da uygun bir alana taşınması gerekir.

Bu çalışmada Sason'un fiziki, beşeri ve ekonomik özellikleri araştırılarak sorunlar ve çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Neticede bu sorunlar, etüt alanının sosyo-ekonomik açıdan kendine yetemeyen, gelişmişlik seviyesi düşük, göç veren bir kasaba olmasına neden olmaktadır.

Etüt alanında geleceğe yönelik nüfus tahmin yöntemlerine (nüfus projeksiyonları) göre nüfus miktarı artacaktır. Bu nedenle ileriye yönelik alt-üst yapı gibi sorunların önüne geçilerek doğal çevrenin sürdürülebilirliği ve kaynakların korunması önem teşkil etmektedir. Sason'un tarım arazilerinin kısıtlı olması sebebiyle bu alanlar korunmalı, artacak nüfusun yerleşme, sanayi, ulaşım gibi hizmetlerin karşılanması için tarımsal niteliği düşük alanların kullanılması daha faydalı olacaktır.

STRATEJİK YÖNETİM VE SWOT ANALİZİ

Strateji, terim olarak Yunancadaki “Strategia – savaş sanatı” kelimesinden gelmektedir. Eski Yunancada “stratos” (ordu) ve “ago” (yönetmek, yön vermek) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bazı yazarlar, kelimenin Latince “stratum” kelimesinden türetildiğini ifade etmektedirler (Dayıoğlu, B.H, 2011:25). Türk Dil Kurumu tarafından, *hedeflerin gerçekleştirilmesi adına yapılan detaylı plan ve izlenen yol*, olarak tanımlanmıştır.

Swot sözcüğü ise bir proje veya ticari girişimde içinde bulunulan kurumun, sürecin veya durumun güçlü ve zayıf yönlerini belirlemede, dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri saptamada kullanılan yöntemdir. SWOT analizi 1960'larda Harvard Üniversitesi profesörlerinden *Learned, Christensen, Andrews* ve *Guth* tarafından geliştirilmiştir (URL. 17). Bilimsel çalışmalar ve işletmeler için önemli olan SWOT, *Strengths* (güçlü yönler), *Weaknesses* (zayıf yönler), *Opportunities* (fırsatlar) ve *Threats* (tehditler) kelimelerinin baş harflerinden oluşmaktadır. Çalışma sahasının fiziki ve beşeri özellikleri hakkında Swot Analizi yapılmıştır. Bu analizle güçlü yönleri kullanabilmeyi, zayıf yanları güçlendirmek için planlama oluşturmayı ve tehditleri fırsatlara çevirebilmeyi öngörmekteyiz.

Güçlü Yönler

- Yeryüzü şekillerinin çeşitlilik göstermesi
- Kültürel yapısının genişliği
- Doğal bitki örtüsünün tür farklılığı (menengiç, ters lale)
- İklim geçişkenliği ile oluşan zenginlik
- Tarihi yapıtların varlığı (manastır ve kale)
- Orman alanlarının fazlalığı
- Nüfusun etnik yapısının çeşitliliği (Arap, Türk, Kürt, Ermeni)
- Organik tarımsal faaliyetlerin yapılması
- Turizm potansiyelinin çekiciliği ve çeşitliliği (Mereto Dağı, Sevek Mesire Alanı vb.)
- Nüfusun eğitime eğilimli olması
- Arıcılık ve kıl keçisi yetiştiriciliğinin yaygınlığı

Zayıf Yönler

- Alt ve üstyapı çalışmalarının yetersizliği
- Tarım ve hayvancılık gibi birincil ekonomik faaliyetlerin geleneksel yöntemlerle yapılması
- Tarihi alanlara gereken önemin verilmemesi, korunup ve onarılmaması
- Turizme söz konusu olabilecek doğal güzelliklerin yeterince tanıtılmaması
- Konaklama tesislerinin ihtiyacı karşılayamaması
- İstihdam sahalarının yetersiz kalması
- İmar planlarının yetersizliği ve planların uygulanmaması neticesinde oluşan çarpık yapılaşma
- Engebe ve eğimin fazlalığından kaynaklı tarım arazilerinin yetersizliği
- Geçmişte yaşanan isyan ve terör olaylarının sosyo-ekonomik yapıyı olumsuz etkileyerek göçe neden olması
- Sosyo-kültürel alanların insanların gereksinimlerini gidermede yetersiz kalması
- Ulaşım koşullarının yetersizliği

Fırsatlar

- Getirisi yüksek olan ceviz ve arıcılık gibi tarımsal faaliyetlerin yapılması
- Yaylaların yaz döneminde hayvancılık dışında turizm amaçlı da kullanılabilmesi
- Akarsuların kaynak alanı ve hidroelektrik potansiyelinin yüksek olması
- Ekoturizmin uygunluğu ve geliştirilebilmesi
- Meslek yüksekokulunun bulunması, diploma ve iş bulma fırsatı sunması
- Devletin çeşitli projelerle halkı desteklemesi (çilek, Siirt fıstığı ve ipek böcekçiliği)
- Nüfusun yarısından fazlasının çalışma potansiyeli yüksek yetişkinlerden oluşması (15-64, %63)
- Geleneksel festivallerin yapılmaya başlanması

Tehditler

- İstihdamın yetersizliği nedeniyle nüfusun yer değiştirmesi ve önlemlerin yetersiz kalması
- Kalifiyeli eleman sayısının yetersiz olması

- Atölyelerin yetersiz olması, fabrika gibi sanayi tesislerinin bulunmaması
- Doğalgazın olmaması, kömür gibi fosil yakıtların yoğun kullanılması sonucunda da hava kalitesinin düşmesi
- Doğal afetleri önleme ve korunma bilincinin olmaması
- Akarsu gibi doğal kaynakların katı ve sıvı atıklarla kirletilmesi
- Hızlı kentleşmenin oluşturduğu düzensiz yapılaşma
- Jeomorfolojik ve meteorolojik kökenli doğa olayı riskinin fazla olması (heyelan, sel, erozyon, çığ)
- Tarımda makine kullanımının kısıtlılığı
- Ulaşımda yol yapım çalışmalarının yetersizliği

SONUÇ

Yüksek lisans tezine konu olan Sason kasabası, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasında, bağlı olduğu Batman il merkezinin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yaklaşık 54 km²lik alan kaplayan saha, Batman'a 70 km mesafede bulunmaktadır.

Etüt sahasının jeolojik yapısı Paleozoyik yaşlı Bitlis Masifi tabanında, Senozoik ve Kuvaterner zamanına ait örtü tabakalarından meydana gelmiştir. Arap Levhası'nın deforme olmuş kuzey uç kısmında bulunan Sason, 1. derecede deprem alanıdır. Alan, Afrika-Arabistan platformunun uzantısı kabul edilen Pan-Afrikan orojenez sisteminde yer edinmiştir. Bu sistem Avrasya-Arabistan levhalarının N-S doğrultusunda yakınlaştığı Bitlis-Zagros Kenet Kuşağı veya Güneydoğu Anadolu Bindirmesinde günümüzdeki görünümünü almıştır.

Sason, Aydınlık (Sason) Çayı ve diğer daimi ve dönemlik akarsuların oluşturduğu dağ etekleri ile vadi tabanı düzlüğünde gelişim göstermiştir. Kasabada, dağlık ve tepelik alanlar ile araziye şekil vermiş sık bir vadi ağı önemli jeomorfolojik birimlerini oluşturmuştur. Diyarbakır ve Muş havzalarında görülen, Fırat ve Dicle akarsularının kollarını birbirinden ayıran, 2973 metre rakımlı Mereto Dağı, yörenin en yüksek yerini oluşturmaktadır. Sason, Mezopotamya'yı sulayan iki önemli nehre kaynaklık etmektedir. Alanın dağlık yapısı, beşeri ve ekonomik faaliyetlerin yayılış alanını sınırlandırmıştır.

Çalışma sahasının ortalama yükseltisi, dağlık engebeli morfolojisine kıyasla düşüktür (700-900 m). Güneyden kuzey ve kuzeydoğuya doğru yükseltisi kademeli olarak artan yörenin klimatolojik özellikleri değişerek, bu yönlerde daha sert ve nemli bir özellik almaktadır. Yıllık ortalama sıcaklık değeri 17,5°C olan Sason'da sıcaklıklar yaz döneminde maksimum seviyeye yükselmektedir. Sıcaklık amplitüd değeri 27,6°C olan alanın, yıllık yağış miktarı 794,9 mm'dir. Erinç'in Thornthwaite'in yağış ve sıcaklık arasındaki ilişkiye dayanarak belirlemiş olduğu sınıflandırmaya göre Sason; **"C2 B'4 s2 b'2' " yarı nemli, orta sıcaklıkta (Mezotermal), su noksanı yaz mevsiminde ve çok kuvvetli olan iklim"** tipindedir.

Etrafının dağlık ve tepelik olması buharlaşma şiddetinin yüksek olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi için hayati etkiye sahip olan akarsuların kaynağı olmasını sağlayarak, sahayı akarsu ağı bakımından zenginleştirmiştir. Arazi yapısına uygun akan konsekant

akarsular, sahada dantritik drenaj ağı görünümünde, Pluvio-Nival beslenme özelliğindedirler. Sason'un engebeli yapısı, çanak oluşumunu engellediği için alanda doğal göl bulunmamaktadır. Yörenin kalkerli yapısı büyüklü küçüklü kanyon vadilerini oluşturmuştur. Bunların en dikkat çekeni kasabaya yaklaşık 120 km mesafede bulunan Sason (Zora) Kanyon Vadisi'dir.

Etüt yerinin en yaygın toprak örtüsü, zonal toprak grubuna mensup kahverengi taşlı ve kahverengi orman topraklarıdır. Alüvyal, kolüvyal ve litosoller yöredeki diğer toprak tipleridir. Jeomorfolojik ve klimatolojik unsurların etkisiyle alandaki toprak örtüsü üzerinde, erozyon ve aşırı yıkanma sorunu yaşanmaktadır.

Morfolojik çeşitlilikten ötürü Sason'un klimatolojik özellikleri, Karasal iklim ve Akdeniz iklimi arasında geçişkenlik göstermektedir. Bu durum bitki örtüsü ve tarım ürünlerini kısa mesafelerde değişerek farklılaştırmaktadır. Yörede menengiç, zeytin, incir ve step gibi formasyonların bulunması bu durumu örneklemektedir. Araştırma sahasındaki floranın yarısından fazlasını orman örtüsü oluşturmaktadır. Ağaç grupları, meşe başta olmak üzere sahaya ismini veren ceviz, kavak, çınar ve meyve ağaçlarıdır. Halk arasında farklı isimlendirilen (ağlayan lale-gelin veya hüznün çiçeği), Müslümanlar ve Hristiyanlar için kutsal kabul edilen endemik ters laleler, ilkbahar döneminde sahayı ziyaret edenleri büyülemektedir.

Araştırma yerinin yerleşim tarihinin MÖ 4.yüzyıla kadar dayandığı düşünülmektedir. Farklı medeniyetlerin hâkimiyetinde kalan yöre, Osmanlı döneminde farklı sancaklara bağlı kaza merkezi, Cumhuriyet döneminde de farklı iller arasında el değiştirmiş ilçe merkezi durumunda olup, en son 1990 yılında Batman iline dâhil edilmiştir. Osmanlı döneminde çıkan Ermeni isyanlarından dolayı ilçe merkezi bugünkü alana (Kabu'l Cev-z) taşınmıştır. Yerleşmenin ilk kurulum sahasında bulunan Kaleyolu (Bozikan) Kalesi'nin, Bizans Dönemi'nde yapıldığı, kalenin inşa nedeninin, güneydeki havzanın kontrolünü kolaylaştırmak ve İpek Yolu'nun Batı'ya güvenli geçişini sağlamak olduğu düşünülmektedir. Ermeniler açısından kutsal kabul edilen ve efsanelere konu olan Mereto Dağı'nda Saint Pierre (Komk, Gomk) Manastırı bulunmaktadır. Manastır doğal ve beşerî yollarla tahrip olmuştur.

Sason kasabasının nüfusu 2023 yılı sayım sonucuna göre 13 921'dir. Bu nüfusun %63,7'si aktif olarak tanımlanan 15-64 yaş grubundan oluşmaktadır. Yöredeki nüfusun

büyük çoğunluğunun yetişkin olması ve istihdam alanlarının yetersizliği ülke içerisinde gerçekleşen göç olayını arttırmıştır. Bu nedenle yeni iş alanlarına sürekli ihtiyaç duyulmakta, bunun için uzun dönemli kalkınma projeleri ortaya konulmalıdır. Ayrıca 1935-1945 yılları arasında da Sason'da isyanlar sonucunda ortaya çıkan huzursuz ortam, göç olayını arttırmıştır.

İlçe merkezinde aktif nüfusun %50,2'si hizmet, %47,8'si tarım ve %2'si de sanayi sektöründen geçimini sağlamaktadır. Sason, özellikle yönetim fonksiyonuyla ilerleme kaydetmiş, hizmet sektörü ile öne geçmiş bir tarım kasabasıdır.

Araştırma yeri, 28 mahalle ünitesinin bir araya gelmesiyle meydana gelmiş, Aydın (Sason) Çayı vadisi boyunca kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanım sergilemiştir. Erişilebilirliğin ve ulaşımın eski merkeze nazaran kolay olması, günümüzdeki alanında kurulmasında belirleyici olmuştur. Sahada morfolojik özelliklerin elverişsizliği yatay gelişimi kısıtlamıştır.

Kasabada tarım arazilerinin çok az ve parçalı olması, ekip-dikme-biçme faaliyetlerini sınırlandırarak yöre insanının geçim tercihinin daha çok hayvancılık ve hizmet sektörü üzerinde olmasına olanak sunmuştur. Klimatolojik geçişkenlik bitki formasyonunu zenginleştirdiği için yörede kıl keçisi öncelikli koyun, sığır, arıcılık ve ipek böceği yetiştiriciliğini yapılmaktadır. İlçede gerçekleştirilen hayvancılık faaliyeti çayır ve mera hayvancılığı şeklinde olup, et ve süt verimi oldukça düşüktür. Sason, geçmişte olduğu gibi günümüzde de arıcılık açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Sahada dikkat çeken tarımsal ürünler, çilek ve incirdir. Ayrıca menengiç aşılanarak Siirt fıstığı ağaçlarına dönüştürülmektedir. Tarımda çoğunlukla ilkel metotlar uygulanmaktadır.

Ulaşımın yetersiz olduğu yöre sanayi, ticaret ve turizm faaliyetleri açısından geri kalmıştır. Geçmişte ticaret kervanlarının güvenli geçiş alanı olan saha, günümüzde bu fonksiyondan mahrum kalmıştır. Ulaşım hem ilçe merkezinde hem de çevredeki il ve ilçelerle yeteri ivmeyi yakalayamadığı için gelişmemiştir. Bu nedenle Sason, yerel halk tarafından “Çıkamaz Sokak” olarak adlandırılmıştır. Ulaşım fonksiyonunun yetersizliği, yerleşmenin etki sahasının sınırlarını daraltmıştır. Kasabada sanayi sınırlı sayıdaki atölye tipi işletmelerden oluşmakta, modern sanayi tesisi yok denecek kadar azdır. Fiziki coğrafya özelliklerinin elverişsizliği ve sermaye eksikliği gibi nedenler yatırımların

yapılamasını engellemiştir. Tüketicie yönelik işletmelerin açılmasıyla sahadaki iş gücü tam ve etkin kullanılabilir böylece iç göçün de önü alınmış olunur.

Çalışma alanının doğal turizm çekiciliklerini; yaylalar, dağlar, orman içi yürüyüş alanları ve kanyonlar oluştururken; beşerî ziyaret çekiciliklerini ise Sevek Mesire Alanı, Saint Pierre (Komk-Gomk) Manastırı, Kaleyolu (Bozikan) Kalesi meydana getirmektedir. Etüt yerinin doğal ve beşeri turizm potansiyeli yüksek olmasına rağmen ulaşım, haberleşme, konaklama ve tanıtımların yeterli olmaması, bu fonksiyonun gelişmesini engellemiştir. Bu sektörün ilerleyebilmesi için her geçen gün zarar gören tarihi yapıların restorasyonu aslına uygun yapılmalıdır. Kültürel çeşitliliği yüksek olan Sason'un ülkemizde Muş'tan sonra Arapçanın yayıldığı kuzeydeki son merkezdir denilebilir.

Kısaca Sason, yatırımlara ihtiyacı olan gelişmemiş bir kasabadır. İlçe merkezinde 2019 ve sonrasında plan ve projelerle hızlı bir dönüşüm yaşanması düzensiz ve çarpık yerleşmelere, alt ve üstyapı sorunlarına, çevre kirliliğine ve demografik yatırım yetersizliğine sebep olmuştur. Bu ve benzeri sıkıntılar coğrafi etüt çalışmalarının önemiyetini bir kez daha hatırlatmaktadır. Coğrafi özelliklerini incelediğimiz bu tezin kasabaya yapılacak yatırımların planlanmasında kullanılabilmesi umudu bizlere esin kaynağı olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahnas, M.O. (2019). *Müslüman Ermeniler: Muş ve Sason Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoy, L. (2023). *Bir Yerel Kalkınma Örneği Olarak Sason Çileği Yetiştiriciliği*. (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkuş, F. (2014). *Sason Arapçasının İşlevsel Kümeleri ve Öbek Yapısı*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Al, A. (2023). *Jeomorfolojik Veriler Işığında Diyarbakır Havzası'nın Holosen Jeoarkeolojisi*. (Yüksek Lisans Tezi), Batman: Batman Üniversitesi.
- Ardel, A. (1973). *Klimatoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Arınç, K. (2001). *Tatvan Şehri: Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları*. (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Arınç, K. (2002). "Rekreasyonel Açıdan Değerlendirilmesi Gereken Bir Yöre: Günpınar Çağlayanı ve Çevresi (Şuhul Vadisi/Darende)". *Türk Coğrafya Dergisi*, (39), 1-21.
- Arınç, K. (2010). "Siyasi ve Tarihi Coğrafya Perspektifiyle: Türkiye'nin Terör Sorununun Analizi ve Jeopolitik-Jeostratejik Açıdan Değerlendirilmesi". *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-34.
- Arınç, K. (2011). *Geçmişte Önemi Azalmış Kent Yerleşmelerine Bir Örnek: Bitlis*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Arınç, K. (2011). *Doğal, Beşerî, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Türkiye'nin İç Bölgeleri*. Erzurum: Biyosfer Araştırma Merkezi Yayınları.
- Arınç, K. (2016). *Doğal, Beşerî, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*. Erzurum: Biyosfer Araştırma Merkezi Yayınları.
- Arınç, K., & Gürgen, O. (2022). "Ardeşen'de Ekonomik Faaliyetlerin Mekansal Analizi ve Ekonomik Fonksiyonlar". *Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi*, 80-106.

- Aşgın, S. (1992). *Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atalay, İ. (2004). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Atalay, İ. (2005). *Genel Fiziki Coğrafya*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Atalay, İ. (2006). *Toprak Oluşumu, Sınıflandırılması ve Coğrafyası*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Atalay, İ. (2008). *Ekosistem Ekolojisi ve Coğrafyası*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Atalay, İ. (2011). *Toprak Oluşumu, Sınıflandırılması ve Coğrafyası*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Avcı, M. (2005). “Çeşitlilik ve Endemizm Açısından Türkiye’nin Bitki Örtüsü”. *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi*, 13(1), 27-55.
- Avcı, S. (2020). “Hakim Rüzgar Yönünün Belirlenmesi İçin Bir Yazılım Önerisi: Prevailing WindRUB 1.0”. *Coğrafya Dergisi*, (41), 209.
- Aydın, Y. (2019). *Batman İli Toprak ve Su Kaynaklarının Tarımsal Açidan Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Siirt: Siirt Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Biyosistem Mühendisliği Bölümü.
- Aykan, G. (2017). *Vilayet Salnamelerine Göre Muş Sancağı*. Ankara: Üç S Reklam.
- Başbüyük, A. (2005). “Doğu Anadolu Bölgesi’nde Ortalama Hane Halkı Büyüklüklerinin Dağılışı”. *Doğu Coğrafya Dergisi* (13), 278.
- Başlevent, C. (2020). “Türkiye’nin Değişen Hane Halkı Yapısı: Tek kişilik Haneler Ne Durumda”. *Dergi Park*, 1 (6), 17-31.
- Bayraktar, M. (1991). *Bitlisli İdris*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, No: 1271, Türk Büyükleri Serisi No: 134.
- Benker, T.B. (1977). *Yerleşme Coğrafyası (Kır Yerleşmeleri)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

- Bilican, Ş. (1994). *Bursa Ovası Güney Kenarının (Şehir Merkezi-Kestel Arası) Jeomorfolojik Özellikleri ve Başlıca Uygulamalı Jeomorfoloji Sorunları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Bulut, İ. (2006). *Genel Tarım Bilgileri ve Tarımın Coğrafi Esasları*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Canpolat, F.A., & Hayli, S. (2017). “Erzincan Ovası Köylerinde Hakim Ekonomik Faaliyetler”. *Economic Activities in Erzincan Plain Village*. https://www.researchgate.net/profile/Selcuk-Hayli/publication/321082055_Erzincan_ovasi_koylerinde_hakim_ekonomik_faaliyetler_Economic_activities_in_erzincan_plain_village/links/5a0c5d35aca2729b1f4d21a0/Erzincan-ovasi-koeylelerinde-hakim-ekonomik-faaliyetler-Economic-activities-in-erzincan-plain-village.pdf
- Ceyhan, S., & Bulut, İ. (2017). *Kırsal Konut Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörler Açısından Misli Ovası Konutlarının İncelenmesi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Çakır Sümer, G. (2021). “İklim Değişkenliği Bakımından Kıyı Başkentlerinin Durumu ve Geleceği Üzerine Bir İnceleme”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 250.
- Çalışkan, V., & Manav, K. (2017). Geleneksel Bir Mesken Tipinin Turizmde Çekicilik Potansiyelinin Araştırılması: “Düğmeli Evler” (Antalya) Örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22 (37), 215-240.
- Çay, M. A. (1983). “Anadolu’nun Türkleşmesi: II (Selçuklu Dönemi)”. *Türk Kültürü Dergisi*, XXI (241), 159.
- Çay Atalay, A., & Akan, Y. (2023). “Türkiye İçin Net Göçün Mekansal Analizi”. *Kent Akademisi*, 16 (1), 443-461.
- Çelik, N. (2016). *19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sason Ermenileri ve Sason Ermeni İsyanları*.(Yüksek Lisans Tezi), Batman: Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çimen, A. (2012). “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (1413), 183-216.

- Dal, N. (2023). *Türkiye Dağları ve Dağlık Alanların Sınıflandırılması*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı.
- Dayıoğlu, B.H. (2011). *Üniversitelerde Stratejik Yönetimin Yeri ve Önemi Araştırması*. (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Dinçer, İ., & Acar. A. (2022). “Kuvaterner Yaşlı Kaliçi Çökellerin Fiziko-Mekanik Özellikleri”. *Geosound (Yer Bilimleri) Dergisi*, (55), 133-134.
- Doğan, H. (2000). *Sason Ermeni İsyanları*. (Yüksek Lisans Tezi), Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğanay, H. (1997). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. İstanbul: MEB Yayınları, No: 2982.
- Doğanay, S. (2007). “Yomra’nın Başlıca Fonksiyonel Özellikleri”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12 (19), 79-109.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Doğanay, H. (2017). *Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Dönmez, Y. (2014). “Türkiye Bitki Coğrafyası Çalışmaları”. *İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Dergisi* (29), 1-27.
- Efe, H., & Önen, F. (2015). “Batman Çayı’nın Taşkın Analizinin HES-RAS Programıyla Yapılması”. *Dicle Üniversitesi, Mühendislik Dergisi*, 6(2), 85-86.
- Ekingen, N., & Şahin, M. (2021). “Batman Merkezinde ve İlçelerinde Rekreasyon Alanlarının İncelenmesi”. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, (6) 1, 161-175.
- Erdin, H.E. (2010). *Kentsel Teknik Altyapı Sorunlarının Belirlenmesine İlişkin Bir Yaklaşım. Örnek Alan: Tire Belediyesi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi. Mühendislik Bilimler Dergisi 13 (2), 10.
- Erel, A. (2001). “Ulaştırma Sistemlerinde Fonksiyonel Sınıflandırma İçin Bir Yaklaşım”. *Yıldız Teknik Üniversitesi, Kongre Sempozyum Bildiriler Kitabı*.
- Erinç, S. (1969). *Klimatoloji ve Metodları*. İstanbul: Taş Matbaası.

- Erinç, S. (1996). *Klimatoloji ve Metodları*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Erol, O. (2011). *Genel Klimatoloji*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Gazioğlu, B. (2022). *Deliçay Havzası'nın (Erciş-Van) Jeomorfolojisi*. (Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Göney, S. (2012). *Şehir Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Yayını, No.91.
- Göyünç, N. (2011). "Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı". *Tarih Dergisi* (23), 23-24.
- Gülmez, N. (2006). "Tahkik Heyeti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyanı". *Belleten*, 70 (258), 695-742.
- Günel, N. (1998). "Türkiye'de Başlıca Ağaç ve Çalı Türlerinin Yöresel Adları". *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (7), 31-41.
- Günel, N. (2020). "Türkiye'de Bitki Coğrafyası Araştırmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18(35), 25-47.
- Güney, E. (1993). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Göçer-Konar Aşiretlerinin Kışlak ve Yaylakları*. GAP Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, No:2.
- Güncüoğlu, C.M., & Turhan, N. (1981). "Bitlis Metamorfizlerinde Yeni Yaş Bulguları". *Dergi Park*, 95-96 (95-96), 1-5.
- Gürgil, O.S., & Karaman, N. (2023). "Türkiye'den Yurt Dışına Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenleri". *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1).
- Hofmeister, B. (1993). *Stadtgeographie*. Braunschweig: Westermann Schulbuchverlag GmbH.
- Hoşgören, M.Y. (2004). *Hidroğrafya'nın Ana Çizgileri I Yeraltı suları-Kaynaklar-Akarsular*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Hoşgören, M.Y. (2011). *Hidroğrafya'nın Ana Çizgileri I Yeraltı suları-Kaynaklar-Akarsular*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Hoşgören, M.Y. (2011). *Jeomorfoloji Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

- İmamoğlu, Ş.M, & Çetin, E. (2007). “Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Yakın Yöresinin Depremselliği. Dicle Üniversitesi”, *Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (9), 95.
- Karadoğan, S. (2018). “Garzan Havzasında Jeomorfolojik Peyzaj ve Etkileri”. *Researcher: SocialScience Studies*, 6 (2), 237-271.
- Karagel, H. (2022). “İdari Coğrafya Kuramsal Çerçevesi Kapsamında ‘Şehirselsel/Kentsel İdari Alan’ Kavramının Analizi”. *Kahramanmaraş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 1562-1586.
- Karaman, T.Z., & Özkaya, Y. (2017). “Kamu Politikasında Gündem Belirleme: Dağlık Alanlar Planlaması ve Yönetimi Farkındalığı Yaratma. Bitlis Eren Üniversitesi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 1-4.
- Karapınar, Ö. (2017). *Cumhuriyet Dönemi’nde Sason ve Sason İsyanları*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaoğlu, M. (2018). *Rüzgâr ve Rüzgâr Olayları*. (Yüksek Lisans Tezi), Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Ziraat Fakültesi.
- Kaya, F. (2008). *Yüksekova Şehri Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları*. Ankara: Aktif Yayınevi
- Keleş, R. (2012). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Kıranşan, K., & Şengün, M.T. (2019). “Bulanık-Malazgirt Havzasının (Muş) Jeomorfolojik Özellikleri”. *İstanbul Üniversitesi, Uluslararası Coğrafya Kongresi*.
- Kızılçaoğlu, A. (2002). *Kille Çayı Havzası (Balıkesir)’nın Jeomorfolojisi ve Uygulamalı Jeomorfolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Koç, V. (2016). “Depreme Maruz Kalmış Yığma ve Kırsal Yapı Davranışlarının İncelenerek Yığma Yapı Yapımında Dikkat Edilmesi Gereken Kuralların Derlenmesi”. *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, (2), 36-57.
- Koçman, A. (1993). *Türkiye iklimi*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir: Coğrafya Bölümü Yayınları.

- Koday, S. (2005). *Doğu Anadolu Bölgesinde Hayvancılık*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları. Araştırmalar Serisi.
- Korkmaz, M. (2011). *Altyapı Sorunlarının Ulaşım Etkisi ve Yeni Çağlayan Kavşağı Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Küçük, H. (2022). “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Göç Sürecinde Kadın ve Erkek”. *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 26-37.
- Matpay, B., & Doğu, A. F. (2021). “Pürtük Deresi Havzası (Hizan-Bitlis)’nın Jeomorfolojik Özelliklerinin Jeomorfik İndislerle Analizi”. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi* (8), 35-56.
- Okur, M. (2022). *Kültürel Dönüş ve Kültürel Coğrafya Öğretimi: Yapılandırılmış Gömülü Teori Yaklaşımı*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü.
- Oyan, V., & Tolluoğlu, Ü. A. (2005). “Bitlis Masifinde (Yolcular Metamorfiti) Nafeldispat Bakımından Zengin Lökogranitik Kayaçlar: Feldispat Kaynağı Olarak Bir Potansiyel”. *Hacettepe Üniversitesi, Yerbilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, 26 (3), 1-11.
- Ölgen, M. K. (1993). “Türkiye’de Buharlaşma Koşullarını Etkileyen Faktörler ve Buharlaşma Rejim Tipleri”. *Ege Coğrafya Dergisi* (7), 221-234.
- Özçağlar, A. (2003). “Türkiye’de Yapılan Bölge Ayrımları ve Bölge Planlama Üzerindeki Etkileri”. *Ankara Üniversitesi, Coğrafi Bilimler Dergisi* (1), 3-18.
- Özçağlar, A. (2011). *İdari Coğrafya*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- Özdemir, A.M. (1994). *Örmeli Çayı Havzasının (Pötürge-Malatya) Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, M. (2017). *Mesudiye İlçesi’nin Coğrafyası*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Özgür, E.M. (1993). “Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı”. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (7), 159-174.

- Özkaya, İ. (1974). “Güneydoğu Anadolu Sason ve Baykan Yöresinin Stratigrafisi”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17 (1), 51-72.
- Selçuk, L., & Aydın, H. (2012). “Kuvaterner Yaşlı Alüvyal Zeminlerin Kuvvetli Yer Hareketlerine Etkisi: 2011 Van Depremleri”. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, 36(2), 80.
- Selvi, H., & Cırık, B. (2014). “Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918-1921)”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 205-231.
- Sınmaz, S., & Özdemir, H.A. (2016). “Türkiye Şehir Planlama Pratiğinin Kentsel Morfolojisi ve Tipoloji Üzerindeki Etkileri, Siverek Kenti İçin Bir Değerlendirme”, *İdealkent*, 7(18), 80-115.
- Sunkar, M., & Mirze, H.S. (2010). *Muş Şehrinin Kuruluş Yerinden Kaynaklanan Jeolojik-Jeomorfolojik Riskler*. (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şengül, A.M. (2005). *Sason (Batman) Yolu Özel Jeoteknik Tasarımı*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı.
- Şentürk, M. (2020). “Kazmaca-Kırıkkale Eosen Havzasının Jeolojik Özellikleri ve Kömür Varlığının Araştırılması”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 8(2), 569.
- Taşdemir, N. (2020). *Sason (Batman) Yöresinde Ceviz Seleksiyonu*. (Yüksek Lisans Tezi), Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Toksöz, G. (2006). *Uluslar Arası Emek Göçü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Toprak, A., & Sunkar, M. (2022). “Ağrı İlinde Meydana Gelen Doğal Afetlerin Mekansal ve Zamansal Analizi”. *Coğrafya Dergisi* (44), 97-113.
- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2004). *Beşerî Coğrafya. İnsan-Kültür, Mekân*. İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2010). *Beşerî Coğrafya. İnsan, Kültür, Mekân*. İstanbul: Çantay Kitapevi.

- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2010). *Ekonomik Coğrafya. Küreselleşme ve Kalkınma*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Tüysüz, O., Yılmaz, Y., Yiğitbaş, E., & Serdar, H.S. (1990). “Orta Pontitidlerde Üst Jura-Alt Kretase Stratigrafisi ve Tektonik Anlamı”. *Türkiye 8. Petrol Kongresi, Bildiriler, Jeoloji, Türkiye Petrol Jeologları Derneği*, 340-350.
- Ültanır, G. (2003). “Eğitim ve Kültür İlişkisi-Eğitimde Kültürün Hangi Boyutlarının Genç Kuşaklara Aktarılacağı Kaygısı”. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 269.
- Yalçın, F., & Polat, P. (2021). “Erzincan Ovasında Yer Alan Birikinti Koni ve Yelpazelerinin Genel Özellikleri, Sınıflandırılması ve Antropojenik Degradasyonu”. *Dergi Park*, 20 (3), 1043.
- Yalçınlar, İ. (1985). *Strüktürel Jeomorfoloji*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Yıldız, H. (2022). “Osmanlı Modernleşme Dönemi’nde Sason’da Eğitim”. *Journal of History and Future*, 8(4), 1268-1291.
- Yıldırım, B. (2016). *Bursa İlinde Yetiştiriciliği Yapılan ‘Bursa Siyahı’ İncir Çeşidinin SSR Moleküler Markaları Kullanılarak Tanımlanması*. (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, Bahçe Bitkileri Ana Bilim Dalı.
- Yorulmaz, A. (2022). “Anılar Işığında Sason Olayı (1935-1938)”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (6), 9-35.
- Zaman, M. (1996). “Türkiye’de Kırsal Meskenler ve Coğrafi Dağılımları”. *Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (21), 911-935.

RAPORLAR

- T.C. Batman Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü. (2023). 2023 Durum Raporu. <https://batman.csb.gov.tr/il-cevre-durum-rapor-i-4095>.
- T.C. Batman Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2024). 2024 Brifing Raporu. <https://batman.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Brifing/20ve%20Faaliyet/20raporlari/Brifing.pdf>.
- T.C. Batman Valiliği Afet ve Acil Durum Müdürlüğü.(2021). 2021 İl Afet Risk Azaltma Planı. <https://batman.afad.gov.tr/kurumlar/batman.afad/Batman-IRAP.pdf>.

İNTERNET KAYNAKLARI

- URL 1: <http://batman.tarim.gov.tr/> (Erişim Tarihi:09.08.2023).
- URL 2: <http://kaplıca.net.tr> (Erişim Tarihi: 12.01.2024).
- URL 3: [https:// www.jmo.org.tr /](https://www.jmo.org.tr/) (Erişim Tarihi:25.03.2024).
- URL 4: [https:// www.jmo.org.tr /](https://www.jmo.org.tr/) (Erişim Tarihi: 18.12.2023).
- URL 5:<https://topraktema.org> (Erişim Tarihi: 25.12.2023).
- URL 6: [https:// www.sason.gov.tr/](https://www.sason.gov.tr/) (Erişim Tarihi: 12.02.2024).
- URL 7: [https://www.sason.gov.tr /](https://www.sason.gov.tr/) (Erişim Tarihi: 01.12.2024).
- URL 8: [https://batmankulturenvanteri.org /](https://batmankulturenvanteri.org/) (Erişim Tarihi: 22.04.2024).
- URL 9: <https://ziraatbank.com.tr/> (Erişim Tarihi: 19.07.2024).
- URL 10: <https://batmandemokrathaber.com.tr/> (Erişim Tarihi: 10.08.2024).
- URL 11: <https://www.hurriyet.com.tr/> (Erişim Tarihi: 24.11.2023).
- URL 12: <https://batmankulturenvanteri.com/> (Erişim Tarihi: 29.12.2023).
- URL 13: [https://batmankulturenvanteri.org /](https://batmankulturenvanteri.org/) (Erişim Tarihi: 22.03.2024).
- URL 14:[https://www.dika.org.tr /](https://www.dika.org.tr/)(Erişim Tarihi: 04.12.2024).
- URL 15:[https://www.sason.gov.tr /](https://www.sason.gov.tr/)(Erişim Tarihi: 02.06.2024).
- URL 15:[https://batman.tarimorman.gov.tr /](https://batman.tarimorman.gov.tr/)(Erişim Tarihi: 02.08.2024).
- URL 16: [https://tr.wikipedia.org /](https://tr.wikipedia.org/) (Erişim Tarihi: 08.05.2024).
- URL 17: <https://en.wikipedia.org/> (Erişim Tarihi: 10.06.2024).

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Zeynep TOPLU
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Eğitimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E- Posta Adresi	
Tarih	